

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Ιανουάριος 2005 • τεύχος 129 • € 4

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Ιανουάριος 2005
τεύχος 129 • 4 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού

401740-48 (παρακαλούμε να

αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

Γιά τούς συνδρομητές του

έξωτερικού:

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324

0174 048

SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Αθήνα 11472

Κωδικός: 1572

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3,

Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Σταύρος Λιβαδάς, "Όλη ή Ελλάδα... άτέλειωτη παράγκα	5
"Όλγα Σελλά, Βουλευτές άναγνώστες	7
Άρνήθηκε τόν οίκο άνοχής, χάνει τό επίδομα	9

Έρικ Χόμπσμπομ, Ίστορία: μιά νέα έποχή του όρθου λόγου	10
Σία Άναγνωστοπούλου, Πώς είδε τήν Έλληνική Έπανάσταση και τί κατάλαβε από αυτήν ή όθωμανική έξουσία;	16
Στέφανος Δημητρίου, Τρόποι του άνορθολογισμού: ή φιλοσοφία της ιστορίας του Κώστα Παπαϊωάννου	22
Δημήτρης Παπαδημητρίου, Καιρός του λαλείν ή φρουδικό τεύχειν του περιοδικού «Έκ των ύστέρων»	29
Λέανδρος Πολενάκης, «Αισιόδοξη τραγωδία;» Μιά σύγχρονη ματιά στην αιώνια σύγκρουση: Στανισλάφκι-Μέγιερχολντ	33
Γιώργος Μαργαρίτης, Μέ άφορμή τήν ήμέρα μνήμης του Όλοκαυτώματος	37

Γιώργος Μαργαρίτης, Μπερνάρ Πιερόν Έβραίοι και χριστιανοί στή νεότερη Ελλάδα	40
Άγγελος Έλεφάντης, Ζορές και Ρόι Μεντιβιέντεφ Ό άγνωστος Στάλιν	44
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Στρατής Τσίρκας Άκυβέρνητες Πολιτείες	53
Κατερίνα Λαμπρινού, Eric Hobsbawm-Terence Ranged Η έπινόηση της παράδοσης	58
Νίκος Θεοτοκάς, Πιέρ Μπουρντιέ Γιά τήν εκπαίδευση του μέλλοντος	60
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις	65

Έξώφυλλο: Carréga Nicolas, Παιδί μέ πίπα, 1947

Ἕλλη ἀτέλειωτη παράγκα

Ἡ δευτεροβάθμια Ἐπιτροπή Διαιτησίας τῆς ΕΠΟ ἀποφάσισε νά ἐπιστρέψει σέ Πανιώνιο καί Ὀλυμπιακό τούς βαθμούς πού τούς εἶχαν ἀφαιρεθεῖ πρωτοδίκως καί νά ἄρει τήν ποινή τοῦ μηδενισμοῦ τους γιά τά ἐπεισόδια στόν ἀναβληθέντα μεταξὺ τους ποδοσφαιρικό ἀγώνα τῆς 9ης Ἰανουαρίου. Ὡς τιμωρία στίς δύο ὁμάδες παρέμεινε τό χρηματικό πρόστιμο καί ἡ χωρίς φιλάθλους διεξαγωγή ὀρισμένων ἀγώνων στά γήπεδά τους.

Μέ αὐτή τήν ἀπόφαση τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐφέσεων τῆς ΕΠΟ ἡ ἀρχική ποινή τῆς πρωτοδίκως ἀπόφασης «ἐκλογικεύτηκε», ἡ τιμωρία ἤρθε στά μέτρα ἀνάλογων ποιῶν τοῦ παρελθόντος, συμβατῶν μέ ὅσα οἱ ὁμάδες καί ἡ συνείδηση τοῦ φιλάθλου κόσμου εἶχαν μάθει στό παρελθόν νά ἀντιμετωπίζουν καί (ἔστω μέ γκρίνια) νά ἀποδέχονται. Ἡ μεγάλη ἀναταραχή πού δημιούργησε ἡ αὐστηρή πρώτη ἀπόφαση ἐκτονώθηκε καί τό θέμα ἔκλεισε καί τυπικά, καθότι ἡ ἀπόφαση τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐφέσεων εἶναι ὀριστική καί τελεσίδικη.

Ταυτόχρονα μέ αὐτή τήν ἀπόφαση ἔκλεισε, πρὶν κἀν προλάβει ν' ἀνοίξει, καί ἡ ὑπόθεση τῆς κάθαρσης στό χῶρο τοῦ ἑλληνικοῦ ἀθλητισμοῦ. Κάθαρση πού τόσο διατυμπανίστηκε ἀπό τήν κυβέρνηση καί μάλιστα ἀπό τό στόμα τοῦ ἴδιου τοῦ πρωθυπουργοῦ, μετά τά ἐπανειλημμένα κρούσματα βίας, σήψης καί διαφθορᾶς σέ ὅλους τούς χώρους τοῦ ἀθλητισμοῦ, μέ κορυφαία τήν, ὀλυμπιακῶν διαστάσεων, ἐθνική ξεφτίλα τῆς ὑπόθεσης Κεντέρη, Θάνου, Τζέκου.

Τό νέο θεσμικό πλαίσιο πού προσφάτως θέσπισε ἡ κυβέρνηση γιά τήν πάταξη τῆς βίας καί γενικότερα τήν ἐξυγίανση στό χῶρο τοῦ βασιλέα τῶν ἀθλημάτων, τό ποδόσφαιρο, δημιούργημα τοῦ γνώστη τοῦ χώρου ὑφυπουργοῦ Ἀθλητισμοῦ κ. Ὀρφανοῦ κατέρρευσε στήν πρώτη του κιόλας ἀπόπειρα οὐσιαστικῆς ἐφαρμογῆς.

Τά γεγονότα γνωστά. Δέν ὑπῆρχε πιό κραυγαλέα περίπτωση μαζικοῦ χουλιγκατισμοῦ· ἡμέρες πρὶν, συνεχῆς ἦταν ἡ προετοιμασία, καί ἡ ἀπό τηλεοράσεως προτροπή, γιά τή διάπραξη ἀξιόποινων πράξεων κ.λπ.

Ἄν καί τό πλήρωμα τῆς πρώτης αὐτῆς ἀπόπειρας ἐφαρμογῆς τῆς νέας τάξης πραγμάτων ἐπάνδρωναν ἀδέκαστοι δικαστές, ἔγκριτοι νομικοί, τό νέο θεσμικό δημιούργημα, βυθίστηκε σάν τόν Τιτανικό στό πρῶτο του ταξίδι μέσα στοῦς ὠκεανούς σκοπιμοτήτων, κατέπεσε ἄδοξα, σάν τό ἄτυχο διαστημόπλοιο Ἀπόλλο IV στόν πρῶτο του πλοῦ, μόλις βρέθηκε στόν ποδοσφαιρικό τυφώνα τῆς διαπλοκῆς.

Ἐν προκειμένω, τά ἀνυπερβλήτα κύματα τοῦ ὠκεανοῦ, τή θανατηφόρα δίνη τοῦ τυφώνα, συγκρότησαν τά ΜΜΕ, μέ αἰχμή τόν εἰδικό Τύπο, σύσσωμος ὁ «θεσμικός» ἀθλητικός κόσμος, οἱ πολυπληθεῖς συγγενεῖς (ἦτοι οἱ κόκκινοι) φιλάθλοι, ἡ

(ἔνοχη) ἀνοχή τῶν ὀργανωμένων φιλάθλων τῶν ἀντίπαλων ομάδων (γιατί μόνο ἡ γνώμη αὐτῶν τῶν φιλάθλων τυγχάνει δημοσιότητας), ἀλλά πρώτη ἀπ' ὅλους ἡ ἴδια ἡ κυβέρνησις, διά τοῦ τοποτηρητῆ τῆς στό χῶρο τοῦ ποδοσφαίρου, τοῦ ὁμοφώνως νεοεκλεγέντος στή θέση τοῦ προέδρου τῆς ΕΠΑΕ, κ. Λυκουρέζου.

Εἰδικότερα, ἡ σθεναρή καί ἀποφασιστική στάσις τοῦ πράσινου (ὡς πρός τά ποδοσφαιρικά του φρονήματα), δημοφιλοῦς πολιτικοῦ, ἄφθαρτου ἀθλητικοῦ παράγοντα, ἀκραιφνοῦς κυβερνητικοῦ καί ἔγκριτου νομικοῦ κ. Λυκουρέζου, ὁ ὁποῖος ἠγγεῖτο τῆς προσπάθειας μείωσις τῶν ποινῶν στή δευτεροβάθμια ἐπιτροπή, συνέδραμε ἀποφασιστικά σ' αὐτή τήν ἐκτυλιχθεῖσα τραγωδία.

Τί, ὅμως, ὑπαγόρευσε αὐτή τήν ἐξέλιξι; Εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς γενικότερης κυβερνητικῆς ἀνικανότητος ἡ ἀδυναμία τῆς νά θεσπίσει ἰσχυρά καί ἀποτελεσματικά μέτρα γιά τήν ἐξυγίανση τοῦ ποδοσφαίρου; Εἶναι μόνο ἡ προφανῆς κυβερνητική ἀναπηρία στόν τομέα τοῦ ἀθλητισμοῦ καί τοῦ ποδοσφαίρου, εἰδικότερα, πού ὀπλίζει τό χέρι ἑνός ἐκλεκτοῦ τῆς τέκνου (Λυκουρέζος) καί τό ὠθεῖ νά πριονίσει τό κλαδί στό ὁποῖο ἐδράζεται ἡ κυβερνητική ἀποτελεσματικότητα καί ἀξιοπιστία; Αὐτά καί ἄλλα παρόμοια ἐρωτήματα δημιουργοῦνται στόν ἀπόηχο αὐτῆς τῆς ἀπόφασις.

Προσωπικά πιστεύω πώς δέν πρόκειται γιά κυβερνητική ἀναποτελεσματικότητα ἢ διαχειριστική ἀνικανότητα, ἀλλά γιά τά ἀναπόφευκτα ἀπόνερα, τίς παράπλευρες ἀπώλειες, τῆς διαδικασίας «μετάβασις» τοῦ ἐλέγχου τοῦ σημαντικοῦ καί εὐαίσθητου χώρου τοῦ ποδοσφαίρου ἀπό τό ΠΑΣΟΚ στή ΝΔ.

Ὁ ἀθλητισμός καί εἰδικότερα «ὁ βασιλιάς τῶν σπόρ», τό ποδόσφαιρο, συνιστοῦν σήμερα ἕναν ἀπό τοὺς ἰσχυρότερους, εὐρύτατης ἀποδοχῆς, μεγάλης διείσδυσης σ' ὅλα τά κοινωνικά στρώματα καί τίς καθημερινές δραστηριότητες τῶν ἀνθρώπων καί εὐχρηστους μηχανισμούς νόμιμοι καί παράνομοι τζόγου, παραγωγῆς καί διακίνησις «μαύρου» χρήματος, λαθρεμπορίας, ἐκτεταμένης φοροδιαφυγῆς, «πλυντηρίου» παράνομου χρήματος κ.λπ.

Ταυτόχρονα, αὐτή ἀκριβῶς ἡ εὐρύτατη ἀποδοχή καί διείσδυση καί ἡ ἰσχύς πού ἀπορρέει ἀπό τήν ἐξυπνη διαχείριση τῆς διαταξικῆς ἔννοιας τῆς «ὀπαδοσύνης» συνιστοῦν πηγές μεγάλης πολιτικῆς καί οἰκονομικῆς ἰσχύος. Μόνο τό ποδόσφαιρο «γκρεμίζει» τόσο ἀποτελεσματικά τά τείχη μεταξύ τῶν τάξεων καί φέρνει κοντά καί ἀπό τήν ἴδια πλευρά, τόν Βαρδινογιάννη καί τόν «βάζελο» παρκαδόρο τοῦ ὑπαίθριου σταθμοῦ αὐτοκινήτων τῆς γειτονιάς, ἢ τόν Κόκκαλη καί τόν βοηθό σερβιτόρο τῆς ἀπέναντι ταβέρνας καί οἱ ἐξυπνοι διαχειριστές αὐτοῦ τοῦ ἐν ἀφθονία ἀναβλύζοντος ἰδεολογικοῦ παραγώγου διαφεντεύουν ἕναν ἀπό τοὺς πλέον ἰσχυροῦς μηχανισμούς οἰκονομικῆς καί πολιτικῆς ἰσχύος.

Τό κράτος μέ τή σειρά του, κάνοντας ἐξυπνη διαχείριση τῆς ἰδιοτέλειάς του, διά τῶν ἐκάστοτε ἀποφάσεων (ἢ μή), τῶν ἐπιλεκτικῶν παρεμβάσεων καί τῶν ἐν κρυ-

πτῶ ἐπιχορηγήσεων, ἐξουσιάζει ἕναν ἀπό τούς ἰσχυρότερους καί ἀποτελεσματικότερους μηχανισμούς τοῦ «πελατειακοῦ» κράτους.

Ὅποιος ἀποφασίσει νά στραφεῖ ἐναντία σ' αὐτή τήν κατάσταση θά βρεῖ ἀντιμέτωπους ὅλους τούς ἐμπλεκόμενους καί «βολεμένους» ἐτούτης τῆς πολυσύνθετης «διαπλοκῆς», ὅποια κυβέρνηση τολμήσει νά ἐπιχειρήσει κάθαρση σ' αὐτόν τό χῶρο θά βρεῖ ἐμπόδιο τήν «ὀμερτά» μιᾶς ἐκτεταμένης κοινωνικῆς συνενοχῆς, ἀλλά πρέπει καί νά ἀποφασίσει παράλληλα νά «θυσιάσει» ἕναν ἀπό τούς ἀποτελεσματικότερους μηχανισμούς ἀναπαραγωγῆς ἐξουσίας, τόν ὁποῖο, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ἐλέγχει. Δέν θεωρῶ ἀκόμα καί τόν κ. Ὀρφανό ἰκανό νά διαπράξει παρόμοιο σφάλμα, πολύ δέ περισσότερο μιᾶ κυβέρνησης ἢ ὁποία φαίνεται νά ἔχει ἀναγάγει τό κυβερνᾶν σέ τέχνη τοῦ διαχειρίζεσθαι διά τοῦ φαίνεσθαι ὅτι κυβερνᾶ.

Τούτων δεδομένων, ἡ ἐπιλογή τοῦ κ. Λυκουρέζου στή θέση τοῦ προέδρου τῆς ΕΠΑΕ δέν σηματοδοτεῖ τό τέλος τῆς βασιλείας τῆς κόκκινης καί κυριαρχία τῆς πράσινης παράγκας, ἀλλά τήν ἐπιλογή τοῦ κατάλληλου προσώπου πού θά ὑλοποιήσει τήν περί τό ποδόσφαιρο πολιτικο-κοινωνικο-οικονομική συμμαχία στήν περίοδο τῆς μετάβασης ὅλου αὐτοῦ τοῦ μηχανισμοῦ ὑπό τή νέα πολιτική ἐξουσία. Δηλαδή τή διατήρηση τῆς παράγκας στή νεοδημοκρατική φάση.

Ἀφοῦ λοιπόν, ἀγαπητοί ἀναγνώστες, ἀκόμη καί ἐγώ, ἕνας ἀπλός θεατής τῶν γεγονότων, κατανόησα τί συμβαίνει, θά 'ταν ἀφελές νά θεωρήσει κάποιος πώς οἱ ἔμπειροι δικαστές τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐφέσεων, θεματοφύλακες τοῦ Νόμου καί κατ' ἐπέκταση καί τῆς Τάξεως, δέν θά ἀντιλαμβάνονταν ἀναλόγως τά πράγματα καί θά 'παιρναν διαφορετικῆ ἀπόφαση' μιᾶ νόμιμη, βεβαίως, ἀπόφαση.

Σταῦρος Λιβαδάς

Βουλευτές ἀναγνώστες

«Πές μου τί διαβάξεις νά σοῦ πῶ ποιός εἶσαι» θά μπορούσε νά εἶναι ὁ τίτλος τῆς ἐκδήλωσης-ἐκθεσης πού διοργανώθηκε τήν τελευταία ἐβδομάδα τοῦ Ἰανουαρίου στή Στοά τοῦ Βιβλίου. Ἐκατόν πενήντα ἐπτά βουλευτές τοῦ ἑλληνικοῦ Κοινοβουλίου κλήθηκαν νά ἀπαντήσουν γιά τό βιβλίο πού ἐπέλεξαν ἀπό τόν τελευταῖο χρόνο. Οἱ ἀπαντήσεις-βιβλία ἐκτέθηκαν στίς προθῆκες τῆς αἴθουσας Λόγου τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἐταιρείας καί παράλληλως τυπώθηκαν σέ ἕνα μικρό φυλλάδιο, πολλαπλῶς χρήσιμο: γιά ἐνημέρωση, συμπεράσματα καί παρατηρήσεις.

«Ἀναγνώστες βουλευτές σέ "δυσαναγνώστη" ἐποχή» εἶναι ὁ τίτλος πού ἔδωσε ἡ Φιλεκπαιδευτικῆ Ἐταιρεία στήν πρωτοβουλία της. Μόνο πού τά διαβάσματα τῶν

βουλευτῶν δέν εἶναι διόλου δυσανάγνωστα. Ἄπεναντίας, εἶναι εὐανάγνωστα καί δηλώνουν πολλά.

Ἄρκετοί ἀπό τούς βουλευτές δηλώνουν βιβλία πού θεματικά σχετίζονται μέ εὐρύτερα (ἢ στενότερα) προβλήματα τῆς περιφέρειάς τους (λαογραφικά, ἱστορικά, κ.ἄ.) ἢ βιβλία μέσω τῶν ὁποίων γίνονται περισσότερο ἀρεστοί στό κοινό αἶσθημα τῶν ἐν δυνάμει ψηφοφόρων τους. Κάποιοι ἄλλοι ἀπλῶς εἶναι συνεπεῖς μέ τίς ἀπόψεις τους, γεγονός πού καταδεικνύεται ἀπό τίς ἀναγνωστικές τους ἐπιλογές.

Μιά ἄλλη κατηγορία, ὅχι εὐκαταφρόνητη, περιποιεῖ τιμή σέ βιβλία συναδέλφων τους, φροντίζοντας νά κολακέψουν ὑπουργούς ἢ γραμματεῖς ὑπουργείων (πού ξέρεις;...). Ἔτσι, τό τελευταῖο βιβλίο τοῦ Μίμη Ἀνδρουλάκη *Βαμπέρ καί κανίβαλοι* φαίνεται νά ἔχει καί βουλευτές ἀναγνώστες, καί μάλιστα σέ ὅλα τά ἔδρανα τῆς Βουλῆς, ἀλλά καί τά βιβλία τοῦ Σωτήρη Χατζηγάκη, τοῦ Χρήστου Ζαχόπουλου ἢ τοῦ Βύρωνα Πολύδωρα ἔχουν ὁπαδούς. Ὅσο γιά τό μυθιστόρημα τοῦ βουλευτῆ Λέσθου *Ἰσμαήλ καί Ρόζα*, αὐτό δηλώθηκε κατ' ἀρχάς ἀπό τόν... ἴδιο, ἀλλά τό ἔχουν ἤδη λάβει καί κάποιοι συνάδελφοί του καί ἔσπευσαν νά τό προτείνουν.

Οἱ λίστες τῶν μπέστ σέλερ φαίνεται ὅτι ἐνημερώνουν καί τούς Ἑλληνες βουλευτές. Στήν πρώτη θέση βρίσκεται ὁ *Κώδικας DaVinci* τοῦ Ντάν Μπράουν, μέ διαφορά! Δέν πηγαίνουν ὅμως ἄσχημα τά καινούργια βιβλία τῆς Μάρως Δούκα, τῆς Κικῆς Δημουλά ἢ τοῦ Νίκου Θέμελη (ἐδῶ ὑπάρχει ἀσφαλῶς ἕνας ἑτεροχρονισμός). Τό θέμα τῆς καθυστερημένης ἀνάγνωσης θά μπορούσε νά μή λείπει τίποτα ἀπό μόνο του, οὔτε εἶναι ὑποχρεωτικό νά διαβάζουμε τά βιβλία μόλις κυκλοφοροῦν (καί κυκλοφοροῦν πολλά καλά), ἀλλά ἀδυνατῶ νά φανταστῶ πῶς τό πρῶτο βιβλίο πού σοῦ ἔρχεται στό μυαλό νά δηλώσεις εἶναι τό *Ἄκου ἀνθρωπάκο* τοῦ Βίλχελμ Ράιχ, ἢ βιβλία πού ἐκδόθηκαν πρὶν ἀπό δέκα ἢ δεκαπέντε χρόνια.

Δέν παρατήρησα ὅμως κανέναν βουλευτή νά προτείνει ἕνα ἀπό τά βιβλία πού συχνά καλεῖται νά παρουσιάσει. Καί εἶναι γνωστό στους παροικοῦντες τήν Ἱερουσαλήμ, ὅτι ὑπάρχουν πολλοί πολιτικοί πού μετέχουν σέ δύο ἢ τρεῖς βιβλιοπαρουσιάσεις τό μήνα καί ἂν κανεῖς ἔχει τήν ὑπομονή ἢ τήν περιέργεια νά τούς ἀκούσει συστηματικά, γιά ἕνα διάστημα, θά διαπιστώσει ὅτι ἐλάχιστα διαφέρουν οἱ διαπιστώσεις τους (καί οἱ διατυπώσεις τους) γιά ἐντελῶς διαφορετικά βιβλία, τά ὁποῖα ἐνθέρμως συστήνουν καί ἐπαινοῦν.

Ἐπάρχουν βέβαια καί ἀπαντήσεις πού ἐκπλήσσουν εὐχάριστα. Τά βιβλία τοῦ Νίκου Σβορώνου, τοῦ Α.Φ. Χριστίδη, τοῦ Ἄμος Ὀζ, τοῦ Ἄρτοῦρο Πέρεθ-Ρεβέρτε, τοῦ Ἐρικ Χόμπσμπωμ προτείνονται ἀπό κάποιους βουλευτές ἢ ὑπουργούς, ἀλλά εἶναι οἱ λιγότεροι. Καί ὅπως πρῶτος παρατήρησε ὁ Στρατής Μπουρνάζος στήν *Αὐγή*, λείπουν παντελῶς κλασικά βιβλία, πεζογραφίας, ποίησης, ἱστορίας, πού κυκλοφόρησαν ἢ ἐπανακυκλοφόρησαν τό προηγούμενο διάστημα. Τά προτεινόμενα βι-

βλία, στή μεγάλη τους πλειοψηφία, ἐντάσσονται στους νόμους τῆς ἐπικαιρότητας καί τῶν δημοσίων σχέσεων. Τό ἐντελῶς ἀντίθετο, δηλαδή, ἀπό τήν παρατήρηση τοῦ καθηγητῆ Πολιτισμοῦ καί Ἐπικοινωνίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Βασίλη Καραποστόλη: ὅτι «παρακολουθοῦμε τό ξεδίπλωμα μιᾶς πλευρᾶς τῶν ἐλλήνων πολιτικῶν, πού δέν ἔχει σχέση μέ τήν πολιτική τους δράση».

Ἦλγα Σελλᾶ

Ἀρνήθηκε τόν οἶκο ἀνοχῆς, χάνει τό ἐπίδομα

Συνέβη στή Γερμανία: μιά 25χρονη σερβιτόρα πού ἀρνήθηκε ἐργασία «παροχῆς σεξουαλικῶν ὑπηρεσιῶν», ἀρνήθηκε δηλαδή νά ἐργαστεῖ σέ οἶκο ἀνοχῆς στό Βερολίνο, ἀντιμετωπίζει περικοπή τοῦ ἐπιδόματος ἀνεργίας της, σύμφωνα μέ τούς νόμους πού ἄρχισαν νά ἰσχύουν στή χώρα ἀπό φέτος... Συγκεκριμένα ἐδῶ καί δύο χρόνια ἡ πορνεία ἔχει νομιμοποιηθεῖ στήν Γερμανία καί οἱ ἰδιοκτῆτες οἰκῶν ἀνοχῆς (πού ὑποχρεοῦνται νά πληρώνουν φόρους καί τήν κοινωνική ἀσφάλιση τῶν ἐργαζομένων τους) ἔχουν ἀποκτήσει πρόσβαση στους ἐπίσημους καταλόγους τῶν ἐπιχειρήσεων πού προσλαμβάνουν ἀνέργους.

Ἡ σερβιτόρα, μιά ἄνεργη ἐπαγγελματίας πληροφορικῆς, εἶχε πεῖ ὅτι ἦταν πρόθυμη νά ἐργαστεῖ σέ μπάρ τό βράδυ κι εἶχε ἐργαστεῖ σέ καφέ. Ἔλαβε ἐπιστολή ἀπό τό Γραφεῖο Εὐρέσεως Ἐργασίας πού τῆς γνωστοποιοῦσε ὅτι κάποιος ἐργοδότης ἐνδιαφερόταν γιά τό «προφίλ» της καί ὅτι ἔπρεπε νά τοῦ τηλεφωνήσει. Ὅταν τό ἔκανε αὐτό ἡ νεαρή γυναίκα, ἀντιλήφθηκε ὅτι ἐπικοινωνοῦσε μέ οἶκο ἀνοχῆς... Σύμφωνα μέ τή μεταρρύθμιση τῶν νόμων κοινωνικῆς πρόνοιας στή Γερμανία, κάθε γυναίκα κάτω τῶν 55 ἐτῶν πού εἶναι ἐκτός ἐργασίας γιά πάνω ἀπό ἕναν χρόνο, μπορεῖ νά ἐξαναγκαστεῖ νά κάνει κάποια διαθέσιμη ἐργασία, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς βιομηχανίας τοῦ σέξ — διαφορετικά χάνει τό ἐπίδομα ἐργασίας. Σέ κάποια φάση, ἡ κυβέρνηση εἶχε σκεφθεῖ νά ἐξαιρέσει τούς οἴκους ἀνοχῆς, ἀλλά κάτι τέτοιο ἀποδείχθηκε ἐξαιρετικά δύσκολο, καθῶς εἶναι δύσκολη ἡ διάκριση ἀπό τά μπάρ.

Ἡ συνέχεια τῆς ιστορίας: ὅταν ἡ σερβιτόρα θέλησε νά στραφεῖ κατά τοῦ Γραφείου Εὐρέσεως Ἐργασίας, ἀνακάλυψε ὅτι τό Γραφεῖο δέν εἶχε παραβιάσει τό νόμο, καθῶς τά Γραφεῖα Εὐρέσεως Ἐργασίας πού ἀρνοῦνται νά ἐπιβάλλουν κυρώσεις σέ ἄτομα πού ἀπέρριψαν κάποια ἐργασία μπορεῖ νά ἀντιμετωπίσουν νομικές κυρώσεις ἀπό τόν ἐργοδότη.

Ἀπό τήν Αὐγή, 1.2.2005

ΙΣΤΟΡΙΑ: ΜΙΑ ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΟΡΘΟΥ ΛΟΓΟΥ

του Eric Hobsbawm

«Οί φιλόσοφοι έχουν μέχρι τώρα ερμηνεύσει τον κόσμο: Τό ζήτημα είναι νά τον αλλάξουμε». Η μαρξιστική ιστοριογραφία αναπτύχθηκε πάνω στις δύο παράλληλες γραμμές που αντιστοιχούν στα δύο τμήματα του περιήφμου κειμένου του Μάρξ *Θέσεις γιά τόν Φόνερμπαχ*. Στην πλειοψηφία τους, οι διανοούμενοι που προσχώρησαν στον μαρξισμό από τή δεκαετία του 1880 και μετά, μεταξύ των οποίων και ιστορικοί, έκαναν αυτήν τήν επιλογή γιατί ήθελαν νά αλλάξουν τόν κόσμο σέ συνεργασία μέ τά εργατικά και σοσιαλιστικά κινήματα. Τά κινήματα αυτά έμελε νά εξελιχθούν, εν πολλοίς κάτω από τήν επίδραση του μαρξισμού, σέ μαζικές πολιτικές δυνάμεις. Ο συνασπισμός αυτός οδήγησε τούς ιστορικούς, που θέλησαν νά αλλάξουν τόν κόσμο, προς όρισμένους τομείς μελέτης, ειδικότερα στή μελέτη τής ιστορίας τής καθημερινής ζωής ή τής ιστορίας των εργατικών κοινωνικών στρωμάτων. Αν και ο προσανατολισμός αυτός ήταν φυσικά έγκυς γιά τούς ανθρώπους τής Άριστερας, δέν είχε καταρχήν καμία ιδιαίτερη σχέση μέ τήν μαρξιστική έρμηνεία. Αντίστροφα, όταν αυτού του είδους οι διανοούμενοι έπαυαν νά είναι κοινωνικοί επαναστάτες από τή δεκαετία του 1890 και μετά, ήταν αυτόνομο ότι έπαυαν νά είναι και μαρξιστές.

Μέ τή σοβιετική επανάσταση του 1917, τό κίνητρο προσχώρησης στον μαρξισμό αναβίωσε. Άς μήν ξεχνάμε, εν τούτοις, ότι ο μαρξισμός δέν εγκαταλείφθηκε έπίσημα από τά μεγαλύτερα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα τής Εύρώπης μέχρι τή δεκαετία του 1950 ή και αργότερα. Παρήγαγε, έπίσης, αυτό που θά μπορούσε κανείς νά ονομάσει «υποχρεωτική μαρξιστική ιστοριογραφία» στή Σοβιετική Ένωση και στα κράτη που αργότερα βρέθηκαν υπό κομμουνιστική κυριαρχία. Η αντιφασιστική περίοδος ενίσχυσε έπίσης τά κίνητρα προσχώρησης στον μαρξισμό.

Από τή δεκαετία του 1950 και μετά, σέ αντίθεση μέ τόν Τρίτο Κόσμο, στα εξελιγμένα κράτη ή στράτευση

στον μαρξισμό εξασθένησε παρόλο που, στή δεκαετία του 1960, ή εύρεια επέκταση τής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης και ή φοιτητική αναταραχή είχε ως αποτέλεσμα τή δημιουργία μίας σημαντικής ομάδας ανθρώπων που ήθελαν νά αλλάξουν τόν κόσμο. Ωστόσο, αν και ριζοσπαστικοί, ένας μεγάλος αριθμός αυτών δέν ήταν πιά καθαρά ή και καθόλου μαρξιστές.

Αυτή ή αναβίωση έφθασε στο άποκορύφωμά της στή δεκαετία του 1970, λίγο πριν αρχίσει μία μαζική αντίδραση κατά του μαρξισμού – και πάλι, καταρχήν, γιά πολιτικούς λόγους. Η κυριότερη συνέπεια αυτής τής αντίδρασης ήταν ή καταστροφή τής πεποίθησης ότι ή επιτυχία ενός ιδιαίτερου τρόπου οργάνωσης των ανθρώπινων κοινωνιών μπορεί νά προβλεφθεί και νά βοηθηθεί από τήν ιστορική ανάλυση, αν και οι νεοφιλελεύθεροι συνεχίζουν νά έχουν αυτήν τήν πεποίθηση. Η Ιστορία αποκόπηκε από τήν τελεολογία.¹

Μέ δεδομένη τήν άδေβαιη προοπτική των σοσιαλδημοκρατικών και σοσιαλεπαναστατικών κινήματων, νομίζω ότι είναι μάλλον άπίθανο νά υπάρξει στο μέλλον μία πολιτική στρατευμένη κίνηση προς τόν μαρξισμό. Ωστόσο, στο σημείο αυτό, καλό θά είναι νά αποφυγουμε έναν υπέρμετρο δυτικοκεντρισμό. Αν καλούμε νά κρίνω από τή ζήτηση των δικών μου ιστορικών διβλίων, διαπιστώνω ότι ή ζήτηση επέκτάθηκε στή Νότιο Κορέα και στήν Ταϊλάνδη από τή δεκαετία του 1980, στή Τουρκία στή δεκαετία του 1990 και υπάρχουν ένδειξεις ότι τώρα επέκτείνεται και στον άραβόφωνο κόσμο.

Περί τής «έρμηνείας του κόσμου»

Έν τω μεταξύ, τί μπορεί κανείς νά πει σχετικά μέ τήν «έρμηνεία του κόσμου»; Τό ζήτημα εδώ είναι κάπως διαφορετικό αν και παράλληλο. Πρόκειται περί τής άνόδου αυτού που θά μπορούσαμε νά αποκαλέσουμε αντι-Ράνκε² αντίδρασης στήν Ιστορία, τής οποίας ο

Δημοσιεύτηκε στον *Monde Diplomatique*, Δεκέμβριος 2004. Μετάφραση: Λίζα Μπένου.

1. Η θεωρία που στηρίζεται στήν ύπαρξη απόδειξης του σκοπού ή πρόθεσης στο Σύμπαν.

μαρξισμός ήταν ένα σημαντικό στοιχείο, αν και όχι πάντα αναγνωρισίμο. Στην ουσία ήταν ένα διπλό κίνημα.

Έθετε, άφενός, σέ άμφισβήτηση τή θετικιστική άποψη ότι ή άντικειμενική δομή τής πραγματικότητας ήταν, κατά κάποιον τρόπο, αυτονόητη. Άπλως και μόνον, χρειαζόταν ή εφαρμογή τής επιστημονικής μεθοδολογίας, ή έρμηνεία γιατί έχει συμβεί ό,τι έχει συμβεί μέ αυτόν τον τρόπο και ή άνακάλυψη πώς πραγματικά ήταν («Wie es eigentlich gewesen»). Για όλους τούς ιστορικούς, ή ιστοριογραφία παρέμενε και παραμένει άγκιστρωμένη σέ μιά άντικειμενική πραγματικότητα – στην πραγματικότητα του τί συνέβη στό παρελθόν. Σημείο έκκίνησης όμως δέν είναι τά γεγονότα, αλλά τά προβλήματα. Άπαιτεί δέ από έμās νά έρευνήσουμε πώς και γιατί τά προβλήματα – παραδείγματα και έννοιες – διατυπώθηκαν σέ διαφορετικούς κοινωνικούς – πολιτικούς χώρους και σέ διαφορετικές ιστορικές παραδόσεις.

Άφ' ετέρου, θέλησε νά φέρει τήν Ιστορία πιο κοντά στίς κοινωνικές έπιστήμες και έπομένως νά τή μεταβάλλει σέ τμήμα ενός ευρύτερου επιστημονικού κλάδου, ίκανού νά έξηγηί τούς μετασχηματισμούς τής ανθρώπινης κοινωνίας κατά τήν πορεία του παρελθόντος της. Άρμοδιότητα τής Ιστορίας ήταν, σύμφωνα μέ τήν διατύπωση του Λώρενς Στόουν (Lawrence Stone):³ «νά θέτει τά έρωτήματα του σημαντικού “γιατί”». Αυτή ή «κοινωνική στροφή» δέν προήλθε από τό χώρο τής ιστοριογραφίας, αλλά από τίς κοινωνικές έπιστήμες. Κάποιες από αυτές θρίσκονταν στή διαδικασία τής δημιουργίας τους και αυτοπροσδιορίζονταν σάν έξελικτικές έπιστήμες – δηλαδή ιστορικές.

Στό μέτρο που ή Μάρξ μπορεί νά θεωρηθεί πατέρας τής κοινωνιολογίας τής γνώσης, ή μαρξισμός συνέβαλε στην πρώτη ανάπτυξη αυτών των κινήματων, παρόλο που κατηγορήθηκε λανθασμένα για ένα υποτιθέμενο τυφλό άντικειμενισμό. Άπό τήν άλλη μεριά, ή πιο γνωστή επίδραση των μαρξιστικών ιδεών, ή έμφαση δηλαδή στους οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες, δέν ήταν ειδικά μαρξιστικής προέλευσης, παρόλο που ένισχύθηκε σημαντικά από τήν μαρξιστική άνάλυση. Ήταν τμήμα ενός ευρύτερου ιστοριογραφικού κινήματος που είχε ήδη παρατηρηθεί από τήν δεκαετία του 1890 και μετά, που έφθασε στό άποκορύφωμά του τίς δεκαετίες 1950-1960, προς όφελος των ιστορικών τής δικιάς μου γενιάς, οι όποιοι είχαν τήν καλή τύχη νά γίνουν οι μετασχηματιστές τής έπιστήμης.

Αυτό τό κοινωνικό-οικονομικό ρεύμα ήταν ευρύτερο του μαρξισμού. Σέ όρισμένες περιπτώσεις, ή πρωτοβουλία δημιουργίας περιοδικών και θεσμών οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας ανήκε στους μαρξιστές σοσιαλδημοκράτες (όπως στην περίπτωση του περιοδικού *Vierteljahrsschrift* τό 1893). Δέν ήταν όμως ή περίπτωση τής Βρετανίας, τής Γαλλίας ή τής Άμερικής. Και άκόμη και στή Γερμανία, ή ισχυρή ιστορική σχολή των

οικονομικών δέν είχε σχέση μέ τον μαρξισμό. Μόνον κατά τή διάρκεια του τρίτου πολέμου του 19ου αιώνα – Ρωσία και Βαλκάνια –, καθώς και κατά τή διάρκεια του πολέμου του 20ου αιώνα, ή οικονομική ιστορία προσανατολίστηκε πρωταρχικά προς τήν κοινωνική επανάσταση, όπως όλες οι «κοινωνικές έπιστήμες», και συνεπώς έλκεται ένδεχομένως έντονα από τον μαρξισμό.

Ή επίδραση του Μάρξ στην Ιστορία

Τό ιστορικό ένδιαφέρον τής πλειοψηφίας των μαρξιστών ιστορικών δέν ήταν τόσο στή «βάση» (στην οικονομική υποδομή), όσο στίς σχέσεις βάσης και εποικοδομήματος. Ό αριθμός των ειδικά μαρξιστών ιστορικών ήταν πάντα σχετικά μικρός. Ή πιο σημαντική επίδραση του Μάρξ στην Ιστορία όφείλεται στους ιστορικούς και κοινωνικούς έπιστήμονες, οι όποιοι άσχολήθηκαν μέ τά έρωτήματα που έθεσε ή Μάρξ, άνεξάρτητα μέ τό αν προτείναν ή όχι έναλλακτικές άπαντήσεις. Και αντίστροφα, ή μαρξιστική ιστοριογραφία έξελίχθηκε σημαντικά από τήν εποχή του Κάρολ Κάουτσκι και του Γκεόργκι Πλεχάνωφ.⁴ Ή έξέλιξη αυτή όφείλεται σέ μεγάλο βαθμό στην άνθηση άλλων επιστημών (ιδιαίτερα τής κοινωνικής άνθρωπολογίας), στους διανοητές που έπηρεάστηκαν από τον Μάρξ και σέ αυτούς που τον συμπλήρωσαν, όπως ή Μάξ Βέμπερ.⁵

Άν τονίζω τά γενικά γνωρίσματα αυτού του ρεύματος τής ιστοριογραφίας, δέν είναι γιατί επιδιώκω νά υποτιμήσω τίς διαφοροποιήσεις που ένυπάρχουν ή τίς έσωτερικές διαφορές των συστατικών μερών του, όπως στον μαρξισμό. Οι έκσυγχρονιστές ιστορικοί έθεσαν τά ίδια έρωτήματα και ένεπλάκησαν στίς ίδιες θεωρητικές διαμάχες, άνεξάρτητα από τό αν άντλούν τίς άρχές τους από τήν γεωγραφική άνθρωπολογία, τήν κοινωνιολογία του Ντυρκέμ⁶ και τή στατιστική, όπως στή Γαλλία (οι σχολές των *Annales* και του Λαμπρούς [Labrousse]), ή από τήν κοινωνιολογία του Βέμπερ, όπως ή Ιστορική και Κοινωνική Έπιστήμη τής Δυτι-

2. Ή αντίδραση κατά του Leopold von Ranke (1795-1886). Θεωρείται ή πατέρας τής κυρίαρχης σχολής τής ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας πριν από τό 1914.

3. Lawrence Stone (1920-1999). “Ένας από τούς πιο διαπρεπείς και μέ έπιρροή κοινωνιολόγους ιστορικούς. Μεταξύ των έργων του: *Οι αίτίες τής άγγλικής επανάστασης, 1529-1642* (1972) και *Ή οικογένεια, τό σέξ και ή γάμος στην Άγγλία, 1500-1800* (1977).

4. Θεωρητικοί τής γερμανικής και τής ρωσικής, αντίστοιχα, σοσιαλδημοκρατίας στην άρχή του 20ου αιώνα.

5. Γερμανός κοινωνιολόγος (1864-1920).

6. Κατά τον Émile Durkheim (1858-1917), ή όποιος ήταν ένας από τούς ιδρυτές-πατέρες τής σύγχρονης κοινωνιολογίας.

Θεόφιλου Στάνεν, «Η Διεθνής», 1880

κῆς Γερμανίας, ἢ ἀπὸ τοὺς μαρξιστὲς τοῦ ΚΚ, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν οἱ ἀποφασιστικοὶ φορεῖς τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς Ἱστορίας στὴ Βρετανία ἢ, ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἶναι αὐτοὶ πού ἱδρυσαν τὸ πῶς ἀντιπροσωπευτικὸ περιοδικό του.

Ὅλοι αὐτοὶ συμμάχησαν μεταξύ τους ἐναντίον τοῦ ιστοριογραφικοῦ συντηρητισμοῦ, ἀκόμη κι ὅταν ἀντιπροσώπευαν ἀντίθετες μεταξύ τους πολιτικὲς ἢ ιδεολογικὲς θέσεις, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Μίκαελ Πόσταν⁷ καὶ τῶν Βρετανῶν μαρξιστῶν μαθητῶν του. Ἡ κλασικὴ ἔκφραση αὐτῆς τῆς συμμαχίας τῆς προόδου εἶναι τὸ περιοδικό *Past and Present*, πού πρωτοεκδόθηκε τὸ 1952 καὶ τὸ ὁποῖο ἄσκησε σημαντικὴ ἐπίρροή στο ἔργο τῶν ιστορικῶν. Τὸ περιοδικό αὐτὸ πέτυχε τὸν σκοπό του, γιατί οἱ νέοι μαρξιστὲς πού τὸ ἱδρυσαν, ἀρνήθηκαν κατηγορηματικὰ τὴν ιδεολογικὴ ἀποκλειστικότητα καὶ οἱ νέοι ἐκσυγχρονιστὲς διαφορετι-

κῶν ιδεολογικῶν σφραγίδων ἦταν ἔτοιμοι νὰ συμμετέχουν, καί, ἀκόμη πῶς σημαντικό, γνώριζαν ὅτι οἱ ιδεολογικὲς ἢ πολιτικὲς διαφορὲς δὲν θὰ ἦταν ἐμπόδιο γιὰ τὴ συνεργασία. Τὸ μέτωπο αὐτὸ τῆς προόδου ἐξελίχθηκε ἐντυπωσιακὰ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ Β΄ παγκοσμίου πολέμου μέχρι τὴ δεκαετία τοῦ 1970, αὐτὸ πού ὁ Λῶρενς Στόουν ἀποκαλεῖ «τὸ εὐρύ πλέγμα ἀλλαγῶν στὴ φύση τοῦ ιστορικοῦ λόγου». Αὐτὸ διήρκεσε μέχρι τὴν κρίση τοῦ 1985, ὁπότε καὶ ἐμφανίστηκε ἡ μετάβαση ἀπὸ τίς ποσοτικὲς μελέτες στὶς ποιοτικὲς, ἀπὸ τὴν μακροῖστορία στὴν μικροῖστορία, ἀπὸ τὴ στρουκτουραλιστικὴ ἀνάλυση στὴν ἀφήγηση, ἀπὸ τὸ κοινωνικό στο πολιτισμικό.

7. Ὁ Michael Postan κατεῖχε τὴν ἔδρα τῆς οικονομικῆς ἱστορίας στο πανεπιστήμιο τοῦ Cambridge ἀπὸ τὸ 1937.

Ἀπό τότε ἡ ἐκσυγχρονιστική συμμαχία δρῶνεται σέ θέση ἄμυνας – συμπεριλαμβανομένων καί τῶν μὴ μαρξιστικῶν στοιχείων ὅπως ἡ οἰκονομική καί ἡ κοινωνική ἱστορία.

Ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1970, ἡ κυρίαρχη τάση στήν Ἱστορία ἔχει τόσο διαφοροποιηθεῖ, ἐπηρεασμένη σημαντικά ἀπό τόν μαρξιστικό τρόπο θέσης τῶν «μεγάλων ἐρωτημάτων», ὥστε ἔγραφα: «Σήμερα εἶναι συχνά ἀδύνατο νά προσδιορίσει κανεῖς ἂν ἓνα ἔργο εἶναι μαρξιστῆ ἢ ὄχι, ἐκτός καί ἂν ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας μᾶς ἐνημερώνει γιά τίς ἰδεολογικές του θέσεις (...) Ἐλπίζω ὅτι θά ἔρθει ἡ ἐποχή πού κανεῖς δέν θά ἀναρωτιέται ἂν οἱ συγγραφεῖς εἶναι ἢ δέν εἶναι μαρξιστές». Ἀλλά, ὅπως ἐπίσης εἶχα παρατηρήσει, βρισκόμαστε πολύ μακριά ἀπό μιά τέτοια οὐτοπία. Ἀντίθετα. Ἡ ἀνάγκη νά ἐπιμένει κανεῖς στό τί μπορεῖ νά προσφέρει ὁ μαρξισμός στήν ἱστοριογραφία ἔχει γίνει μεγαλύτερη ἀπό τότε. Μεγαλύτερη ἀπό ὅτι ἔχει ὑπάρξει ἐδῶ καί πολύ καιρό. Αὐτό συμβαίνει γιατί ἡ Ἱστορία ἀφενός πρέπει νά προασπίσει τόν ἑαυτό της κατά αὐτῶν πού ἀρνοῦνται τήν ἱκανότητά της νά μᾶς βοηθήσει στήν κατανόηση τοῦ κόσμου, καί, ἀφετέρου, γιατί οἱ νέες ἐξελίξεις στίς ἐπιστήμες ἔχουν ἀνατρέψει τήν ἱστοριογραφική agenda. Μεθοδολογικά, ἡ βασικότερη ἀρνητική ἐξέλιξη εἶναι ἡ κατασκευή ἑνός συνόλου φραγμῶν ἀνάμεσα στό τί συνέβη ἢ συμβαίνει στήν Ἱστορία καί στήν ἱκανότητά μας νά τό παρατηροῦμε καί νά τό καταλαβαίνουμε. Τό σύνολο αὐτό τῶν φραγμῶν ἀρνεῖται τήν ὑπαρξή ὅποιασδήποτε ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας πού νά μὴν εἶναι κατασκευή τοῦ παρατηρητῆ γιά διαφορούς καί ἐναλλασσόμενους λόγους. Ὑπάρχει ὁ ἰσχυρισμός ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά διαπεράσει κανεῖς τά ὄρια τῆς γλώσσας, δηλαδή τῶν ἐννοιῶν οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν καί τόν μοναδικό τρόπο νά μιλήσει κανεῖς γιά τόν κόσμο, συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ παρελθόντος.

Μέ αὐτήν τήν ὀπτική γωνία, καταργεῖται τό ἐρώτημα ἂν ὑπάρχουν πρότυπα καί κανονικότητες στό παρελθόν, στοιχεῖα πού δίνουν τή δυνατότητα στοὺς ἱστορικούς νά διατυπώσουν σημαντικούς ἰσχυρισμούς. Ἐν τῷ μεταξύ, ἱστορικοί, πού τοὺς ἀπασχολεῖ λιγότερο ἡ θεωρία, ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ πορεία τοῦ παρελθόντος εἶναι τόσο τυχαία ὥστε δέν ἐπιτρέπει γενικεύσεις ἢ πρόχειρες ἐξηγήσεις, μιά καί οἱ ἐπιλογές στήν ἱστορία εἶναι ἀτελείωτες. Μπορεῖ νά συμβεῖ ἢ, ἐξ ἴσου, θά μπορούσε νά συμβεῖ. Ἀναμφίβολα, αὐτοῦ τοῦ εἶδους τά ἐπιχειρήματα εἶναι ἐναντίον κάθε ἐπιστήμης. Δέν θά ἀσχοληθῶ μέ τίς πύθ τετριμμένες προσπάθειες ἐπιστροφῆς στό παρελθόν: ἡ προσπάθεια ἀπόδοσης τῆς πορείας τοῦ παρελθόντος στίς ἀποφάσεις τῶν ὑψηλά ἱσταμένων προσώπων, πολιτικῶν ἢ στρατιωτικῶν, ἢ στήν παντοδυναμία ἰδεῶν ἢ ἀξιῶν, καθῶς ἐπίσης ὁ περιορισμός τῆς ἱστορικῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης στήν ἀναζήτηση μιᾶς «empathy» («ἐναίσθησία») μέ τό παρελθόν, πού, ἂν καί σημαντική, δέν ἀρκεῖ.

«Ἡ ἀλήθεια μου ἰσχύει ὅσο ἀκριβῶς καί ἡ δική σου»

Ὁ μεγαλύτερος ἄμεσος πολιτικός κίνδυνος πού ἀπειλεῖ σήμερα τήν ἱστοριογραφία εἶναι ὁ «ἀντι-οικουμενισμός» («anti-universalisme»), ἡ «ἢ ἀλήθεια μου ἰσχύει ὅσο ἀκριβῶς καί ἡ δική σου, ἀνεξάρτητα ἀπό τά γεγονότα». Φυσικά, αὐτός ὁ ὑποκειμενισμός ἐλκύει τήν ἱστορία τῶν συγκεκριμένης ταυτότητας διαφορῶν ἐπὶ μέρους ομάδων, γιά τήν ὁποία τό κεντρικό ζήτημα τῆς Ἱστορίας δέν εἶναι τό τί ἔχει συμβεῖ, ἀλλά πῶς αὐτό πού ἔχει συμβεῖ ἐπηρεάζει τά μέλη μιᾶς συγκεκριμένης ομάδας. Αὐτό πού εἶναι σημαντικό γιά τό εἶδος αὐτό τῆς Ἱστορίας, δέν εἶναι ἡ λογική ἐξήγηση, ἀλλά τό «σημαῖνον», δέν εἶναι τό τί ἔχει συμβεῖ, ἀλλά ὅτι αἰσθάνονται τά μέλη μιᾶς συλλογικότητας αὐτοπροσδιοριζόμενης ἀπέναντι σέ τρίτους – μέσω ὁποιοῦδήποτε τρόπου, θρησκευτικοῦ, φυλετικοῦ, ἐθνικοῦ, γένους, τρόπου ζωῆς ἢ ἄλλου.

Αὐτή εἶναι ἡ ἔλλη τοῦ σχετικισμοῦ στήν Ἱστορία τῶν συγκεκριμένης ταυτότητας ἐπὶ μέρους ομάδων. Γιά διάφορους λόγους, τά τελευταῖα τριάντα χρόνια εἶναι ἡ χρυσή ἐποχή γιά μαζικές ἐπινοήσεις στρεβλωμένων συναισθηματικῶν ἱστορικῶν ἀναληθειῶν καί μύθων. Μερικῆς ἀπό αὐτές ἀποτελοῦν δημόσιο κίνδυνος. Ἀναφέρομαι σέ χώρες ὅπως ἡ Ἰνδία τοῦ BJP,⁸ οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες, ἡ Ἰταλία τοῦ Σύλβιο Μπερλουσκόνι, γιά νά μὴν ἀναφέρω τοὺς νέους ἐθνικισμούς, ἐνισχυμένους ἢ ὄχι ἀπό τόν θρησκευτικό φανατισμό (φονταμονταλισμό).

Ὡστόσο, ἂν αὐτό τό φαινόμενο παρήγαγε ἀτελείωτες ἀνοησίες καί ἀσημαντότητες στίς παρυφές τοῦ περιθωρίου τῆς Ἱστορίας τῶν διαφορετικῶν ομάδων – ἐθνικιστικῶν, φεμινιστικῶν, ὁμοφυλοφίλων, μαύρων καί ἄλλων – ἔδωσε καί τό ἔναυσμα γιά τήν ἀνάπτυξη ὀρισμένων ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος ἱστορικῶν ἰσχυρισμῶν σέ μελέτες πολιτισμικοῦ περιεχομένου, ὅπως π.χ. ἡ νέα κατά τόν Τζαῖν Γουίντερ (Jay Winter)⁹ «ἄνθηση τῆς μνήμης στίς σύγχρονες ἱστορικές μελέτες». Ἀντιπροσωπευτικό παράδειγμα εἶναι τό ἔργο «Οἱ τόποι τῆς μνήμης».¹⁰

Εἶναι ἡ στιγμή νά ἐπανιδρυθεῖ ἡ συμμαχία ὅλων αὐτῶν πού θέλουν νά πιστεύουν στήν Ἱστορία σάν μιά λογική ἔρευνα στήν πορεία τῶν μετασχηματισμῶν τῆς ἀνθρωπότητας ἐναντίον αὐτῶν πού συστηματικά παραποιοῦν τήν Ἱστορία γιά πολιτικές σκοπιμότητες καί, γενικότερα, ἐναντίον τῶν σχετικιστῶν καί τῶν μεταμορφῶν πού ἀρνοῦνται ὅτι ἡ Ἱστορία προσφέρει αὐτήν

8. Τό κόμμα Bharatiya Janata (BJP) ἦταν στήν ἐξουσία ἀπό τό 1999 μέχρι τόν Μάιο τοῦ 2004.

9. Καθηγητής στό πανεπιστήμιο τοῦ Yale, στίς ΗΠΑ καί εἰδικός στήν ἱστορία τοῦ πολέμου τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ιδιαίτερα στό θέμα τῶν τόπων τῆς μνήμης.

10. *Les lieux de Memoire*, Gallimard, τοῦ Pierre Nora, ἑπτὰ τόμοι, Παρίσι, 1984-1992.

τή δυνατότητα. Μέ δεδομένο ότι ορισμένοι από αυτούς τους σχετικιστές και τους μεταμοντέρνους θεωρούν τους εαυτούς τους άριστερους, υπάρχει κίνδυνος διάσπασης των ιστορικών λόγω απρόβλεπτων πολιτικών λόγων. Νομίζω ότι η μαρξιστική προσέγγιση είναι ένας αναγκαίος παράγοντας αυτής της ανακατασκευής του μετώπου της λογικής, όπως ήταν στις δεκαετίες 1950-1960. Πράγματι, η μαρξιστική συνεισφορά είναι πίο αναγκαία σήμερα, μιά και οι άλλες συνιστώσες της συμμαχίας δείχνουν να έχουν παραιτηθεί, όπως π.χ. η σχολή των *Annales* μετά τον Μπρωντέλ και όσοι είχαν επηρεαστεί από τη στρουκτουραλιστική-λειτουργική κοινωνική ανθρωπολογία. Η κοινωνική ανθρωπολογία ως επιστημονικός κλάδος έχει ιδιαίτερα καθηλωθεί από τον πανικό απέναντι στον μεταμοντέρνο υποκειμενισμό.

Μιά εξέλικτική Ίστορία της ανθρωπότητας

Ένω οι μεταμοντέρνοι έχουν άρνηθεί τή δυνατότητα της ιστορικής κατανόησης και οι ιστορικοί τή έχουν ελάχιστα άντιληφθεί, οι εξελίξεις στις φυσικές επιστήμες έχουν επαναφέρει σταθερά μιά εξέλικτική Ίστορία στην agenda. Τό πέτυχαν με δύο τρόπους.

Κατ' αρχήν η νέα ανάλυση του DNA επέβαλλε μιά πίο βέβαιη χρονολογία της εξέλιξης από τή εμφάνιση του Έμφρονος Άνθρώπου (*homo sapiens*) ως γένους και ειδικότερα τή χρονολογία της διάδοσης του γένους από τή αρχική αφρικανική του προέλευση σ' όλον τόν κόσμο, καθώς και των μεταγενέστερων εξελίξεών του πρίν τήν εμφάνιση των γραπτών πηγών. Αυτή η ανάλυση άφενός μόν άπέδειξε τή έντυπωσιακή βραχύτητα της ανθρώπινης ιστορίας –άναλογικά με τά γεωλογικά και παλαιοντολογικά επίπεδα– και, άφετέρου, άπέκλεισε τή άπλοποιημένη λύση της νεο-δαρβινικής κοινωνιο-βιολογίας.¹¹ Οι άλλαγές της ανθρώπινης ζωής, συλλογικής ή άτομικής, στην πορεία των τελευταίων 10000 χρόνων, πολύ περισσότερο δέ των τελευταίων 10 γενεών, είναι τόσο μεγάλες, ώστε να μόν είναι δυνατόν να εξηγηθούν από έναν έξ ολοκλήρου δαρβινικό μηχανισμό της εξέλιξης μέσω γονιδίων. Ίσοδυναμούν με τήν έπιταχυμένη κληρονομιά έπίκτητων χαρακτηριστικών από πολιτισμικούς και όχι γενετικούς μηχανισμούς. Ύποθέτω ότι πρόκειται για τήν εκδίκηση του Λαμάρκ¹² κατά του Δαρβίνου μέσω της ανθρώπινης ιστορίας. Και πράγματι δέν βοηθάει η μεταμπίηση αυτών σέ βιολογικές μεταφορές – «memes»¹³ και όχι «γονίδια».

Μέ λίγα λόγια, η επανάσταση του DNA άπαιτεί μιά εξειδικευμένη ιστορική μέθοδο μελέτης της εξέλιξης του ανθρώπινου είδους. Μας παρέχει έπίσης μιά όρθολογική δομή της παγκόσμιας Ίστορίας. Μιά Ίστορία πού λαμβάνει υπόψει της τόν πλανήτη με όλη τήν πολυπλοκότητά του σάν μιά ένότητα ιστορικών μελετών και όχι σάν ένα ειδικό περιβάλλον ή μιά έπί μέρος περιοχή μέσα σ' αυτό. Μέ άλλα λόγια, η Ίστορία είναι

ή συνέχεια της βιολογικής εξέλιξης του Έμφρονος Άνθρώπου με διαφορετικό τρόπο.

Κατά δεύτερο λόγο, η νέα εξέλικτική βιολογία καταργεί τήν άκαμπτη διάκριση μεταξύ Ίστορίας και φυσικών επιστημών, ήδη άποδυναμωμένη σέ μεγάλο βαθμό από τή συστηματική «ιστοριοποίηση» αυτών των επιστημών κατά τήν διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών. Ο Λουίτζι Καβάλλι-Σφόρτζα (Luigi Cavalli-Sforza), ένας από τους πρωτοπόρους της επανάστασης του DNA, αναφέρεται «στην πνευματική εύχαρίστηση να ανακαλύπτει κανείς τόσες πολλές όμοιότητες ανάμεσα στα διάσπαρτα πεδία έρευνας, μερικά από τά όποια άνήκουν παραδοσιακά στις δύο αντίθετες όψεις του πολιτισμού: έπιστήμη και ανθρωπιστικές σπουδές». Μέ λίγα λόγια, παρακάμπτεται η ψευδο-διάμάχη ή σχετική με τό αν η Ίστορία είναι ή δέν είναι έπιστήμη.

Κατά τρίτο, μας υποχρεώνει, αναπόφευκτα, να έπιστρέψουμε στή βασική προσέγγιση της εξέλιξης του ανθρώπου, πού υιοθέτησαν οι αρχαιολόγοι και οι έρευνητές της προϊστορικής εποχής, ή όποία συνίσταται στή μελέτη των τρόπων άλληλεπίδρασης μεταξύ του είδους μας και του περιβάλλοντός του, καθώς και του αυξανόμενου έλέγχου πάνω σ' αυτό. Αυτό σημαίνει ότι θέτει κανείς τά έρωτήματα πού έθεσε ο Μάρξ. Οι «τρόποι παραγωγής» (ή όπως άλλως θέλουμε να τους όρίσουμε), βασισμένοι στις σημαντικές καινοτομίες στην παραγωγική τεχνολογία, στις έπικοινωνίες και στην κοινωνική όργάνωση –και στην στρατιωτική δύναμη όμως–, βρίσκονται στό έπίκεντρο της εξέλιξης της ανθρωπότητας. Αυτές οι καινοτομίες, όπως γνώριζε καλά ο Μάρξ, δέν δημιουργούνται από μόνες τους. Οι υλικές και οι πολιτισμικές δυνάμεις και σχέσεις παραγωγής δέν διαχωρίζονται. Είναι οι δραστηριότητες άνδρών και γυναικών μέσα σέ συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, όχι της προσωπικής τους δημιουργίας, πρακτικής και άποφάσεων ζωής (δημιουργία της προσωπικής τους ιστορίας), ούτε όμως στό κενό – και ούτε στό κενό ενός έπιβεβλημένου όρθολογιστικού ύπολογισμού.

Όστόσο, οι νέες προοπτικές στην Ίστορία μας υποχρεώνουν να έπιστρέψουμε στον ουσιαστικό –αν και ποτέ έντελως πραγματοποιήσιμο– στόχο αυτών πού άσχολούνται με τή μελέτη του παρελθόντος: «η Ίστορία στό σύνολό της». Όχι μιά «Ίστορία για τά πάντα», αλλά μιά Ίστορία σάν έναν άδιάρηκτο ιστό πά-

11. Κατά τόν Δαρβίνο (1809-1882).

12. Jean-Baptiste Lamarck (1744-1829). Γάλλος φυσιοδίφης, ό όποιος είναι ό πρώτος πού άπέρριψε τή θέση περί μονιμότητας των ειδών και πίστεψε στην κληρονομικότητα έπίκτητων χαρακτηριστικών.

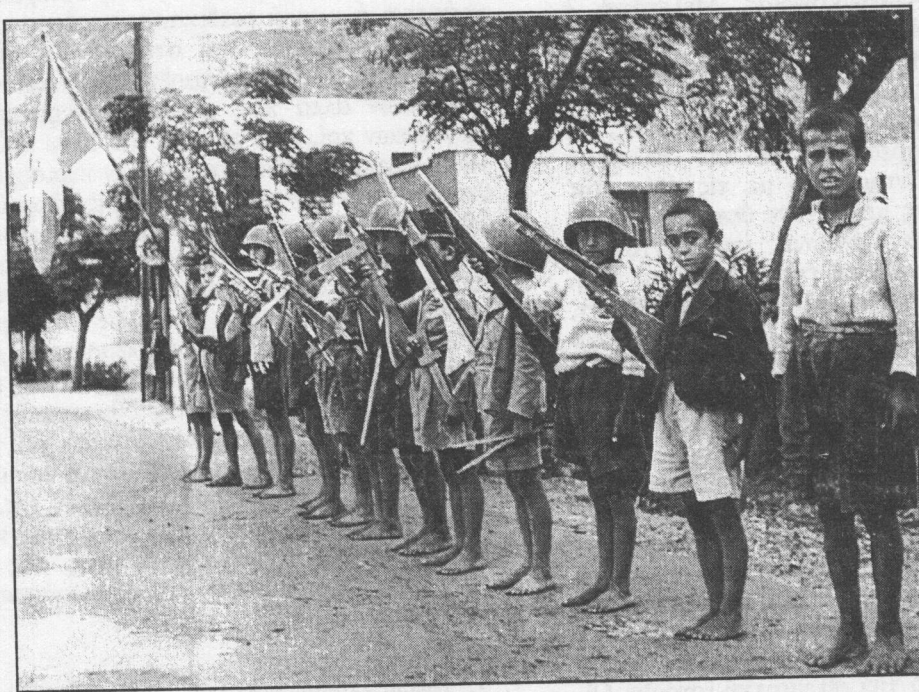
13. «Memes» σύμφωνα με τόν Richard Dawkins, έναν ήγετικό νεο-δαρβινιστή, είναι βασικές ένότητες μνήμης, οι όποιες θεωρείται ότι είναι δέκτες πολιτισμικής μεταδίδσης και έπίδωσης, όπως τά γονίδια είναι δέκτες της έπίδωσης των γενετικών χαρακτηριστικών.

νω στον όποιο άλληλοσυνδέονται όλες οι άνθρωπινες δραστηριότητες. Οι μαρξιστές δέν είναι οι μόνοι πού είχαν αυτόν τόν σκοπό (όπως, πχ., ό Φερνάν Μπρωντέλ), ύπήρξαν όμως εκείνοι πού έπιμείναν πίο πολύ, όπως τονίζει ένας από αυτούς, ό Πιέρ Βιλάρ.¹⁴

Ένα από τά σημαντικά θεωρητικά προβλήματα για τό όποιο ή προοπτική τής Ίστορίας σάν άλληλεπίδραση είναι ούσιαστική, είναι άποφασιστικό για τήν κατανόηση τής ιστορικής εξέλιξης τού Έμφρονος Άνθρώπου. Είναι ή αντίθεση μεταξύ τών δυνάμεων πού συμβάλλουν στή μεταμόρφωση τού Έμφρονος Άνθρώπου από άνθρωπο τής νεολιθικής εποχής σέ άνθρωπο τής πυρηνικής εποχής, και στίς δυνάμεις πού σκοπούς τους είναι ή διατήρηση μιάς άμετάβλητης άναπαραγωγής και σταθερότητας στίς άνθρωπινες κοινότητες ή κοινωνικά περιβάλλοντα. Σχεδόν σέ όλη τήν Ίστορία, οι δυνάμεις πού άπαγορεύουν τήν άλλαγή, μέ έλάχιστες εξαιρέσεις, έξουδετερώνουν συνήθως άποτελεσματικά τίς άλλαγές πού δέν έχουν προκαθορισμένα όρια. Σήμερα ή ίσορροπία αυτή γέρνει άποφασιστικά σέ μιά κατεύθυνση. Καί ή άνισορροπία αυτή, πού πιθανόν βρίσκεται πάνω από τήν άνθρωπινη ικανότητα άφο-

μοίωσης, είναι σχεδόν βέβαιο ότι βρίσκεται πέρα από κάθε ικανότητα τών κοινωνικών και πολιτικών θεσμών έλέγχου. Ίσως οι μαρξιστές ιστορικοί, πού είχαν τήν ευκαιρία νά συλλογιστούν τίς ακούσιες και άνεπιθύμητες συνέπειες τών άνθρωπινων συλλογικών σχεδιασμών κατά τή διάρκεια τού 20ού αιώνα, μπορέσουν τουλάχιστον νά μās βοηθήσουν νά κατανοήσουμε πώς φτάσαμε ώς εδώ.

14. Όπως ό Μάρξ, άρνεϊται και αυτός κάθε διαχωριστική γραμμή ή αδιάδροχο χωρισμό τών διαφόρων τομέων τής Ίστορίας. Η άνάλυση βεβαίως παραμένει ένα ούσιαστικό μέρος όποιασδήποτε έρευνας και τό έπάγγελμα τού ιστορικού δέν μπορεϊ νά μήν έχει έξειδίκευση. Η οικονομική θεωρία όμως δέν μπορεϊ από μόνη της νά έξηγήσει όλα τά οικονομικά φαινόμενα, ούτε ή πολιτική θεωρία όλα τά πολιτικά φαινόμενα, ούτε ή θρησκευτική δογματική όλα τά πνευματικά φαινόμενα. Σέ κάθε συγκεκριμένο παράδειγμα, τό πρόβλημα βρίσκεται στήν άλληλεπίδραση όλων τών παραγόντων.

Άπελευθέρωση 1944: Τό ξυπόλητο τάγμα

ΠΩΣ ΕΙΔΕ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΤΙ ΚΑΤΑΛΑΒΕ ΑΠΟ ΑΥΤΗΝ Η ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ;

της Σίας Αναγνωστοπούλου

Τά τελευταία χρόνια θρίσκειται σέ εξέλιξη στήν Τουρκία ένα φιλόδοξο έρευνητικό πρόγραμμα, μέ υπεύθυνο τόν Χακάν Έρντέμ (ιστορικό), τό οποίο χρηματοδοτείται από τό Πανεπιστήμιο του Βοσπόρου και τό οποίο έχει ως στόχο τή μελέτη των όθωμανικών άρχείων που άφορούν τήν περίοδο της Έλληνικής Έπανάστασης του 1821. Η έρευνα φαίνεται νά είναι έξαιρετικά σημαντική γιατί, εκτός των άλλων (μελέτη της Έλληνικής Έπανάστασης μέσα από τά όθωμανικά άρχεία), για πρώτη φορά μελετητές της όθωμανικής ιστορίας έρευνούν τήν επίδραση μιας εθνικής επανάστασης στα Βαλκάνια στή διαδικασία εξέλιξης της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μελετάται ο τρόπος μέ τόν οποίο οι εθνικές επαναστάσεις (και κατά κύριο λόγο ή ελληνική) γίνονται ο σημαντικότερος, άμεσος και άνατρεπτικός διάυλος διακίνησης των νεωτερικών αξιών στο όθωμανικό πλαίσιο εξουσίας. Η όθωμανική εξουσία υποχρεώνεται μέ τήν Έλληνική Έπανάσταση νά έρθει αντιμετώπη μέ τις αξίες της νεωτερικότητας τις οποίες μέχρι τότε θεωρούσε «κάτι μακρινό των ιδιόρρυθμων Γάλλων», ενώ συγχρόνως άρχίζει νά εισάγει στήν πολιτική της γλώσσα και πρακτική όρους και πρακτικές των ελλήνων επαναστατών, τους οποίους Έλληνες, κατά τά άλλα, πολεμά μέχρι θανάτου.

Ένας άλλος λόγος για τόν οποίο ή έρευνα αυτή είναι σημαντική άφορα τόν τρόπο που μέχρι τώρα ή δυτική και ή τουρκική βιβλιογραφία αντιμετώπιζαν τους μή μουσουλμανικούς πληθυσμούς της Αυτοκρατορίας. Αν στήν ελληνική βιβλιογραφία ή μελέτη της ελληνικής ιστορίας κατά τήν όθωμανική εποχή έμφανίζεται σχεδόν πάντα ξεκομμένη και αυτόνομη από τό όθωμανικό πλαίσιο (εκτός από τό συγκεκριμένο πλαίσιο της βάρβαρης Τουρκοκρατίας), στή δυτική και τουρκική βιβλιογραφία οι μή μουσουλμάνοι είναι σχεδόν πάντα άπόντες από τήν όθωμανική ιστορία. Οι αναφορές σέ αυτούς, ως εθνοθηρηκευτικά σύνολα που σταδιακά συγκροτούνται και εξελίσσονται ιστορικά μέσα στο όθωμανικό πλαίσιο αλλά και έναντιον αυτού,

είναι σχεδόν άπολύτως άνύπαρκτες (εκτός από τά έξωτικά σχήματα, της μεταγενέστερης ιστοριογραφίας, περί γυναικών του Σουλτάνου ελληνικής καταγωγής ή ανθρώπων στήν ύπηρεσία του Σουλτάνου πάλι ελληνικής καταγωγής, μέσα από τά οποία άποδεικνύεται, για μέν τους Έλληνες ή καπατσούνη της φυλής, για δε τους Τούρκους –και όχι μόνο– ή άνεκτικότητα και ή καλοσύνη της όθωμανικής εξουσίας). Έτσι, σχεδόν ποτέ δέν περιγράφεται αυτή ή συνεχής άλληλεπίδραση και σύγκρουση άνάμεσα στήν όθωμανική εξουσία και τους διαφορετικούς πληθυσμούς (μή μουσουλμανικούς αλλά και μουσουλμανικούς στή συνέχεια). Δέν περιγράφεται ή μακρά διαδικασία περάσματος στή νεωτερικότητα, επομένως και στήν εθνική αυτοσυνειδησία μέσα από μία συνεχή ύπαρξη συναινέσεων και άλληλεπιδράσεων αλλά και, κυρίως, συγκρούσεων, τοπικών εξεγέρσεων και, από τά τέλη του 18ου αιώνα-άρχες του 19ου, εθνικών επαναστάσεων των κυριαρχούμενων πληθυσμών έναντιον της όθωμανικής εξουσίας. Η άμοιβαιότητα τελικά, άμοιβαιότητα που δημιουργεί όχι μόνο ή συναίνεση αλλά και ή σύγκρουση, άνάμεσα στήν όθωμανική εξουσία και τους κυριαρχούμενους από αυτήν πληθυσμούς είναι παντελώς άνύπαρκτη. Η έρευνα θεωρώ ότι θα συμβάλει άποφασιστικά προς τήν κατεύθυνση διεύρυνσης της μελέτης καταρχήν της ίδιας της όθωμανικής ιστορίας, της όθωμανικής εξουσίας σέ σχέση όχι μόνο –και άποκλειστικά– μέ τις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής, αλλά σέ σχέση και μέ τους πληθυσμούς που είχε υπό τήν κυριαρχία της. Στο άρθρο που ακολουθεί παρουσιάζονται συνοπτικά κάποια στοιχεία αυτής της σημαντικής έρευνας, της οποίας ένα μέρος μόλις δημοσιεύτηκε.¹ Τά συμπεράσματα που δια-

1. Hakan Erdem, «Do not think of the Greeks as agricultural labourers. Ottoman responses to Greek War of Independence», Faruk Birtek and Thalia Dragonas (έπιμ.), *Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2005, σ. 67-84.

Ἡ μάχη, Τοῦρκος καί Ἕλληνας, A. Mayer

τυπώνονται στό παρόν ἄρθρο βασίζονται στό ἀρχαϊκό ὑλικό πού προσφέρει τό δημοσιευμένο τμήμα τῆς ἔρευνας.

Τό πρῶτο ὄπλο στό ὁποῖο καταφεύγει ὁ σουλτάνος Μαχμούτ II γιά νά κατανοήσει καί νά ἀντιμετωπίσει τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση εἶναι ἡ σαρία (ὁ ἱερός νόμος τῶν μουσουλμάνων). Ὡς ἐκ τούτου τήν κατανοεῖ ὡς «ἀποστασία», ὡς «προδοσία» τῶν ζιμμί (ἤ ντιμμί), δηλαδή τῶν προστατευόμενων, βάσει τοῦ ἱεροῦ νόμου, τοῦ Σουλτάνου μέ ἀντάλλαγμα τήν πληρωμή εἰδικοῦ φόρου (τζιζγιέ). Αὐτοί οἱ προδότες ζιμμί, σύμφωνα πάντα μέ τόν ἱερό νόμο, μετατρέπονται ἀφοῦ ἐπαναστατοῦν κατά τοῦ Σουλτάνου σέ χαρμπί, σέ ἐχθρούς τοῦ

Ἰσλάμ, καί γι' αὐτό πρέπει νά ἐξουδετερωθοῦν μέ κάθε τρόπο. Νά περάσουν ἀπό σπαθί. Στήν πρώτη κυρίως φάση τῆς Ἐπανάστασης, ἀλλά καί σέ ὅλα σχεδόν τά χρόνια πού αὐτή διαρκεῖ, ὁ Μαχμούτ II τήν κατανοεῖ καί τήν ἀντιμετωπίζει καταρχήν σύμφωνα μέ τό γράμμα τοῦ ἱεροῦ νόμου, σύμφωνα μέ τόν παραδοσιακό ὀθωμανικό τρόπο. Αὐτό σέ πρῶτο ἐπίπεδο σημαίνει ὅτι ὁ Μαχμούτ II δέν ἀντιλαμβάνεται, διότι δέν ὑπάρχει στό σύστημα τῶν ἀξιῶν του (στό σύστημα ἀξιῶν τῆς σαρία), τήν ἔννοια τῆς ἐθνικῆς ἐπανάστασης. Ὡς ἐκ τούτου δέν τήν ἀντιμετωπίζει ὡς τέτοια, δέν ἀντιμετωπίζει τοὺς ἐπαναστάτες ὡς ἓνα σύνολο, ἓνα ἔθνος πού ἐπαναστατεῖ, ἀλλά ὡς προδότες ζιμμί. Τοὺς ἀντιμετωπίζει κατά περίπτωση, τοπικά καί ἀτομικά. Διατάσσει τήν πλήρη καί χωρίς ἔλεος ἐξολό-

θρευση τῶν ἐξεγερθέντων –αὐτῶν συγκεκριμένα καί στίς συγκεκριμένες περιοχές– συγχρόνως ὅμως διατάζει τήν χρήση τῆς πειθοῦς γιά τή μεταμέλεια, ἐπομένως τήν ἐκ νέου ὑπαγωγή στό καθεστῶς τοῦ ζιμμί τῶν ἀνθρώπων πού μεταμελοῦνται. Ἔτσι προβλέπει ἡ σαρία, ἀνάλογα πράττει ὁ Μαχμούτ Π. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι –ὅπως ἀναφέρεται στήν ἐρευνα– ἐνῶ οἱ ἐντολές γιά πλήρη ἀφανισμό τῆς παρουσίας καί τῆς ζωῆς τῶν ἐξεγερθέντων εἶναι κατηγορηματικές, ἄλλο τόσο κατηγορηματικές εἶναι καί οἱ ἐντολές σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες δέν πρέπει νά ἐνοχληθοῦν ἄνθρωποι πού ἀνήκουν στό ἴδιο μιλλέτι καί δέν συμμετέχουν στήν Ἐπανάσταση. Πράγματι ὁ Σουλτάνος, μέ τήν νομιμοποίηση πού τοῦ δίνει ὁ φετῶς τοῦ σεΐχουλισλάμ, ἀπαγορεύει ὁποιαδήποτε ἐνέργεια «πού ἀντίκειται στή σαρία». Ἐπίσης ἀπαγορεύει τίς σφαγές καί τή σκλαβιά Ἑλλήνων πού μετανόησαν καί ἀποδέχονται καί πάλι τήν ὑποταγή. Τά παραδείγματα μέ τέτοιες ἐντολές εἶναι ἀρκετά.

Ἔτσι λοιπόν, ὅπως συνάγεται μέσα ἀπό μιὰ πρώτη μελέτη τῶν ἐπίσημων ὀθωμανικῶν ἐγγράφων πού ἀφοροῦν κυρίως τά πρῶτα χρόνια τῆς Ἐπανάστασης, ἡ ὀθωμανική ἐξουσία δέν τήν ἀντιμετωπίζει ὡς μιὰ ἐθνική ἐπανάσταση πού ἀφορᾷ ἕνα ὁλόκληρο μιλλέτι, ἀλλά ὡς «προδοσία» κάποιων ζιμμί πού πέρασαν στήν κατάσταση τῶν χαρμπί. Ὡστόσο, παρά τίς ἐντολές τοῦ Σουλτάνου «περί τήρησης τοῦ ἱεροῦ νόμου», παρά τίς ἐντολές του ἐπίσης γιά προσπάθεια νά πεισθοῦν οἱ ἐξεγερθέντες νά μετανοήσουν, ἐπομένως νά μήν σφαγιασθοῦν, ἡ κατάσταση παίρνει ἕναν ἄλλο δρόμο. Οἱ μαζικές σφαγές καθώς καί ἡ αἰχμαλωσία καί σκλαβιά Ἑλλήνων δέν ἀποτελοῦν ἐξαιρέσεις ἀλλά τείνουν νά γίνουν ὁ κανόνας στά χρόνια πού διήρκεσε ἡ Ἐπανάσταση. Αὐτά τά φαινόμενα, παρά τό γεγονός ὅτι ἀναφέρονται ὡς «μὴ κανονικότητες», ὡς ἐξαιρέσεις ἀνυπακοῆς, κυρίως τῶν γεννιτσάρων, σέ ἕναν ἐπίσημο κανόνα πού ἀντιμετώπιζε τήν Ἐπανάσταση ὡς κατά τόπους ἀνταρσία τῶν ραγιάδων, καταδεικνύουν ὅτι τελικά στή διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης διαμορφώνονται, καί γιά τήν ὀθωμανική ἐξουσία, δύο ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα, μέ σαφεῖς καί ἀντίπαλες ἐθνοθηροσκευτικές ἀναφορές: ἕνα «ἰσλαμικό μιλλέτι» καί ἕνα «ἐλληνικό» μιλλέτι. Γιά τόν ὄρο «ἐλληνικός» ἡ ὀθωμανική ἐξουσία χρησιμοποιοῦν καταρχάς τόν ὄρο Ρούμ (Ρωμῶς) καί στή συνέχεια, ὅταν ἀνακηρύσσεται τό ἀνεξάρτητο ἐλληνικό κράτος, τόν ὄρο Γιουνάν, ὥστε νά κάνει τή διαφοροποίηση ἀνάμεσα στό «ἔθνος τῶν Ἑλλήνων» (ἐλληνικό κράτος) καί τό «ἔθνος τῶν Ρωμῶν» (ὀθωμανικό κράτος). Τόν ὄρο Γιουνάν ὡστόσο χρησιμοποιοῦν καί κατά τή διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης στίς μεταφράσεις στά ὀθωμανικά τῶν ἐλληνικῶν ἐπαναστατικῶν κειμένων.

Στή διάρκεια λοιπόν τῆς Ἐπανάστασης ἡ ὀθωμανική ἐξουσία ἀρχίζει νά ἀφομοιώνει στήν πολιτική της πρακτική καί ὀρολογία νέες ἐννοιες, θά λέγαμε «νεωτερικές», στίς περισσότερες περιπτώσεις μάλιστα μιμούμενη τόν ἀντίπαλο. Θά ἔλεγα ὅτι στή διάρκεια τῆς

Ἐπανάστασης ἡ ὀθωμανική ἐξουσία ἀντιλαμβάνεται ὅτι τό σύστημα ἀξιών τῆς σαρία δέν τῆς ἀρκεῖ γιά νά ἀντιληφθεῖ, ἐπομένως καί νά ἀντιμετωπίσει τήν Ἐπανάσταση. Γι' αὐτό, συγχρόνως μέ τόν ἱερό νόμο, ἀρχίζει νά καταφεύγει σέ ἄλλα ὄπλα, πῶς «ἐθνικά». Ἀρχίζει νά υἱοθετεῖ μιὰ νέα ὀρολογία τήν ὁποία ὡστόσο ἐφαρμόζει κάνοντας χρήση ὅλων τῶν παραδοσιακῶν πρακτικῶν. Καταρχάς, παρά τήν ἐπίσημη ἀντιμετώπιση τῆς Ἐπανάστασης ὡς τοπικῶν ἐξεγέρσεων καί ἀποστασιῶν, ἡ ὀθωμανική ἐξουσία ἀναγνωρίζει, ἐπίσης ἐπίσημα, τή συλλογική εὐθύνη τοῦ ἐλληνικοῦ μιλλετιοῦ γιά τήν Ἐπανάσταση. Στή διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης παρατηρεῖται γιά πρώτη φορά μιὰ συστηματική προσπάθεια διωγμοῦ (καί ὄχι μόνο) ἀπό τά ὑψηλά ἀξιώματα τῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης τῶν Ἑλλήνων, μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι εἶναι «ἐχθροί τοῦ κράτους καί τοῦ ἰσλαμικοῦ ἔθνους», καί ἀντικατάστασής τους ἀπό μουσουλμάνους. «*Τρέφουμε τοὺς ἐχθροὺς τοῦ κράτους μας δίνοντάς τους μισθοὺς πού φτάνουν ἐτησίως τὰ 30.000 κορούς! Ἐάν εἶναι ἀναγκαῖο μουσουλμάνοι μποροῦν νά διορισθοῦν στίς θέσεις τους. Μέ αὐτό τόν τρόπο θά μάθουν καί αὐτοὶ γλώσσες*», εἶναι ἡ κατηγορηματική ἀπάντηση τοῦ Μαχμούτ Π στή διαπίστωση τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ὅτι μέ τήν παύση τῶν Ἑλλήνων ἀπό τίς θέσεις τῶν *chargés d'affaires* στίς πρωτεύουσές τους μένει ἕνα κενό δυσαναπλήρωτο. Μέ τόν ἴδιο τρόπο ὁ ἀρχιναύαρχος τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου (Καπουδάν πασάς) θά καταργήσει τοὺς Ἑλληνες ναυτικούς καί στή θέση τους θά πάρει μουσουλμάνους («*Μετά ἀπό αὐτή τή συναμοσία τῶν Ἑλλήνων, δέν ἐπιτρέπεται πλέον νά τοὺς προσλαμβάνουμε στό Αὐτοκρατορικό Ναυτικό. Εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητο νά πάρουμε μουσουλμάνους ναυτικούς*»). Ὁ διωγμός τῶν Ἑλλήνων ἀπό τή διοίκηση, ἡ θανάτωσή τους (χαρακτηριστική περίπτωση ὁ Γρηγόριος Ε') ἢ ἡ δήμευση τῆς παρουσίας τους δέν ἀποτελεῖ πρωτοτυπία τῆς περιόδου τῆς Ἐπανάστασης. Αὐτά συνέβαιναν καί στό παρελθόν, ὄχι μόνο ἐναντίον Ἑλλήνων ἀλλά καί μουσουλμάνων (ἄπειροι μεγάλοι βεζύρηδες ἐξοντώθηκαν ἐπειδή ὁ Σουλτάνος τό ἀποφάσιζε). Πρώτη φορά ὅμως αὐτή ἡ ἐξόντωση γίνεται στό ὄνομα τῆς συλλογικῆς, ἐθνικῆς εὐθύνης ἀπέναντι στό κράτος, καί ὄχι στό ὄνομα τῆς ἀτομικῆς εὐθύνης ἀπέναντι στόν κυρίαρχο, ὅπως γίνονταν στό παρελθόν. Μέ λίγα λόγια, ἡ πρακτική παραμένει ἡ ἴδια (ἐξόντωση), ἀλλάζει ὅμως τό ἰδεολογικό πλαίσιο ἄσκησης μᾶς κατά τά ἄλλα παραδοσιακῆς ὀθωμανικῆς πρακτικῆς.

Ἡ ἐξαφάνιση τῶν Ἑλλήνων ἀπό τήν ὀθωμανική διοίκηση κατά τήν περίοδο τῆς Ἐπανάστασης καί ἡ ἀντικατάστασή τους ἀπό μουσουλμάνους συμβάλλει στή συγκρότηση μᾶς ὀθωμανομουσουλμανικῆς γραφειοκρατίας, τῆς ὁποίας ἡ διαφορά μέ τή γραφειοκρατία τῶν προηγούμενων περιόδων εἶναι ἡ ἀφοσίωσή της ὄχι ἀπλῶς στό πρόσωπο τοῦ Σουλτάνου ἀλλά κυρίως στό κράτος καί τίς ἀξίες του, οἱ ὁποῖες διαμορφώνονται κατά μίμηση καί σέ ἀντιπαλότητα μέ αὐτές πού δια-

κηρύσσουν και για τις όποιες πολεμάνε οι έπαναστατημένοι. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι με την Έπανάσταση αρχίζει ή σταδιακή, άργή έδραίωση μιās όθωμανικής «κρατικής-έθνικής» γραφειοκρατίας. Άλλωστε, όπως θα φανεί με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ (1839) ή Ύψηλή Πύλη αρχίζει να κερδίζει έδαφος σε σχέση με τό Παλάτι. Σέ αυτό τό σημείο να κάνω μιá μικρή παρένθεση: τό γεγονός ότι μετά την Έπανάσταση, και κυρίως στό δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, ξαναβρίσκουμε Έλληνες στά πολύ ύψηλά αξιώματα της όθωμανικής έξουσίας δέν πρέπει να μελετάται ως απόλυτη συνέχεια (με μιá μικρή συγκυριακή διακοπή κατά την περίοδο της Έπανάστασης) της προεπαναστατικής περιόδου. Η Όθωμανική Αυτοκρατορία, μετά την Έπανάσταση, κατεξοχήν λόγω των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ, βρίσκεται σε μιá άλλη διαδικασία, στό πλαίσιο της όποιας εμφανίζονται και πάλι Έλληνες σε ύψηλά αξιώματα. Διαδικασία πού δέν μπορεί και δέν πρέπει να ταυτίζεται με την προεπαναστατική.

Τό γεγονός ώστόσο ότι στη διάρκεια της Έπανάστασης ή όθωμανική έξουσία αντιλαμβάνεται πώς από μόνη της ή σαρία αναδεικνύεται ανεπαρκής για την αντιμετώπιση της κατάστασης καταδεικνύεται από τό ότι στη διάρκεια της Έπανάστασης διαμορφώνονται, και από την όθωμανική πλευρά, δύο διακριτές αντίπαλες συλλογικότητες με έθνικές και θρησκευτικές διαφορές. Η όθωμανική έξουσία, λοιπόν, δέν περιορίζεται στά περί τοπικών έξεγέρσεων των ραγιάδων, αλλά μέσα από τή γλώσσα πού χρησιμοποιεί προκειμένου να ξεσηκώσει τούς μουσουλμάνους έναντιόν του έλληνικού μιλλετιού, φαίνεται ότι αρχίζει να κατανοεί την Έπανάσταση με πιό πολύπλοκους όρους από αυτούς πού ύπαγορεύει ό ιερός νόμος. Έτσι γίνεται αναφορά σε ένα «μουσουλμανικό μιλλέτι» τό όποιο πρέπει «να δώσει μάχη υπέρ πίστεως και πατρίδος» (ντίν βέ μιλλέτ καβγκασί), ενώ σημειώνεται με έμφαση ότι «οί μουσουλμάνοι πρέπει γι' αυτή την ύπόθεση να στρατευθουν με δικά τους έξοδα και να μήν ζητούν μισθούς και ανταλλάγματα, καθώς τό γκαζά και τό τζιχάντ είναι ύποχρεωτικά για όλους, μικρούς και μεγάλους». Αύτός ό ιερός πόλεμος στίς αρχές του 19ου αιώνα είναι διαφορετικός από ανάλογους των προηγούμενων αιώνων πού γίνονταν για τή θρησκεία και τόν κυρίαρχο. Αύτός είναι ένας πόλεμος «ζωής ή θανάτου», έναντιόν των άπιστων πού θέλουν να «μετατρέψουν τά τζαμιά σε εκκλησίες», ένας πόλεμος στό όνομα των «ιερών και όσίων» των μουσουλμάνων. Ένας όθωμανομουσουλμανικός πατριωτισμός αρχίζει να διαμορφώνεται, ένας πατριωτισμός πού επίκεντρό του είναι δεβαίως ή θρησκεία (κυρίως με τή ναυμαχία του Ναυαρίνου), όπου όμως ή θρησκεία είναι τό μέσον και όχι ό σκοπός ενός πατριωτισμού με όλο και πιό ξεκάθαρες νεωτερικές αναφορές.

Στό πλαίσιο αυτό δίνεται έντολή κινητοποίηση των μουσουλμάνων και έξοπλισμού τους, ακόμη και σε περιοχές όπως ή πρωτεύουσα (Κωνσταντινούπολη) όπου

Ρόμπερτ Βόντβιλ, Συμπλοκή Σουλιώτη και Τούρκου

δέν ύπάρχει επαναστατικό κίνημα. Αύτή ή κινητοποίηση των μουσουλμάνων, πού δείχνει ότι «ή Ύψηλή Πύλη και τό ισλαμικό μιλλέτι έγκατέλειψε την ειρήνη και δέν πρόκειται να ακινητοποιηθεί», γίνεται στό όνομα της θρησκείας αλλά και πέρα από αυτήν, στό όνομα της επιδίωξης του μιλλετιού, τό όποιο «οί άπιστοι θέλουν να εξαφανίσουν από προσώπου γής». Έτσι γίνεται φανερό ότι, παρά τό γεγονός της καταρχήν αντιμετώπισης της Έπανάστασης ως σποραδικής και τοπικής έξέγερσης, πολύ γρήγορα ή Έπανάσταση συμβάλει στην όριοθέτηση ενός «εμείς», μουσουλμανικού, τό όποιο εκπροσωπείται από τό όθωμανικό κράτος. «Οί ληστές του Μωριά και των νησιών, πού αυτοαποκαλούνται με τόν άνευ νοήματος όρο Έλληνική κυβέρνηση [Γιονάν χονκουμετί], έκαναν να μαρτυρήσουν άπειροι μουσουλμάνοι και να σκλαβωθουν άπειρα παιδιά και γυναίκες». Η όθωμανική έξουσία προσπαθεί να κινητοποιήσει τόν μουσουλμανικό πληθυσμό, να συγκροτήσει έναν όθωμανικό πατριωτισμό, να εγκαθιδρύσει μιá νεωτερική αξία, αύτή του πατριωτισμού, προ-

κειμένου να αναβαπτίσει τη δική της κυριαρχία και να την εμφανίσει ως αντιπροσωπευτική των αξιών [θρησκευτικών αλλά και εθνικών] ενός ισλαμικού μιλλετιού που αντιστέκεται στο έλληνικό μιλλέτι. Θά έλεγα ότι ή όθωμανική έξουσία υπό τήν πίεση πού τής άσκει ή Έλληνική Έπανάσταση, όχι μόνο σέ στρατιωτικό επίπεδο αλλά κυρίως ως φορέας νέων αξιών, προσπαθει να έγκαθιδρύσει, από πάνω και χωρίς καμιά άπολύτως άλλαγή, μιά νέα νομοποίηση πού να άπορρέει από τό «ισλαμικό μιλλέτι». Η χρήση τής θρησκείας, ως θρησκείας κατεξοχήν του μιλλετιού, άρχίζει να άναδεικνύεται σέ εθνική αξία των Όθωμανών. Η όθωμανική έξουσία προσπαθει να άντιμετωπίσει τήν Έλληνική Έπανάσταση, ή όποία ύπονομεύει και καταργεί τήν ίδια ως τυραννία, μιμούμενη τά όπλα του άντιπάλου.

Στό επίπεδο, ώστόσο, πού ή επίδραση τής Έλληνικής Έπανάστασης γίνεται άκόμη πιο έμφανής είναι σέ αυτό τής όθωμανικής πολιτικής γλώσσας. Η όθωμανική έξουσία ύποχρεώνεται να έφεύρει νέους όρους, να άνανοηματοδοτήσει παλιούς, να μεταφράσει κάποιους άλλους, προκειμένου να άποδώσει ένα λεξιλόγιο έντελώς ξένο στήν όθωμανική πολιτική γλώσσα. Πώς θά μπορέσουν οι Όθωμανοί να άποδώσουν τούς όρους «έλευθερία», «πατρίδα», «δημοκρατία», «λαός», «πολίτης», «εθνικά δίκαια», «άνεξαρτησία»; Κυρίως όμως ποιά επίδραση μπορούν να έχουν αυτοί οι νέοι όροι στήν παραδοσιακή όθωμανική πολιτική γλώσσα; Είναι γεγονός ότι, όπως ο Έρντέμ σημειώνει στο δημοσιευμένο τμήμα τής έρευνάς του, οι Όθωμανοί είναι πολύ περιεργοί να δούν και να διαβάσουν αυτά πού γράφουν και λένε οι επαναστατημένοι Έλληνες. Μιά σειρά κειμένων (άπό τήν επαναστατική προκήρυξη του Ύψηλάντη, μέχρι τήν άλληλογραφία μεταξύ των επαναστατών κ.λπ.) δρίσκονται μεταφρασμένα στα όθωμανικά αρχεία. Η πρώτη έκπληξη είναι ότι ο όρος «Έλληνας» των επαναστατών δέν μεταφράζεται με τή λέξη Ρούμ αλλά με τήν παλιά λέξη Γιουνάν, πού άπευθείας παραπέμπει στους αρχαίους Έλληνες. Αυτό ή άρχαία Ελλάδα στήν όποία άναφέρονται τά επαναστατικά κείμενα φαίνεται να είναι σχεδόν άγνωστη στους Όθωμανούς. Όπως σημειώνει ο Έρντέμ, μετά από μιά άνεπιτυχή προσπάθεια να άποδώσουν στα όθωμανικά τά όνόματα αρχαίων ήρώων, όπως του Έπαμεινώνδα (Έμπαμενόντα) ή του Θρασύβουλου (Τιράσμπουλο), έγκαταλείπουν τήν προσπάθεια και άρκοούνται σέ ένα «καί ούτω καθεξής», παραλείποντας έτσι μιά όλόκληρη σειρά όνομάτων.

Οι Όθωμανοί με αυτές τές μεταφράσεις άρχίζουν να έξοικειώνονται με μιά όρολογία πού τούς ήταν έντελώς άγνωστη —μιά όρολογία πού για να τήν άποδώσουν στα όθωμανικά καταφεύγουν σέ πολλές παλιές και γνωστές λέξεις, οι όποιες ώστόσο παίρνουν με τές μεταφράσεις ένα άπολύτως νέο περιεχόμενο. Σέ πολλές περιπτώσεις κινητοποιούν κάποιες παλιές λέξεις

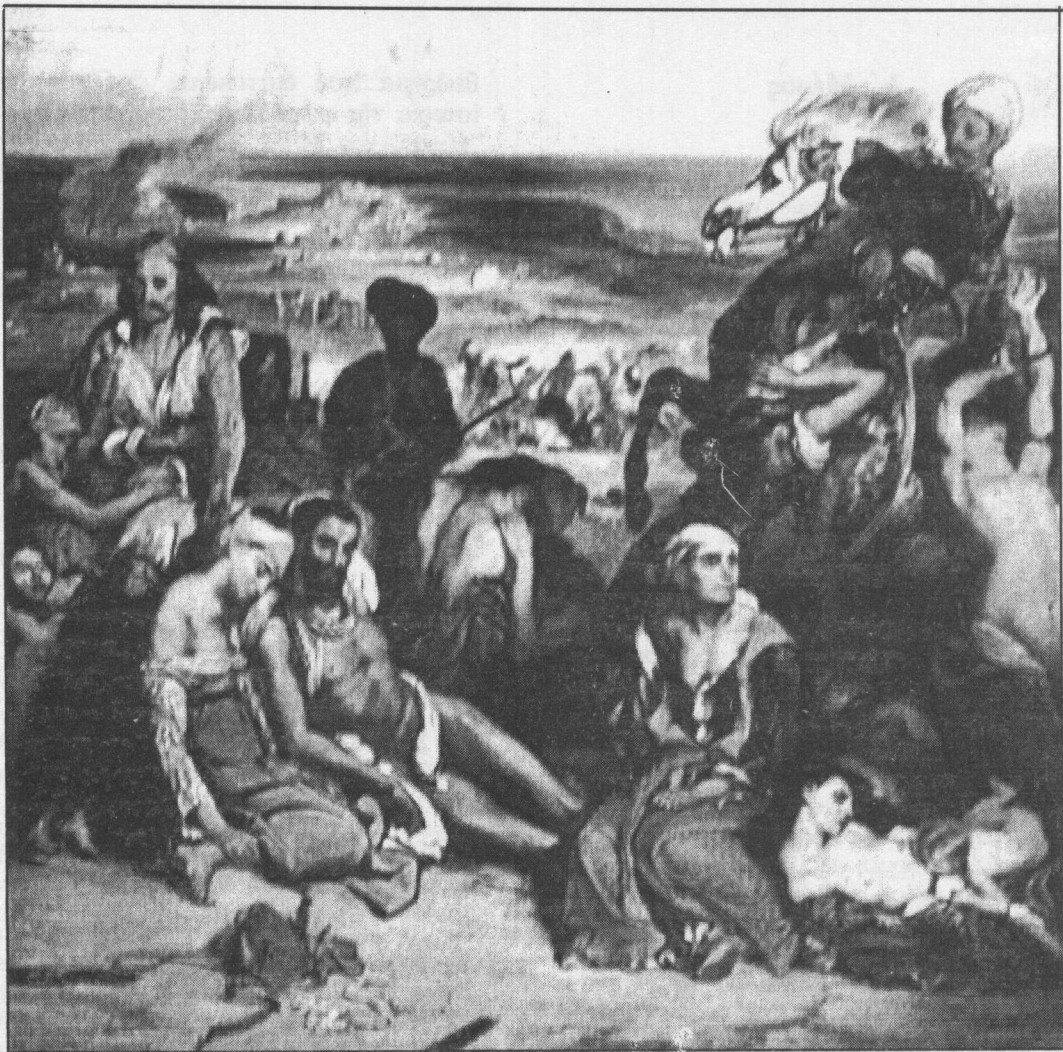
για να άποδώσουν νέες αξίες. Έτσι, για παράδειγμα, δύο όροι πού χρησιμοποιούνται από τούς επαναστάτες και πού έχουν τεράστια σημασία είναι αυτοί του έθνους και τής πατρίδας. Οι Όθωμανοί για να τούς μεταφράσουν καταφεύγουν σέ δύο παλιούς όρους —μιλλέτ και βατάν— μόνο πού τώρα άρχίζουν να παίρνουν ένα νέο περιεχόμενο, τό όποιο θά ένισχύεται όσο προχωρά ο 19ος αιώνας και θά έπιβληθεί με τήν Έπανάσταση των Νεοτούρκων. Στή διάρκεια τής Έλληνικής Έπανάστασης οι όροι αυτοί πού στήν καταγωγή τους σήμαιναν τό μέν μιλλέτι μιά θρησκευτική (καταρχήν μη μουσουλμανική) κοινότητα, τό δέ βατάν τόν γενέθλιο τόπο ενός ανθρώπου, άποκτούν ένα όλο και πιο συγκεκριμένο περιεχόμενο, παραδοσιακό και νεωτερικό συγχρόνως. Ο όρος μιλλέτι για παράδειγμα χρησιμοποιείται για να άποδώσει τόν όρο έθνος, χωρίς ώστόσο να χάνει και τές παλιές του έννοιες. Τό ίδιο συμβαίνει και με τή λέξη βατάν. Τή λέξη μιλλέτ χρησιμοποιούν, λοιπόν, για να περιγράψουν μιά μη μουσουλμανική, θρησκευτική κοινότητα, τή λέξη μιλλέτ για ένα κράτος, τή λέξη μιλλέτ για τήν ισλαμική κοινότητα και πάλι τή λέξη μιλλέτ για να άποδώσουν τήν έννοια έθνος, έτσι όπως χρησιμοποιείται στα έλληνικά επαναστατικά κείμενα. Επίσης τή λέξη βατάν χρησιμοποιούν αυτή τήν περίοδο και για τό γενέθλιο τόπο αλλά και για τήν πατρίδα, ως πολιτικό όρο. Και στους δύο όρους —μιλλέτ και βατάν— θά ύπερισχύει τό νεωτερικό τους περιεχόμενο όσο προχωρά ο 19ος αιώνας και θά έπιβληθούν ως εθνικοί όροι με τούς Νεότουρκους.

Σέ αυτό τό πλαίσιο μιά σειρά νέων όρων ή με νέο περιεχόμενο κάνουν τήν εμφάνισή τους στήν όθωμανική γλώσσα. Ο όρος σερμπεστιγιέτ ή σερμπεστλικ κινητοποιείται για να άποδώσει στα όθωμανικά τήν έλευθερία των έλληνικών ντοκουμέντων. Μιά πολύ παλιά, «ψευδο-αραβική λέξη», ή λέξη χουκουμέτ θά χρησιμοποιηθεί για να άποδώσει τή λέξη κυβέρνηση (έλληνική κυβέρνηση) των κειμένων. Η προσφυγή στή λέξη χουκουμέτ καταδεικνύει ότι οι Όθωμανοί θέλουν να άντιδιαστείλουν αυτή τήν κυβέρνηση από τό ντεβλέτ (κράτος), τό όθωμανικό κράτος. Με τή λέξη ιστικλάλ θά άποδοθεί ή άνεξαρτησία, με τή λέξη τζουμχούρ τά συμβούλια (έκλεγμένα συμβούλια), και με τή λέξη χεμβατανλάρ οι συμπατριώτες. Και οι τρεις αυτές λέξεις θά χρησιμοποιηθούν άργότερα στα όθωμανικά και κυρίως στα σύγχρονα τουρκικά για να άποδώσουν άκριβώς τές ίδιες έννοιες. Ιστικλάλ σαβασί —άγώνας άνεξαρτησίας— θά όνομασθεί τό κεμαλικό εθνικό κίνημα, με τή λέξη τζουμχουριέτ άποδίδεται στα τουρκικά ή δημοκρατία, με τή λέξη βαταντασλάρ (έξέλιξη τής λέξης χεμβατανλάρ) οι συμπατριώτες (και αυτό ήδη από τά τέλη του 19ου αιώνα). Ο κατάλογος αυτών των λέξεων είναι άρκετά μακρύς —χουκουκ-ού μιλλιέ (εθνικά δίκαια), χουκουμετ-ι μουστακιλέ (άνεξάρτητη κυβέρνηση), και οι περισσότερες από αυτές άποτέλεσαν τή βάση για τήν άπόδοση και στα σύγχρονα τουρκικά των ίδιων έννοιών.

Η συνοπτική παρουσίαση των πρώτων συμπερασμά-

των της έρευνας, με κάποια δικά μου σχόλια, θά μπορούσε νά οδηγήσει στή διαπίστωση ότι ή Ελληνική Επανάσταση παίζει έναν καθοριστικό ρόλο για τήν έναρξη τής διαδικασίας ένταξης τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στή νεωτερική εποχή. Αύτή ή διαπίστωση είναι έν μέρει σωστή, έν μέρει όμως λανθασμένη. Σίγουρα οί Οθωμανοί έχουν έρθει σέ επαφή μέ τίς νέες ιδέες πολύ πρίν από τήν Ελληνική Επανάσταση. Ήδη από τά τέλη τουλάχιστον του 18ου αιώνα λέξεις όπως έλευθερία, μιλλέτ και άλλες έχουν αρχίσει νά παίρνουν στά οθωμανικά ένα όλο και πύο νεωτερικό περιεχόμενο. Επίσης ήδη αρκετά πρίν από τήν Ελληνική Επανάσταση, και κυρίως υπό τήν επίδραση τής Γαλλικής Επανάστασης, οί διαφορετικοί πληθυσμοί τής Αυτοκρατορίας, αλλά και ή ίδια ή οθωμανική εξουσία βρίσκονται σέ μία νέα φάση συγκρότησης. Όπως, όμως, παρατηρεί ό Έρντέμ – και συμμερίζομαι άπολύτως τήν άποψη του

«Οί Οθωμανοί είχαν πολλούς άλλους, πύο άμεσους διαύλους, όπως οί πρεσβευτές τους, για νά πληροφορούνται τίς εξελίξεις στήν Εύρώπη. Η πραγματική σημασία του έλληνικού άγώνα ανεξαρτησίας για τους Οθωμανούς ήταν ότι έφερε τόν έθνικισμό [θά έλεγα τίς έθνικές ιδέες] στό προσκήνιο. Οί ιδέες πού κυκλοφορούσαν στό έξωτερικό από τό Διαφωτισμό και τίς Δυτικές Επαναστάσεις και μετά, άρχισαν νά ακούγονται από κοντινότερες γειτονίες. Η οθωμανική διοίκηση δέν μπορούσε πλέον νά αντιμετώπισει τίς έθνικές ιδέες ως μακρινά άξιοπερίεργα τής Γαλλικής Επανάστασης. Αναπόφευκτα, άρχισαν νά συνειδητοποιούν ότι ό έθνικισμός [θά έλεγα τά έθνικά κινήματα] ήταν μία δυναμική έναντίον τής οποίας έπρεπε νά πολεμήσουν, συνήθως νύοθετώντας τά ίδια όπλα μέ τους αντίπαλους τους».

Η σφαγή τής Χίου, Ε. Ντελακρούα (άντίγραφο του Π. Άντρέ)

ΤΡΟΠΟΙ ΤΟΥ ΑΝΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΥ: Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΚΩΣΤΑ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

του Στέφανου Δημητρίου

Α' Μέρος

I

Tό έργο του Κώστα Παπαϊωάννου συγκροτεί φιλοσοφία της ιστορίας ικανή να αποτελέσει την προϋπόθεση που είναι αναγκαία ώστε να κατανοηθεί η ιστορία της φιλοσοφίας;

Ο ίδιος ο Παπαϊωάννου, σέ ένα από τα χαρακτηριστικότερα έργα του, *Κόσμος και Ιστορία*, συνδέει τη φιλοσοφία της ιστορίας με την ιστορία της φιλοσοφίας, την οποία ανασυγκροτεί μέσω του ακόλουθου ερωτήματος: «Είναι άραγε τυχαίο τό ότι ο πλατωνικός Λόγος δέν μπόρεσε νά δει μέσα στην Σοφιστική παρά τό πρόβλημα του μή-όντος, ένω ή δική μας ιστορική συνείδηση επρόκειτο ν' αναγνωρίσει μέσα της τόν ανεξήγητα άνολοκληρωτο πρόλογο του δικού μας Διαφωτισμού, αυτής δηλαδή της ιδεολογίας της άναπόσπαστα συνδεδεμένης μ' αυτό τό θεμελιώδες γεγονός των Νεώτερων Χρόνων που ο Κάντ τό είδε σάν κάτι τό "άξέχαστο" και που ο Χέγκελ τό χαιρέτησε σάν την πρώτη νικηφόρα προσπάθεια του ανθρώπου νά συμφιλιώσει τό Θεό μέ τόν κόσμο;»¹

Ο Παπαϊωάννου αναζητεί στην πλατωνική αντίληψη περί της κυκλοτερούς χρονικής κίνησης τή θεμελίωση του σχήματος που διαζευγνύει τό χρόνο από την ένσκηπη και έντελή ιστορική εξέλιξη, την οποία αναγνωρίζει ως διάσημο μέτρο και έκτυπο γνώρισμα της νεωτερικης, όρθολογικής φιλοσοφίας της ιστορίας.²

Ωστόσο, ή άπάντηση στο προορηθέν ερώτημα, όπως αυτό τίθεται από τόν ίδιο τόν Παπαϊωάννου, επιτάσσει τόν έλεγχο του ερωτήματος μέ τούς όρους της σχετικής πλατωνικής έννοιολογίας. Σαφέστερα: ο αντίλογος τόν όποιο έκφρανει αυτό τό κείμενο δέν έλέγχει τό

θεώρημα που διατυπώνει ο Παπαϊωάννου για την ιστορία της φιλοσοφίας, δηλαδή για τόν Πλάτωνα, τόν Χέγκελ, τόν Μάρξ, τόν Διαφωτισμό γενικότερα, αλλά σκοπεύει νά έλέγξει τίς προϋποθέσεις που συγκροτούν τό ίδιο τό θεώρημα. Κατά συνέπεια, θά παρακολουθήσουμε την πορεία του έγχειρήματος του Παπαϊωάννου διανύοντας την αντίστροφη διαδρομή.

II

Η άνάλυση της σύστασης των ήμαρτημένων πολιτευμάτων, στο Η' και Θ' βιβλίο της πλατωνικής *Πολιτείας*, τά παρουσιάζει ως έκπεπτωκότα μορφώματα τά όποια κατέρχονται τούς άναβαθμούς μιάς άξιακής κλίμακας: Τό ιδεώδες πολίτευμα της πνευματικής άριστο-

1. Κ. Παπαϊωάννου, *Κόσμος και Ιστορία*, Έναλλακτικές Έκδόσεις, 2000, σ. 67, και στο *Άπό τόν άρχαιοελληνικό στόν εύρωπαϊκό σύμανισμό*, έπιμέλεια Θανάσης Καλαφάτης, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Πειραιάς 2004, σσ. 72-73.

2. «Η άπόφαση του δυτικού ανθρώπου νά δει τόν ιστορικό κόσμο σάν ένα imperium in imperia, σάν ένα αυθύπαρκτο κόσμο μέσα στο κυριαρχούμενο από άντικειμενικούς νόμους κοσμικό σύμπαν, προϋποθέτει, όπως λέει ο Jaspers, τή διάσπαση του κοσμικού σύμπαντος και τή διαχοτόμησή του σε φύση και ιστορία». Βλ. Κ. Παπαϊωάννου, *Κόσμος και Ιστορία*, ό.π., σ. 34. Βλ. επίσης Νίκος Τζ. Σέργης, *Κώστας Παπαϊωάννου: Άπό τή φιλοσοφία της ιστορίας στην ιστορία της φιλοσοφίας. Η κριτική του ιστορικού νετετερμινισμού και ο νυχλιμισμός του πνεύματος*, Διδακτορική διατριβή, Τομέας Φιλοσοφίας Φιλοσοφικής Σχολής Παν/μίου Ίωαννίνων, 2003, σ. 287 (δακτυλόγραφο).

κρατίας ὀλισθαίνει πρὸς τὴν τιμοκρατία τῶν μαχητῶν, ἢ ὅποια φθίνει σὲ ὀλιγαρχία τῶν πλουσιῶν, γιὰ νὰ ἐξαλλαχθεῖ στὴν ἐλευθεριάζουσα δημοκρατία πού ἀποτελεῖ τὸν θύλακο τῆς ἐξαμβλωματικῆς τυραννίας.³

Ἡ ἐν λόγῳ ἐξαλλαγή τῶν πολιτευμάτων συνυφαίνεται μὲ τὶς ἰσχυρὲς ἀντιθέσεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες κατατρύχεται ἡ κοινωνικὴ τάξη, ἐνῶ αὐτὸ τὸ σύνολο τῶν ἀντιθέτων διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸ «τελέως ἀγαθόν», δηλαδή τὴν πόλη, ἢ ὅποια ἀναβιδάζεται σὲ ὑψιστὴ ἀξία προϋποθέτουσα τὴ συνάφεια τῶν ἀρετῶν, ἀλλὰ καὶ διασφαλίζουσα τὸν μεταξύ τους συσχετισμό. Αὐτὸς ὁ συσχετισμὸς προϋποθέτει ἤδη τὴν ἐννοια τῆς διαφορᾶς ὡς σύνδεση διαφορετικῶν μερῶν, ὥστε νὰ καθίσταται δυνατὸς ὁ ἀναβιδασμὸς τῶν ἀγαθῶν πολιτῶν στὴν ἀνώτερη βαθμίδα τῆς ἀξιακῆς κλίμακας, μὲ ἀποτέλεσμα τὴ διασφάλιση τῆς συνοχῆς τοῦ ὄλου.⁴

Συστηματικὴ προϋπόθεση γιὰ τὸν ἀναβιδασμὸ αὐτὸ εἶναι ὁ χωρισμὸς τῶν δραστηριοτήτων, ὥστε κάθε μέρος τῆς κοινωνίας νὰ ἔχει τὴ δική του διακριτὴ συμβολὴ στὴ συνοχὴ τῆς πόλεως. Ἡ ἔκγονη τοῦ χωρισμοῦ αὐτοῦ διακριτὴ συμβολὴ συνιστᾷ ἀξία καθεαυτὴν, ἐφόσον εἶναι ἀπότοκη τῆς διάκρισης τῶν ἀρετῶν τῆς σοφίας, τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς σωφροσύνης πού ἀποτελοῦν καὶ τοὺς ὅρους δυνατοτήτος τῆς δικαιοσύνης.⁵

Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο, καταλαβαίνουμε πῶς ἡ πλατωνικὴ διαλεκτικὴ ἀναγνωρίζει τὴ σοφία στὴν εὐβουλία τῶν ἀρχόντων, ἐνῶ συνιστᾷ καὶ τὸν μετρητικὸ γνῶμονα διὰ τοῦ ὁποῖου διακριβῶνεται ἐλεγκτικῶς ὁ βαθμὸς τοῦ ἀπαιτητοῦ ἀρμονικοῦ καὶ ἰσορροποῦ συσχετισμοῦ τῶν ἀρετῶν.⁶ Σὲ αὐτὸ τὸ πλέγμα τῶν ἀρετῶν ἡ ἀνδρεία ἀποτελεῖ τὴν ἀρετὴ τῶν φυλάκων καὶ ἐπιρροεῖ τὴν πολιτικὴ εὐβουλία τῶν ἀρχόντων, ἀναπτυσσόμενη ὡς παιδεία στὴν πολιτικὴ ἀρετὴ καὶ τὴν ἐνάσκησίν της (430 b). Σύντονη πρὸς τὶς δύο αὐτὲς ἀρετὲς εἶναι ἡ σωφροσύνη ἢ ὅποια προϋποθέτει μετριάσμο ὑπὸ μορφὴ ἔλλογης διευθέτησης τῶν ἀποτελεσμάτων πού προκύπτουν ἀπὸ διαφορετικὰ βουλευτικὰ ἐνεργήματα καὶ θυμικὲς ἐκδηλώσεις.

Ἡ πλατωνικὴ διαλεκτικὴ συλλαμβάνει τὴν πολιτικὴ εὐταξία, δηλαδή τὴ σύσταση τῆς εὐσύντακτῆς πολιτείας μέσω τῆς διατακτικῆς ὀργάνωσης αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν, ὥστε νὰ παραχθεῖ ἡ ἐννοια τῆς δικαιοσύνης ὡς «τά αὐτοῦ πράττειν καὶ μὴ πολυπραγμανεῖν δικαιοσύνη ἐστίν» (433 a).⁷ Ὁ Πλάτων λοιπὸν δὲν ὀρίζει ἀπλῶς τὴ δικαιοσύνη, ἀλλὰ ἐκθέτει τὴν ἐννοιολογικὴ της παραγωγή μέσω τῆς καθορισμένης σχέσης μεταξύ ἀνδρείας, σοφίας καὶ σωφροσύνης. Ἐλαυνόμενοι ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς τελευταίας, μπορούμε νὰ ἐλέγξουμε τὸ πῶς, σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ θέση τὴν ὅποια ἐπέχει στὸ ἀρετολογικὸ πλέγμα, ἀλλὰ καὶ κατὰ παράβλεψη τοῦ ἐννοιολογικοῦ της πλατωνικοῦ προσδιορισμοῦ, ὁ Παπαϊωάννου δὲν διστάζει νὰ τὴν ὀρίσει: «Σωφροσύνη σημαίνει τὴ μορφὴ καὶ τὴν τάξη πού παίρνει ἡ ἀνθρώπινη κλίμακα στὸ μέτρο πού ὁ ἄνθρωπος ἐντάσσεται στὸν οἰκεῖο του κόσμου, στὸ μέτρο δηλαδή πού ὁ

ἄνθρωπος, νικώντας τὶς σκοτεινὲς δυνάμεις μέσα του, κατορθώνει νὰ ἀναγνωρίσει καὶ ἀνοίγεται στὴν ὁμορφιά καὶ τὴν τάξη τοῦ σύμπαντος».⁸

Ἐάν ἡ πλατωνικὴ μέριμνα ἐστρέφετο ἀπλῶς πρὸς τὸν ἄνθρωπο ὁ ὁποῖος «ἀνοίγεται στὴν ὁμορφιά καὶ τὴν τάξη τοῦ σύμπαντος», ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεισὰ ἐνότητα τῶν ἀρετῶν δὲν θὰ περιλάμβανε τὴ σωφροσύνη, τουλάχιστον ἔτσι ὅπως τὴν ὀρίζει ὁ Παπαϊωάννου, ἐφόσον οἱ σχέσεις μεταξύ τῶν ἀρετῶν εἶναι οἱ μορφὲς διάρθρωσης τῆς Πολιτείας καὶ ὡσαύτως ἀντιστοιχοῦν στὴ διάταξη τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς. Ἡ πολιτεία διέπεται ἀπὸ δικαιοσύνη, ὅταν καθεμιά ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀρετὲς ἐπιτελεῖ τὴν προσδιορισμένην προσήκουσα λειτουργία της.⁹ Ὁμοίως ἡ κερματιζόμενη σὲ μέρη ψυχῆ, ὅπως ἡ πολιτεία ἢ ὅποια διασκεδάζεται σὲ ἐπιμέρους ἀρετολογικὲς, συμφυεῖς ἀλλὰ καὶ διακρινόμενες μεταξύ τους, σχέσεις, ἐπιτυγχάνει τὴ σύντονη ἰσορροπία τοῦ λογιστικοῦ ὡς ἀρχοντος στοιχείου, τοῦ ἐπιθυμητικοῦ ὡς ἀρχομένου καὶ τοῦ θυμοειδοῦς ὡς βοηθοῦντος τὸ λογιστικό.

Βάσει τῶν ἀνωτέρω ἡ συνοχὴ τῆς πόλεως ἐξασφαλίζεται διὰ τοῦ μέτρου, τὸ ὁποῖο ἐναρμονίζει τὶς διαφορὲς, ἀλλὰ καὶ μέσω τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἐργασιακῶν δραστηριοτήτων. Ἡ ἀναγκαιότητα αὐτοῦ τοῦ καταμερισμοῦ, τοῦ συνυφοῦς πρὸς τὴ σωφροσύνη, ἐγκείται στὴν ἀποτροπὴ τοῦ «πολυπραγμανεῖν», δηλαδή τῆς ἀνακολουθίας ἀπὸ τὰ ἐπιτακτικὰ κελεύσματα τῆς δικαιοσύνης, ἢ ὅποια ὡς ἀρμονία ἐγγυᾶται τὴν εὐταξία.¹⁰ Ἡ -διερχόμενη τὸ διάυλο τῆς ἀνασκευῆς τῶν πολυσοχιδῶν ὀρισμῶν τῆς δικαιοσύνης- διαλεκτικὴ θέτει τὴν δικαιοσύνη ὡς ἐγγύηση τῆς πολιτικῆς συνοχῆς ἢ ὅποια διασαλεύεται, ὅταν κλονίζεται ἡ ἀνέρεικτη ἀρχὴ τῆς δικαιοσύνης κατ' ἀναλογία πρὸς τὴν ὀδηγούμενη στὴν πλάνη ψυχῆ, ἢ ὅποια πλανᾶται ὅταν διαταράσσεται ἡ σχέση μεταξύ τῶν μερῶν της.

Ἡ σωφροσύνη λοιπὸν ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ τὴ δυνατότητα πού ἔχει ὁ σῶφρων ὡς πρὸς τὸ νὰ γνωρίζει ὅτι ἡ ἀνωτέρω σύνθεση ἀποτρέπει τὶς διαρκεῖς μετα-

3. Κ. Ψυχοπαίδης, Ὁ φιλόσοφος, ὁ πολιτικός καὶ ὁ τύραννος, Πόλις, 1999, σ. 45.

4. Πλάτωνος Πολιτεία, 431 a, 473 bc, 459 b, 506 a, 506 b.

5. G. Klosko, *The Development of Plato's Political Theory*, New York, 1986, σ. 32.

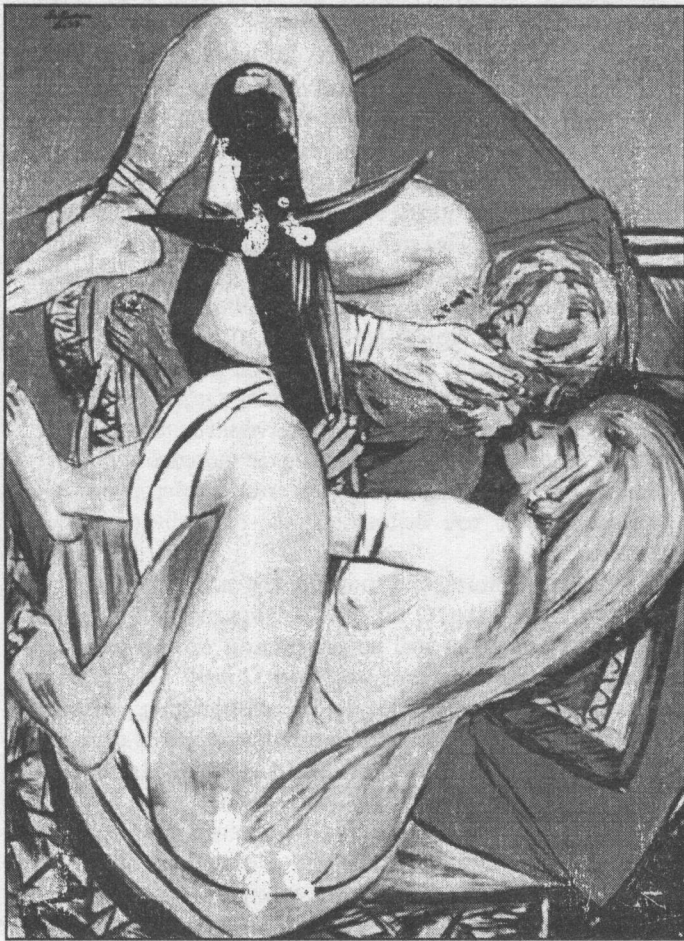
6. R.K. Sprague, *Plato's Philosopher-King*, Κολούμπια, 1976, σ. 27.

7. Πρβλ. τὶς θέσεις τοῦ Κεφάλου ὡς πρὸς τὸν ὀρισμὸ τῆς δικαιοσύνης στὸ 331 c 1-3 τῆς Πολιτείας.

8. Κ. Παπαϊωάννου, *Κόσμος καὶ Ἱστορία*, ὅ.π., σ. 48.

9. J. Annas, *An Introduction to Plato's Republic*, Oxford University Press, 1981, σ. 72.

10. Πλάτωνος, Πολιτεία: «ἢ τοῦ οἰκεῖου τε καὶ ἑαυτοῦ ἕξις καὶ πρᾶξις», 433e-434a.

Μάξ Μπέκιαν, 'Αδελφός και αδελφή (1933)

πτώσεις τῶν δραστηριοτήτων, οἱ ὁποῖες ὀδηγοῦν στήν ἄρση τοῦ κερατισμοῦ τῶν ἔργων, δηλαδή τῶν οικονομικῶν, πού εὐκόλα ἄγονται πρὸς τή χρηματοθηρευτική δραστηριότητα, ἀλλά καί τῶν μεταβολῶν πού τροποποιοῦν τό σημασιακό καθεστῶς τῆς ἀλήθειας.¹¹

Πρόκειται γιά τίς σημασιακές μεταβολές πού ἐπιτρέπουν τή σοφιστική ἀνάδειξη τοῦ ἑτέρου σέ ταυτόν. Ὄταν ὁ Παπαϊωάννου ἀναφέρει ὅτι «ἡ σοφιστική ἀπόπειρα θεμελίωσης καί καταξίωσης τῆς ἀνθρώπινης ὑποκειμενικότητας, πού σέ μᾶς φαίνεται σάν ἓνα δειλό προαίσθημα τοῦ δικοῦ μας οὐμανισμοῦ καί ιστορισμοῦ, φαίνεται στόν Πλάτωνα σάν ἓνας νιχιλισμός, μιά "Υβρις, μιά ὄντολογική λήθη καί προσβολή αὐτῶν τῶν ἰδίων τῶν θεμελίων τοῦ κόσμου»,¹² παροροῦται τό γεγονός ὅτι ἡ πλατωνική διαλεκτική δέν εἶναι ἐγκλεισμός στήν ταυτότητα, ἀλλά ἡ κατ' ἐξοχήν διαλεκτική τῆς διαφορᾶς. Δηλαδή, γιά νά γνωρίσουμε τό ἀδικο, θά πρέπει νά γνωρίζουμε τή σημασιακή ταυτότητα τῆς

δικαιοσύνης, ὁ καθορισμός τῆς ὁποίας θά ἀποτελεῖ τό ἐμβληματικό γνώρισμα τοῦ δίκαιου πολιτεύματος καί τῆς αὐστηρῆς κατηγορικότητας ἐπιταγῆς περὶ τῆς δεσμευτικότητάς του. Ἡ ἀξίωση γιά δεσμευτικότητα ἀποτελεῖ συστατική γιά τή νεωτερική πολιτική φιλοσοφία ἔννοια, ἡ ὁποία καταλείπεται ἀπό τήν πλατωνική διαλεκτική φιλοσοφία.

Ὄταν λοιπόν ὁ Παπαϊωάννου σχολιάζει τή σχέση κόσμου καί ψυχῆς, ἡ ὁποία ἀναδεικνύει τή «δικαιοσύνη καί σωφροσύνη», σχολιάζοντας τό 504 be τοῦ Πλατωνικοῦ *Γοργία*, ἐξικνεῖται ἀνέτως πρὸς τή θέση ὅτι «ἡ παρουσία αὐτοῦ τοῦ "κόσμου" μέσα στό κάθε ὄν εἶναι τό "ἀγαθόν" καί ἡ "ἀρετή" τοῦ "τάξει ἄρα τεταγμένον καί κεκοσμημένον ἐστίν ἡ ἀρετή ἐκάστου... Κόσμος τίς ἄρα ἐγγενόμενος ἐν ἐκάστῳ ὁ ἐκάστον οἰκεῖος ἀγαθόν παρέχει ἐκάστον τῶν ὄντων"» (506 de).¹³ Ἡ πραγμάτευση ὁμως τῶν ἀρετῶν στόν πλατωνικό *Γοργία* ἐνυφαίνεται στή διαλεκτική ἀναστροφή μέ τήν ἔννοια τῆς δικαιοσύνης, ὅπως αὐτή ἀναδεικνύεται στήν *Πολιτεία* καί προκρίνει τή δυνατότητα τοῦ «λογισμῶ διαθεατέον», ὥστε νά προεξάρχει ἡ γνώση καί ἡ διάκριση τῶν μερῶν, διότι μόνο ὅταν τό ταυτόν διεμβολίζεται ἀπό τό ἕτερον μπορεῖ νά παραμένει ἀναγνωρίσιμο ὡς ταυτόν, ἄρα καί τό ἀληθές νά μπορεῖ νά διακρίνεται ἀπό τό ψευδωνύμως καλούμενο ὡς τέτοιο, ἀπό τή φαινομένη ἐκδοχή του, δηλαδή τό ὁμοίωμα του τό σοφιστικό του εἶδωλο.¹⁴

Δέν εἶναι λοιπόν «οἱ ἀνεξάντλητα βαθιές αὐτές "ταυτολογίες", πού ἀποτελοῦν τήν οὐσία τοῦ ἑλληνικοῦ οὐμανικοῦ» καί «κορυφώνονται μέσα σ' αὐτό πού δηλώνεται ἀπό τόν ἀμετάφραστο ὄρο "σωφροσύνη"», ὅπως ἐναδρύνεται νά δηλώνει ὁ Παπαϊωάννου.¹⁵

Ἀντιθέτως πρόκειται γιά τήν προαναφερθεῖσα δεσμευτικότητα, δηλαδή γιά τήν πρωταρχική ὡς πρὸς τή σύλληψη καί ἐκθεσή της ἀξιολογική πολιτική κανονιστικότητα, ἡ ὁποία, γιά νά ὑπάρξει, προαπαιτεῖ τήν κατάφαση στήν καθολικότητα. Ἄλλως πῶς ἡ δικαιοσύνη δέν εἶναι δυνατόν νά ἀποτελεῖ αἴτημα ἐγγραφόμενο στήν προοπτική τῆς ἀξιακῆς κανονιστικότητας, ἐάν ἰσχυριστοῦμε ὅτι ὁ Χ εἶναι δίκαιος καί μόνον. Γιά νά εἶναι δίκαιος ὁ Χ ἢ ἀδίκος ὁ Ψ, θά πρέπει νά προϋπάρχει ἡ ἐν γένει δυνατότητα τῆς δικαιοσύνης, δηλαδή ἡ ἐννοιολογική συγκρότηση τῆς νοηματικῆς

11. Κ. Ψυχοπαίδης, *Ὁ φιλόσοφος, ὁ πολιτικός καί ὁ τύραννος*, ὅ.π., σ. 79.

12. Κ. Παπαϊωάννου, *Κόσμος καί Ἱστορία*, ὅ.π., σσ. 49-50.

13. Κ. Παπαϊωάννου, ὅ.π., σ. 47-48.

14. «τό φαινόμενον μὲν διά τήν οὐκ ἐκ καλοῦ θεᾶν εοικέναι τῷ καλῷ, δύναμιν δέ εἶ τις λάβοι τά τηλικαῦτα ἰκανῶς ὄραν, μηδ' εἰκός ὦ φησίεν εοικέναι, τί καλοῦμεν; ἄρ' οὐκ, ἐπεὶπερ φαίνεται μὲν, εοικε δέ οὐ, φάντασμα;» (Πλάτωνος, *Σοφιστής*, 236 b 4-8).

15. Κ. Παπαϊωάννου, *Κόσμος καί Ἱστορία*, ὅ.π., σ. 48.

ταυτότητας τοῦ δικαίου, ὥστε νά ἀναδεικνύεται τό κριτήριο δικαιοσύνης πού καταξιώνει τό δίκαιο τοῦ Χ ἢ ἀπαξιώνει τήν ἀδικοπρακτική συμπεριφορά τοῦ Ψ, δηλαδή τό κριτήριο τῆς δικαιοσύνης ἐντός τῆς καθολικῆς του ἀναφορᾶς καί ἐπί τῆ βάσει τῆς κανονιστικῆς του δεσμευτικότητας.

Ἡ ἀρχή τῶν ἀρίστων, συνεκφωνούμενη μέ τήν ἐπιτακτικότητα τῆς πολιτικῆς ὀρθοπραξίας, ἐκφράζει τή δυνατότητα τό «κυβερνᾶν», δηλαδή ἡ πολιτική πλοήγηση, νά ἀνατίθεται στόν γνωρίζοντα τή σύνθεση τῶν διαφορῶν, ἐπειδή καταγιγνώσκει τό σχηματισμό τῶν ταυτοτήτων πού χρησιμεύουν γιά τόν ὀρισμό τῆς διαφορᾶς.¹⁶ Ἡ πολιτική πλοήγηση ὁδηγεῖ τήν πολιτεία πρὸς τή δικαιοσύνη, ὅταν αὐτή δέν ἀναγνωρίζεται ὡς ἀτομικό κατηγορημα, ὅταν ἡ διακριβωσή της δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τόν μεμονωμένο δικαίως πράττοντα, ὁ ὁποῖος ἀπό ἄλλο σημεῖο θεάσεως, ἀπό τό ἕτερον τοῦ δικαίου, μπορεῖ νά φαίνεται ἀδικος. Ἀντιθέτως εἶναι δυνατή αὐτή ἡ ὀδευση τῆς πολιτείας πρὸς τή δικαιοσύνη, ὅταν ἡ τελευταία δέν ἀποτελεῖ ἄθροισμα κοινῶν ποιότητων οἱ ὁποῖες μερίζονται σέ ἀτομικούς δρώντες, ἀλλά εἶναι ἡ καθολική δυνατότητα τῆς ἐπιμέρους δικαιοπραξίας. Δηλαδή, ἡ γνώση τῆς δικαιοσύνης δέν συναγεται ἐπαγωγικῶς κατά συνέπεια οἱ συναγόμενοι κοινά χαρακτηριστικά πού προσδιορίζουν τίς δίκαιες πράξεις θά πρέπει νά ἀνήκουν στήν ἔννοια τῆς δικαιοσύνης καθ' ἑαυτήν, νά περιέχονται στή νοηματική της ταυτότητα, ὥστε νά διακρίνονται ἀπό τήν ἀκριβῶς ἀντίθετη ἔννοια, τήν ἀδικία, γιά νά μήν σχετικοποιεῖται ἡ πρώτη πρὸς ὄφελος τῆς δευτέρας. Ἄλλωστε ἡ δεσμευτικότητα τῆς δικαιοσύνης ὡς προτεραιότητα τῆς καθολικότητας, ἀρα ὡς πρόπλασμα, ὡς ὅρος δυνατότητας τῆς κανονιστικότητας, εἶναι ἀνεξάλειπτο ἀξιολογικό γνώρισμα τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας.

Ἡ κυκλικότητα τῶν πολιτικῶν μορφωμάτων δέν μπορεῖ νά ἀντιστοιχεῖ πρὸς τήν ιδεώδη Πολιτεία, ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται στό ὑπόδειγμα τῆς οὐράνιας ἀρμονίας, ὅπως πράγματι ἀναφέρει ὁ Πλάτων. Ἔχει δίκιο ὁ Παπαϊωάννου ὅταν σημειώνει ὅτι «γιά τόν Πλάτωνα ιδιαίτερα, ἦταν τελείως «ἀδιάφορο» νά ξέρει ἂν αὐτή ἡ πόλη ὑπάρχει πραγματικά κάπου πάνω στή γῆ ἢ ἂν θά ὑπάρξει στό μέλλον».¹⁷ Πράγματι, αὐτό σαφῶς ἀναφέρεται στό 592 b τῆς Πολιτείας, ἀλλά σχετίζεται μέ τήν καθολικότητα τῆς ἰσχύος καί τῆς δεσμευτικότητας αὐτοῦ τοῦ πολιτικοῦ ὑποδείγματος, ὥστε πράγματι νά ἐπιβεβαιώνεται ἡ ταυτότητά του μέσω τῶν διαφορῶν πρὸς αὐτήν, δηλαδή νά ἐπιρρωνύεται ἡ κανονιστικότητά του, ὅταν ἡ ἴδια καταδολεῖται σχετικοποιούμενη ἀπό τίς ἡμαρτημένες, ἐξαμβλωματικές πολιτικές ἐξαλλαγές του.¹⁸

Ἡ ἰδέα αὐτοῦ τοῦ ὑποδείγματος, παρ' ὅτι στήν πλατωνική φιλοσοφία δέν ὑπάρχει ἡ ἔννοια τῆς προόδου, ἀπέτελεσε προαιπαιτούμενο ὄρο, ὥστε νά εἶναι δυνατή ἡ ἐννοιολογική συγκρότηση τῆς ἔννοιας «πρόοδος» ὡς ὀρίου καί ὑποδείγματος, τό ὁποῖο ἡ κριτική φιλοσο-

Μάξ Μπέκμαν, Ὀδυσσεύς καί Καλυψώ (1943)

φία τοῦ Διαφωτισμοῦ δέν κατανοεῖ ὡς δογματική ἐμμονή πρὸς μιά γραμμική ἀπρόσκοπτη πορεία.¹⁹ Ἀντιθέτως, ἡ πορεία αὐτή προσκόπτει σέ «ἡμαρτημένα» κωλύματα, γι' αὐτό, ἐπειδή δέν ἐξελίσσεται ἀδιακώλυτως, νοεῖται ὡς σχέση μηχανισμοῦ καί τελεολογίας, δη-

16. Γιά μία διαφορετική ἀνάλυση ἀπό αὐτήν πού ἀναπτύσσουμε, βλ. Κ. Καστοριάδης, Ὁ Πολιτικός τοῦ Πλάτωνος, μτφρ. Ζωή Καστοριάδη, Πόλις, 2001, σσ. 222-227.

17. Κ. Παπαϊωάννου, Ἡ Ἀποθέωση τῆς Ἱστορίας, μτφρ. Γ. Κακουριώτης, Ἐναλλακτικές Ἐκδόσεις, 1992, σ. 59.

18. Βλ. καί Τ. Iwin, Plato's Ethics, Oxford University Press, 1995, σσ. 11 καί 17.

19. Σ. Τσινόρεμα, Ὁρθολογισμός καί Σχετικισμός: Μοντερνισμός ἢ μεταμοντερνισμός στό Μοντερνισμό: Ἡ ὥρα τῆς ἀποτίμησης, Ἀθήνα 1996 (Σχολή Μωραΐτη), σσ. 37-40.

λαδή ως έπιχείρημα ένταξης τής άπροσδιοριστίας στην κανονιστικότητα κατά την Γ' καντιανή κριτική.²⁰

Η κυκλικότητα λοιπόν συνεκφέρεται μέ τό άναγκαίο τής διηνεκούς προβολής αυτού του κανονιστικού υποδείγματος τής δίκαιης πολιτείας και αυτό όχι μόνο δέν αντιβαίνει προς την ιδέα τής Ιστορίας, χωρίς νά ταυτίζεται μέ αυτήν, αλλά άποτελεί έννοιολογική προϋπόθεση για τή σύνδεση ιστορίας και κανονιστικής προοπτικής, δηλαδή υποβολής άξιακών αίτημάτων, όπως ή δικαιοσύνη. Είναι στοιχείο άναμφιλέκτως άναγνωριζόμενο στην νεωτερική όρθολογική και κριτική φιλοσοφία του Διαφωτισμού και του δημιουργικού πλατωνισμού τής.

Υπό τό καθεστώς αυτής τής δεσμευτικότητας άναδεικνύεται ή άναγκαία σύμφυση άνάμεσα στό πολιτικό άρχειν και τό φιλοσοφείν. Όμως, οι περιχωρούμενοι αυτοί όροι προϋποθέτουν τή δυνατότητα νά άναγνωρίζεται ό κατά Πλάτωνα φιλόσοφος. Ό φιλόσοφος του Πλάτωνος διακρίνει τό άγαθό ως έν, μή μεταβαλλόμενο και άλλοιούμενο, άρα ό φιλόσοφος τής ιδεώδους Πολιτείας, τής κυκλοτερώς επανερχομένης πού μπορεί νά είναι και φεύγουσα, είναι ό γινώσκων τό έν έν τή άληθεία του, δηλαδή ό γινώσκων τό δίκαιο ως προς την ταυτότητά του, συνεπώς ό γινώσκων και τό έτερον τής έννοιας.²¹

Αυτή ή γνώση των ταυτοτήτων διακρίνει τόν φιλόσοφο από τόν δοξάζοντα μιμητή του, τόν σοφιστή, διότι ό φιλόσοφος του Πλάτωνος γνωρίζει τό «αεί ταυτόν» ως άδηρίτη προϋπόθεση του γινώσκειν καθόλου, άρα και ως άπαραβίαστο άξιακό κανόνα. Η έννοια του κανόνα επιτρέπει νά κατανοηθεί τό πώς διαμεσολαμβάνονται τό άγαθό και τό αντίθετό του στην πλατωνική Πολιτεία. Αυτή ή διαμεσολάβηση παρακολουθεί την κίνηση τής φθοράς από την όποια τιτρώσκεται ή άγαθή φύση του κατά Πλάτωνα φιλοσόφου. Η τρώση αυτής τής φύσης —ή φθορά της— έπεται του διεμβολισμού τής ταυτότητας του άληθούς, ή όποια καθαμάσσεται από τόν σοφιστεύοντα μιμητή, τόν παραγωγό όμοιωμάτων του άληθούς, πού διά τής «ειδωλοπλασίας» αυτής, τής *ειδωλοπολιτικής*, αίρει την άρίστη Πολιτεία ως προϋπόθεση του φιλοσοφείν.

Βάσει αυτών μπορούμε νά άχθοϋμε προς τή σχέση άγαθού και πολιτικής (511 d). Στην Πολιτεία τό άγαθό ύψούται σέ *άνυπόθετη* άρχή ή όποια είναι κοινή μέσω τής *περιαγωγής* (519 cd), δηλαδή τής ένδιατριβής στη φιλοσοφική παιδεία.²² Αν άχθοϋμε προς αυτήν τή σχέση, τότε μπορούμε νά κατανοήσουμε τούς λόγους πού μάς άπομακρύνουν από τή θέση του Παπαϊωάννου ό όποιος άναφέρει:

«Συμπερασματικά, ό κόσμος, ένα σύμπαν τέλειο, διατεταγμένο, άρμονικό, αντικείμενο θρησκευτικού σεβασμού, τραγικού φόβου ή αισθητικής ένάτηνσης μάλλον παρά αντικείμενο έπιστημονικής άναπαράστασης ή τεχνικής έκμετάλλευσης, είναι για τούς Έλληνες τό υπόδειγμα τής τάξης και

τής κανονικότητας προς τό όποιο ό άνθρωπος κόσμος πρέπει νά συμμορφωθεί στό μέτρο του δυνατού. Ό Πλάτων, είναι άλήθεια, έλεγε ότι τό θέαμα του αντικειμενικού κόσμου δέν άποτελεί πραγματικά μέγιστον μάθημα για την ψυχή, αλλά άπλώς ένα εύκαιριακό μέσο πού θά τής επιτρέψει νά άναχθεί στην ιδέα τής όποίας αυτός ό κόσμος είναι τό έπιφανόμενο. Πέρα από τόν αισθητό κόσμο, ύπάρχει ό “άσώματος” κόσμος των ιδεών, πού ξεπερνά τόσο τά υποκείμενα όσο και τά αντικείμενα και πού συνιστά ταυτόχρονα ό,τι πιο υποκείμενικό ύπάρχει στα υποκείμενα και ό,τι πιο αντικειμενικό ύπάρχει στα αντικείμενα».²³

Η πλατωνική θέσις (δέν πρόκειται για «θέαμα» του κόσμου) και τό μέγιστον μάθημα τής ψυχής συναρτά την ιδεώδη Πολιτεία μέ την καλλιστη άρμονία του ούράνιου κόσμου και τής έντελου του κανονικότητας. Οι συνηγορούντες υπέρ τής προαναφερθείσης άποστάσεως λόγοι έστιάζουν στό ότι ή άνάλυση του Παπαϊωάννου, όπως αυτή διαλαμβάνεται άνωτέρω, όλιγωρεί ως προς τή σπουδαιότητα του συσχετισμού του ιδεώδους τής άρμονίας των ούράνιων σωμάτων και του πολιτικού υποδείγματος. Δηλαδή, ό Παπαϊωάννου παραβλέπει τή βαρύνουσα σημασία τής πλατωνικής άξιολογίας, τής κανονιστικής της ισχύος και τής δεσμευτικής της έπιτακτικότητας. Για αυτόν τό λόγο δέν άνατέμνει τίς συνθήκες των φθίνοντων πολιτευμάτων, οι όποιες μορφούνται κατά την έκπτωση από τό ιδεώδες.

Η έκπτωση αυτή συντελείται μέ τή φθειρόμενη άρίστη πολιτεία, τή μεταπίπτουσα σέ τιμοκρατία, μετά τή νόθευση τής άκήρατης σύνθεσης πού συνέχει την τάξη των φυλάκων.²⁴ Η άρμονία τής Πολιτείας, τής όρθολογικώς σχετιζόμενης προς την ούράνια άρμονία τής κίνησης των σωμάτων, διαταράσσεται μέ τή νόθευση αυτή, ώστε ή τιμοκρατία νά έκπίπτει σέ όλιγαρχία. Αυτή ή καταβατική άκολουθία νοείται ως όλισθηση πού οδηγεί σέ χαϊνον κενό μεταξύ του ιδεώδους και τής χαμηλότερης βαθμίδας τής άξιακής κλίμακας. Η παρασάλευση τής άξιακής συνοχής πού χαρακτηρίζει την όλιγαρχία έκδηλώνεται ως χρηματοθηρευτική σκόπευση, δηλαδή ως άποσυντονισμός των έπιμέρους πράξεων, οι όποιες πρέπει νά είναι σύντομες προς τίς άξίες τής Πολιτείας. Όταν οι εύδοκμοϋντες πολίτες δυσπραγούν και πένονται, ενώ οι πολιτικοί άρχοντες

20. Κ. Ψυχοπαίδης, *Πολιτική μέσα στις έννοιες*, Νήσος, 1997, σσ. 66-68.

21. Βλ. και G. Ryle, *Plato's Progress*, Κέμπριτζ 1996, σ. 54.

22. Βλ. και 519 I: «ξυναρμόττων τούς πολίτας».

23. Κ. Παπαϊωάννου, *Η Αποθέωση τής Ιστορίας*, ό.π., σσ. 63-64.

24. Σέ σχέση μέ τό τί είναι οι «φύλακες παντελείς» και «τέλειοι φύλακες» βλ. Πολιτεία, 414 b και 428 d.

ἐνασμενίζονται στή θήρευση τοῦ πλούτου, ἢ ὀλιγαρχία μεταστοιχείουται ἐκφυλιστικῶς σέ δημοκρατία. Εἶναι μεταστοιχείωση, διότι αὐτή ἢ μετατόπιση σημαίνεται μέσω τῆς ἀποκατάστασης τῆς ἁρμονίας, πού ὀδηγεῖ σέ δίκαιη ἐξισορρόπηση καί ἀναθεμελίωση τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς, ἀλλά εἶναι καί ἐκφυλιστική, διότι ἢ δημοκρατία, ἐπεριδόμενη στήν ἐλευθερία, ἐκτρέπεται πρὸς τὴν ἀδιακανόνιστη ἐλευθεριάζουσα ἀνοχή πού ἐκκολάπτει τὴν ἰσοκυρία ὄλων τῶν βουλημάτων καί στήν ὁποία ἐνθυλακῶνεται ἢ ἰσοσθένεια ὄλων τῶν λόγων ἐλλεῖπει τῶν αὐστηρῶν καί ἰσχυρῶν κριτηρίων τῆς δικαιοσύνης.

Ὁ Παπαϊωάννου, ἀφιστάμενος αὐτῶν τῶν προϋποθέσεων κατανόησης τοῦ πλατωνικοῦ ἐγχειρήματος θεμελίωσης τῆς Πολιτείας, ἀλλά καί τῆς κανονιστικῆς ὑπεροχῆς τῆς δικαιοσύνης, προχωρεῖ στή διήθηση τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ὡς ἐάν αὐτή δέν ἦταν ὀρθολογική.

Βάσει ὄλων αὐτῶν, ὁ Παπαϊωάννου στερεῖται τῶν κριτηρίων πού θά τοῦ ἐπέτρεπαν νά κατανοήσει ὅτι ἢ ἐμφιλοχώρηση τοῦ μιμουμένου τόν πλατωνικό φιλόσοφο σοφιστὴ στήν Πολιτεία ὀδηγεῖ στήν πολιτικὴ μίμησιν τοῦ ἀγαθοῦ καί ἐν συνεχείᾳ στήν τυραννία. Ὁ τυραννος, κατὰ Πλάτωνα, εἶναι τὸ ἀναδιπλασιασμένο μίμημα τοῦ παρειδύοντος σοφιστῆ καί τὸ κάλυμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου προσκρούει ἢ πόρευση τοῦ φιλόχωρου δικαίου πολίτη, ἐφόσον ὁ ἀναδιπλασιασμός αὐτός ἔπεται τῆς ἐκπτώσεως τοῦ φθαρέντος πλέον φιλοσόφου. Ὁ Πλάτων, ὅταν χαλκεύει τὴ μεγάλη Θεωρία, συνδέει τὸ θεωρεῖν μέ τὴν ἀξιακὴ σύσταση τῆς πολιτικῆς καί τὴν ὀρθολογικὴ τῆς συγκρότησης. Αὐτὸ τὸ πλατωνικὸ ἐκμαγεῖο τῆς πολιτικῆς φιλοσοφικῆς ὀρθολογικότητος συνδέει ἄρραγῶς τὴν πλατωνικὴ φιλοσοφία μέ τίς μορφές τῆς θεωρίας στή νεωτερικὴ ὀρθολογικὴ φιλοσοφία: ἀναγκαστικῶς πλατωνίζουμε, ὅταν καταφάσκουμε τὴν ὀρθολογικότητα, τὴν κριτικὴ καί τὴ συμπερίληψη ὄλων τῶν εἰδώλων τῆς ἑτερότητας, ἐπειδὴ ἢ πλατωνικὴ διδαχὴ συνυφαίνει τὴν κριτικὴ μέ τὴ γνώση τῆς σύστασης τῶν ταυτοτήτων.

Ὁ πλατωνικός Λόγος, ἢ ὀρθολογικὴ σκέψη πού ἀνατρέχει στόν Πλάτωνα, συνδέει τὸ εὐ βουλευέσθαι μέ τὴν πολιτικὴ ὡς «τέχνη ξυμφαινουσα». Αὐτὸ μᾶς ἐπιτρέπει νά κατανοήσουμε γιατί ὁ Παπαϊωάννου δέν συσχετίζει τὴν Πολιτεία μέ τόν Πολιτικό τοῦ Πλάτωνος.²⁵ Ἡ πολιτικὴ θά πρέπει νά εἶναι ὅπως ἢ ὑφαντικὴ κελεύει ὁ πλατωνικός Πολιτικός (284 b), δηλαδή σύνθεση τῶν διαφορῶν —ἀρα καί ἀνοχὴ πρὸς αὐτές ὅπως ἐξαγγέλλει ἢ κριτικὴ φιλοσοφία τοῦ Διαφωτισμοῦ— ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ταυτοτήτων, σέ ἀπόσταση ἀπὸ τίς ὁποῖες μετρῶνται οἱ διαφορές.

Μετρῶνται ὄντως; Ἄν ἀκολουθήσουμε τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Παπαϊωάννου, ὄχι. Χρειαζέται ἢ νά τίς ἀνεχθοῦμε ἢ νά τίς καταπιέσουμε, ὅπως ἢ διαφωτιστικὴ ὀρθολογικὴ σύλληψη τῆς Ἱστορίας, σύμφωνα μέ τόν Παπαϊωάννου. Ἄν ἀκολουθήσουμε τὴ βαθύδλυστη, ὅπως ἀναδεικνύεται ἀπὸ τὴ συνεκφορὰ τῆς ἐπιχειρημα-

τολογίας τῆς Πολιτείας καί τοῦ Πολιτικοῦ, πλατωνικὴ διαλεκτικὴ, τότε πράγματι μετρῶνται. Μετρῶνται, διότι ὁ Πλάτων μᾶς προσφέρει τὸ μέτρο διὰ τῆς διερώτησης περὶ τοῦ σέ τί συνίσταται αὐτό.²⁶ Τὸ μέτρο τῶν συντιθέμενων διαφορῶν, τῶν πολυσχιδῶν ἐκδοχῶν τῆς ἑτερότητας, ὡς μετρητικὴ, ὀρίζει τὴ συνθήκη τοῦ ἔλλογου πολιτικοῦ κανόνα: Ἡ θεμελίωση τῆς πολιτικῆς κανονιστικότητος εἶναι ἔργο τῆς ἐπιστήμης, καί ἀρμόδιος γιὰ τὴν ἐνάσκησίν τῆς εἶναι ὁ ταυτιζόμενος μέ τόν βασιλικὸ ὑφαντὴ ξυμφαινῶν πολιτικός: αὐτὸς πού ὑφαίνει τίς διαφορές κατὰ τὴν εὐθυπλοκία τῶν ἔλλογων ταυτοτήτων. Τώρα μπορούμε ἐναργέστερα νά ἐξεικονίσουμε αὐτὸ πού ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὴν ἀνορθολογικὴ παράσταση τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας τὴν ὁποία, ζωηρῶς πράγματι, προβάλλει ὁ Παπαϊωάννου: «Τοῦτο δὴ τέλος ὑφάσματος εὐθυπλοκία συμπλακέν γίνεσθαι φῶμεν πολιτικῆς πράξεως τὸ τῶν ἀνδρείων καί σωφρόνων ἀνθρώπων ἦθος, ὅποταν ὁμονοῖα καί φιλία κοινόν συναγαγοῦσα αὐτῶν τόν βίον ἢ βασιλικὴ τέχνη» (Πολιτικός, 311 bc).²⁸

Ὁ Πλάτων λοιπὸν ἀναδεικνύει ὄντως τὸ μέτρο καί τὴν ἁρμονία, ἀλλά ὄχι ὡς σήματα τοῦ τραγικοῦ ἀνθρώπου ἢ τοῦ ἐκπεπτωκότος Μύθου. Ἡ ἀνάδειξη αὐτὴ συνοδοιπορεῖ μέ τὴ ζητητικὴ πόρευση πρὸς τὴ χάραξη τοῦ ὀρθοῦ καί ἔλλογου μέτρου πού ἐξαιρεται ὡς κανόνας τῆς δεσμευτικότητος, δηλαδή ὡς ἀξιολογικός γνώμονας πού μετῶ τὴν ἀπόστασίν μας ἀπὸ τὴν ἰδεώδη πολιτεία τῆς δικαιοσύνης, ἢ ὁποία φεύγει καί ἐπανερχεται κυκλικῶς, ὄχι ἐπειδὴ δέν ὑπάρχει ἱστορία, ἀλλά ἐπειδὴ ἢ ἴδια συνιστᾶ τὸ ὄριο τῶν σκοπούμενων ὀρθοπρακτικῶν ἐπιδιώξεων, δηλαδή τῆς χειραφέτησης τοῦ «ἔμφρονος ὄμματος» μέ τόν ὁποῖο θεᾶται ὁ πλατωνίζων τὸ πολιτικῶς ζῆν.

Πιθανῶς τὰ σχετικῶς διαλαμβανόμενα, ὑπὸ τοὺς ὄρους τοῦ Παπαϊωάννου, νά θεωροῦνται κακέμφατη ἀπαξίωση τῆς τραγικότητος, τῆς νεωτερικῆς «ἀπομάγευσης» τοῦ κόσμου, ἀλλά καί τῆς ἐγκατάλειψης τοῦ Μύθου. Ἐξηγεῖται ἔτσι ἢ ἀποσύνδεση τῶν ἁρμῶν πού, μέσω τομῶν καί ρήξεων, συνέχουν τὰ ὄρια καί τὴ δεσμευτικότητα τῆς πλατωνικῆς ἀξιολογίας μέ τὴ ριζοσπαστικὴ διαφωτιστικὴ σκέψη.

25. Πλάτωνος Πολιτεία, 305 e.

26. Πολιτικός, 283 c καί 284 b.

27. «Τὴν δέ πασῶν τε τούτων ἄρχουσαν καί τῶν νόμων καί ξυμπάντων τῶν κατὰ πόλιν ἐπιμελουμένην καί πάντα ξυμφαινουσαν ὀρθότατα»: Ἐκείνη πού ἐλέγχει ὅλες αὐτές καί μερμνᾶ γιὰ τοὺς νόμους καί γιὰ ὅλα τὰ ζητήματα τῆς πόλης καί ἢ ὁποία ὅλα τὰ συνυφαίνει μέ τόν πῖο ὀρθό τρόπο, Πολιτικός, 305 e, (μετάφραση Σ.Δ.).

28. «Ἄς ποῦμε λοιπὸν ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ τέλος τοῦ ὑφάσματος τῆς πολιτικῆς πράξης, ἢ ὁμαλὴ ὑφανση τοῦ ἠθους τῶν γενναίων καί συνετῶν ἀνθρώπων, ὅταν, μέ τὴν ὁμονοῖα καί τὴ φιλία, ἢ βασιλικὴ τέχνη τοὺς ἐνώνει σέ μιὰ κοινὴ ζωὴ» (μτφρ. Σ.Δ.).

Ἄν ὁ Παπαϊωάννου ἐγκολπώνεται ὡς ἀξία τὴν κυκλικότητα καθεαυτὴν, δηλαδή τὸ Λόγο χωρὶς τὴν ἱστορία καὶ τὸ Μῦθο χωρὶς τὸ Λόγο, αὐτό, γιὰ νὰ καταφανεῖ, θὰ πρέπει νὰ καταδειχθεῖ πῶς σχετίζεται τὸ πλατωνικὸ πολίτευμα μὲ τὴ νεωτερικὴ θεωρία περὶ αὐτοῦ. Σαφέστερα: ἡ πλατωνικὴ σύλληψη τῆς δικαιοσύνης, ὅπως καὶ ἡ ἀρχαιοελληνικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία ἐν ὅλῳ, δὲν περιλαμβάνει τὴν ἐννοια τοῦ δικαιώματος.²⁹ Ἀντιθέτως, δεσπόζει ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ φυσιογνωμία τοῦ πολιτεύματος, γεγονός τὸ ὁποῖο ἀναδεικνύει τὴ δικαιοσύνη ὡς ἠθικοπολιτικὴ ἀρετὴ, χωρὶς οἰοδήποτε νομικὸ περιεχόμενο, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει σὲ ὅλη τὴν Ἀρχαιότητα μέχρι καὶ τὸν Μεσαίωνα. Ἡ εὐταξία τῆς πλατωνικῆς πολιτείας δὲν προϋποθέτει δικαιοκῆς ρυθμιστικὴς πράξεις, ἀλλὰ κυρίως τὴ διοικητικὴ λειτουργία ἐπὶ τῆ βάσει ἀποφάσεων λαμβανόμενων ἐκ τῶν ἀρχόντων, οἱ ὁποῖες εἶναι κατὰ τρόπο ἄμεσο ἐκτελεστές. Ἡ δυνατότητα τῆς ἐκτέλεσης ἐγκείται στὴν εὐπειθὴ πρὸς τοὺς ἀρχόντες ἐκδήλωση τοῦ εὐβουλεύεσθαι, δηλαδή στὴν ὁμοδοξία τῶν τε ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων (Πολιτεία, 433 c). Ἡ μορφή αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς, πού διέπει τὴ σχέση ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων στὴν πλατωνικὴ πολιτεία, ὡς συνοχὴ ὀφειλόμενη στὴν ἀξιολογικὴ δέσμευση πού συνδέει τοὺς ἀσκούντες τὴν ἐξουσία καὶ τοὺς ἀρχομένους, ἐγγραφεταὶ στὴν οὐτοπικὴ προοπτικὴ τοῦ ἰδεώδους πλατωνικοῦ πολιτεύματος, σὸ ὁποῖο μερικῶς ἢ καὶ ἐμφατικῶς ἀνατρέχουν οἱ ριζοσπαστικότερες τῶν νεωτερικῶν διαφωτιστικῶν ἰδεῶν περὶ συζυγίας κοινωνίας καὶ πολιτικῆς, ἄρα καὶ περὶ τῆς ἄρσης τοῦ χωρισμοῦ τους.

Ἡ ἠθικοπολιτικὴ διάσταση τῆς δικαιοσύνης, ἔτσι ὅπως ἐξακτινώνεται σὲ ὅλες τὶς πτυχές τοῦ πλατωνικοῦ πολιτεύματος, δηλαδή τῆς ἠθικοπολιτικῆς οὐτοπίας, συναντᾷ σὸ πλέγμα τῶν προϋποθέσεων, πού καθιστοῦν δυνατὴ τὴ δικαιοσύνη, μὲ τὸ αἴτημα περὶ συμφυοῦς σχέσης ἀνάμεσα σὲ θεωρία καὶ πράξη.³⁰ Αὐτὸ τὸ αἴτημα, πού κοινοτόπως διατυπώνεται καὶ εἶναι γνωστὸ μὲσω τῆς σκληρῆς καὶ τετριμμένης ἐπανάληψης του, τὸ κατέλιπε στὴν παράδοση τοῦ Διαφωτισμοῦ τὸ πλατωνικὸ ἠθικοπολιτικὸ ὑπόδειγμα καὶ ἡ διαλεκτικὴ του ἀνάπτυξη, τὴν ὁποία ἡ μεθοδολογικὴ στοιχείωση τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Παπαϊωάννου τὴν παραγνωρίζει. Ἔτσι ἀποφεύγει νὰ διέλθει ἀπὸ τὴν σχολιὰ ἀτραπὸ πού διανοίγεται καὶ ἡ ὁποία ἀπολήγει μέχρι τοῦ σημείου ὅπου συμπροφέρονται ὡς πρὸς τὴ διατύπωση τῶν συγκροτητικῶν ὄρων καὶ συνεκφωνοῦνται ὡς πρὸς τὰ ἐξηγητέα αἰτήματα ἢ πλατωνικὴ ἠθικοπολιτικὴ διαλεκτικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ κανονιστικὴ νεωτερικὴ φιλοσοφία τοῦ διαφωτιστικοῦ ὀρθολογισμοῦ.

III

Μὲ τὰ ἀνωτέρω ὑποστηρίζουμε τὴν ἀκόλουθη θέση: Ὁ

Παπαϊωάννου, γιὰ νὰ ἀνασυγκροτήσει τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ὀφείλει νὰ συγκροτήσει ὡς μεθοδολογικὸ ὁδηγὸ αὐτῆς τῆς ἀνακατασκευῆς τὴ θεωρία του περὶ φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας. Ἡ ἀνορθολογικὴ πρόσληψη τοῦ Πλάτωνος, καθὼς καὶ τὸ φθῆγμα περὶ κυκλικότητας, τραγικοῦ ἀνθρώπου καὶ μύθου, προϋποθέτει ἀφαίρεση ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς δικαιοτακτικῆς, ὡς πρὸς τὴ συγκρότηση τῆς πολιτείας, κανονιστικῆς ἠθικοπολιτικῆς θεωρίας τοῦ Πλάτωνα. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας πού διατυπώνει ὁ Παπαϊωάννου, μὲσω ὅσων φρονεῖ ὁ Πλάτων περὶ κυκλικότητας, δύσκολα ἀποφεύγει τὴ διαλληλία τοῦ ἐπιχειρήματος: Εἶναι σάν νὰ παράγει ἓνα θεώρημα ἀπὸ μία ἀναπόδεικτη πρόταση καὶ ἐν συνεχείᾳ νὰ ἀποδεικνύει τὴν πρόταση μὲ τὸ θεώρημα. Αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ πρόβλημα: ὁ Παπαϊωάννου ἐγείρει ἀξίωση θεμελίωσης τῶν ὅσων διατυπώνει. Ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἐλέγχου τῆς συλλογιστικῆς του, ἡ ὁποία ἀποβλέπει σὸ νὰ δεῖξει ὅτι ἡ μαρξικὴ σκέψη εἶναι ἀγωγὸς τοῦ «ἱστορικοῦ ντετερμινισμοῦ» καὶ ξένη πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, μὲσω τῆς ἱστοριοφιλοσοφικῆς ἀνασυγκρότησης πού προαναφέραμε, ὑποτυπώνει καὶ συχνὰ διατυπώνει διαρρηθὴν σειρὰ ἐρωτημάτων.³¹ Σὲ αὐτὴ τὴν ἀντιλογία πρὸς τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Παπαϊωάννου θὰ προσθέσουμε καὶ ἓνα ἐρώτημα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀφορμᾶται ὁ ἐλεγχος πού θὰ ἀσκηθεῖ ἐν συνεχείᾳ: Ἀπὸ τὴν ἀνασυγκρότηση τῆς ἱστορίας ὡς φιλοσοφίας, πού περιλαμβάνει τὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὸν Πλάτωνα μέχρι τὸν Μάρξ, γιατί νὰ ἀπουσιάζει ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ καὶ δὴ καὶ ἡ καντιανὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας; Ἄν ὁ Κάντ ἀπλῶς δὲν διέλαθε τῆς προσοχῆς τῆς ἱστοριοφιλοσοφικῆς ἀνασυγκρότησης, τότε ἡ ἀποσιώπησή του ἐνδέχεται νὰ εἶναι σηματορὸς γιὰ τὴν πορεία της καὶ γιὰ τὴ σκοπούμενη ριζοσπαστικότητά της, πού, γιὰ νὰ τὴν ἐξασφαλίσαι, θὰ πρέπει νὰ τεκμηριώσαι τὸ «συντηρητισμὸ» τῆς μαρξικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς σχέσης της μὲ τὴ διαφωτιστικὴ παράδοση.

29. R.F. Stalley, *An Introduction to Plato's Laws*, Blackwell, σσ. 53 καὶ 56.

30. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, 462 be.

31. Γιὰ μία ἐνδελεχὴ καὶ συγκροτημένη, ἀλλὰ ἐκκινούμενη ἀπὸ διαφορετικὴς πρὸς τὶς ἐδῶ διαλαμβανόμενες προϋποθέσεις, κριτικὴ καὶ ἀνάλυση, βλ. Ν. Σέργης, ὅ.π., σσ. 73-108 καὶ σσ. 276-294. Βλ., ἐπίσης, Π. Νούτσος, «Προβλήματα ἐρμηνείας τῆς σκέψης τοῦ Marx», Δωδώνη, μέρος τρίτο, ΙΕ, 1986, 9-24, καθὼς καὶ Κ. Ψυχολαίδης, *Ἱστορία καὶ Μέθοδος*, μτφρ. Λ. Σακαλῆ, Σμίλη, 1994, σσ. 130-141.

ΚΑΙΡΟΣ ΤΟΥ ΛΑΛΕΙΝ Ή ΦΡΟΥΔΙΚΟ ΤΕΥΧΕΙΝ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ «ΕΚ ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ»

τοῦ Δημήτρη Παπαδημητρίου

Κλείνοντας έναν κύκλο ἑπτά ἐτῶν καί ἐκδίδοντας ἔντεκα τεύχη, μιά ομάδα ἀνθρώπων συνεχίζει νά ἐξερευνᾷ τοὺς «λαβύρινθους» τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. «*Ανεπαισθήτως*», ὅπως θάλεγε κι ὁ Καβάφης, συνεχίζει τόν ἀγῶνα τῆς ἀπέναντι στή χημεία, ἀπέναντι στή λαίλαπα τοῦ σύγχρονου βίου, τήν ἐπιστήμη, ἡ ὁποία γαντζωμένη σάν σέ σανίδα σωτηρίας πάνω στά γονίδια νομίζει ὅτι ἔφτασε πιά ἡ στιγμή, νά τελειώνει μιά καί καλή μ' αὐτόν τόν σκοτεινό τόπο, πού ὀνομάζεται ἀνθρώπινη ψυχή. Πλήθος γονίδια, ξεφυτρώνουν σάν μανιτάρια, ἀνά δεκαήμερον, προσπαθώντας πιά πολύ νά ἡρεμήσουν τά «ἀσυνεϊδήτα ἄγχη» τῶν ἀνακαλυπτῶν καί τῶν φαρμακευτικῶν ἐταιρειῶν, παρά νά ἡρεμήσουν τόν ἀνθρώπινο πόνο.

Γονίδια ὁμοφυλοφιλίας, γονίδια διαστῶν, κι ἀργότερα, ποιός ξέρει, στό βάθος ἀχνοφέγγουν ἴσως, γονίδια τρομοκρατῶν, καί γονίδια κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς καί ψηφοφορίας τῆς τάδε ἄποψης. Ὁ Λαμπρόζο ἀρχίζει νά θρυκολακιάζει, ἂν σταμάτησε ποτέ. Ὁ Τειρεσίας βγήκε σεργιάνι, ἀλλά οἱ τηλεοράσεις δέν ἐνδιαφέρονται. Πιά πολύ ἀγωνιοῦν ἂν ὁ τάδε εἰδικός ἐπὶ τοῦ sex ψυχίατρος ἐπιτυγχάνει ὑψηλά ποσοστά τηλεθέασης παρά τό ὅτι οἱ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς γῆς περιφερόμενοι μάγοι τοῦ ὀργασμοῦ, γνωστοί τηλεοπτικοί ψυχίατροι, στοιβάζουν σάν κοπάδια τίς ἀνθρώπινες ψυχές στά πολυτελῆ ἰατρεῖα τους, προσφέροντας ἀφειδῶς

Μάξ Μπέμαν, Ὀδυσσεύς καί Σειρήνες

Τεύχω: κατασκευάζω, οἰκοδομῶ, γίνομαι
τεῦχος: πολεμικό ὄπλο, ἀγγεῖο παντός εἶδους, τό (ἀνθρώπινο) σῶμα, φυλλάδιο συγγράμματος (Σημ. τῆς ἐκδ.)

τό «λεξοτανιάκι» διά πάσαν νόσον. Σωματική έννοια, για τὰ «νεύρα». Στόν σύγχρονο κόσμο, τόν κόσμο του DSM-IV δηλαδή, δέν υπάρχει ούτε χώρος αλλά και ούτε χρόνος για τήν ανθρώπινη ψυχή. Προπαντός δέν υπάρχει όμιλία. Τά ανώνυμα φάρμακα, φάρμακα μιᾶς «σκοτεινῆς» ἀνακάλυψης, συνεχίζουν νά κρατοῦν σέ ἀνωνομία τήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου, ξεπαστρεύοντας σχετικά εὐκολα καί προσωρινά τίς ἀσυνείδητες ἐκφράσεις της ὅπως καί τὰ ἀσυνείδητα ἄγχη τῶν σύγχρονων ψυχιάτρων περί θεραπείας, πού θεωρώντας ὅτι ὁ τόπος τῆς ψυχῆς εἶναι ἀνατομικός δεβαιώνονται ὀριστικά ἀπ' τήν αὐξομείωση τῆς δοσολογίας, καί τήν ἀναστολή τῶν θορυβωδῶν συμπτωμάτων. Ὅπως βεβαιώθηκε καί ὁ κύριος Moniz.

Βέβαια τό θέμα μας δέν εἶναι αὐτό. Ὅπως δέν εἶναι ἡ λειτουργία τῶν ψυχοφαρμάκων. Ἡ διερώτησή μας ἐγκείται στό ἄν ὁ Οἰδίποδας μπορεῖ νά «κατοικήσει» στά τεφτέρια τῶν κανόνων τῆς ἀνατομίας. Ἄν μπορεῖ νά ἀναληφθεῖ-λυθεῖ ἡ τραγικότητα, ἡ ὕβρις, διά μέσου τῆς χημείας. Τό περιοδικό *Ἐκ τῶν ὑστέρων* ἐπίπονη, ἐπίμονη καί ἀκαθοδήγητη προσπάθεια ὀρισμένων ψυχαναλυτῶν, «ἐλευθέρας βοσκῆς», ἐρχεται νά γεμίσει τό κενό, τό χάσμα πού υπάρχει καί συνεχίζει νά μεγαλώνει ἀνάμεσα στό σῶμα καί τό ἀνθρώπινο νοεῖν. Νά φέρει σέ ἐπαφή, νά συγκολλήσει τό τραῦμα, νά ἐνώσει τό σχίσμα πού τόσο ἐπισταμένα, ἐνδελεχῶς καί φοβισμένα, φρόντισε καί φροντίζει ἡ ἐπιστήμη νά διατηρεῖ. Νά ὀμιλήσει γιά τήν ἀνθρώπινη ψυχή, νά διαυγάσει, νά ἐξερευνήσει τόν Λαβύρινθο, νά περπατήσει τούς συμπλεκόμενους μαῖανδρους της, νά ὑπερασπιστεῖ ἔστω καί ἐπί ματαίᾳ μέ τό σημείωμα στόν ὠκεανό τῆς ἀλαζονικῆς ἀπολυτότητας, στόν ὁδοστρωτήρα τοῦ «προσωπικοῦ λόγου» πού λέγεται ἐπιστήμη τῆς ψυχῆς καί ἡ ὁποία στούς αἰῶνια ἐναγωνίως ἐρωτοῦντες γι' αὐτήν, τούς ποιητές, τούς ζωγράφους, τούς φιλόσοφους ἀλλά καί τούς ψυχικῶς πάσχοντες, ἀπαντᾷ χαιρέκακα μέ ἕνα ἀνώνυμο φαρμακευτικό σκεῦασμα, δείχνοντας μέ τό ὑπεροπτικό της δάχτυλο τόν ἐγκέφαλο σάν τόν τόπο γέννησης δημιουργίας καί ἐκφρασης τῆς ψυχῆς.

Ἀναρωτιόμαστε ὅμως, ὅπως καί ὁ κύριος Τσακυράκης μέσα ἀπ' τίς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ *Ἐκ τῶν ὑστέρων* στό περί τοξικομανίας ἄρθρο του, γιατί ἄραγε ἐνῶ ἕνας ἐγκέφαλος καί ἕνα σῶμα μποροῦν εὐκολα καί σέ σύντομο χρονικό διάστημα, νά ἀποκαθαροῦν ἀπό κάθε τοξική οὐσία, νά ξεπλυθοῦν μέσα ἀπ' τήν «ἐπιστημονική» στέρηση μιᾶς καλῆς ὁργανωμένης ψυχιατρικῆς κλινικῆς ἀπό κάθε ναρκωτικῆς οὐσίας οἱ περιβόητοι νευροὑποδοχεῖς τοῦ τοξικομανοῦς, ἐντούτοις αὐτοί οἱ κεκαθαρμένοι πιά ὑποδοχεῖς τό μόνο πού κάνουν ὅταν ἐλευθερωθοῦν ἀπ' τή στέρηση εἶναι τό ἐναγώνιο καί βασανιστικά ἐπώδυνο ψάξιμό της;

Τί λείπει ἄραγε ἀπό ἕναν τοξικομανή; Ἡ χημική

οὐσία ἢ ἡ δύναμη ἀπαντοχῆς τῆς δυστυχίας; Ἄν οἱ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς γῆς παρόμοιες κυτταρικές λειτουργίες εἶναι ἡ γεννεοιοργός αἰτία τοῦ ψυχικοῦ ὀργάνου, ἄν τέλος ἡ ἀνατομία εἶναι ἡ ἀναγκαῖα καί ἰκανή συνθήκη δημιουργίας συνείδησης καί ἀσυνείδητου, τότε πού ἄραγε ὀφείλεται ἡ ἰδιαιτερότητα τῶν ἀνθρώπων; Ὅμως εἴτε ἔχει δίκιο ἡ ψυχανάλυση εἴτε ὄχι, μιᾶ παραδρομῆ, ἕνα γλωσσικό ὀλισθήμα, δέν μπορεῖ νά ἐρμηνευθεῖ μέ κανόνες κυτταρικῆς λειτουργίας καί ἀνατομίας, γιατί ὁ ἦχος, οἱ λέξεις, ἡ γλώσσα, ἔχει ἕνα νόημα, εἶναι μιᾶ «φάτις» ἡ ὁποία φάτις δέν ἀπευθύνεται μόνον στόν Ἄλλον στόν ἀπέναντι Ἄλλον, ἀλλά καί στόν ἑαυτό μας. Εἶναι ἡ παρουσία τῆς Ἀπουσίας.

Κι αὐτή ἡ Ἀπουσία ἐγκαθίσταται στή σκηνή καί πρωταγωνιστεῖ στό δράμα, ὅταν ἡ «σιωπηλότητα» ὀμιλία τοῦ ἀναλυομένου ἀντανακλάται πάνω στήν «ὀμιλιτικότητα» σιωπῆ τοῦ ἀναλυτῆ καί τοῦ ἐπιστρέφεται σάν «ἐξαιφνης ἀποκάλυψη» σάν μάννα ἐξ οὐρανοῦ μέσα στήν ἐρημία καί τή μιζέρια τῆς νεύρωσής του.

Τό *Ἐκ τῶν ὑστέρων* μιᾶ ἀθόρυβη καί σοβαρῆ ἐργασία στό χώρο τῆς ψυχανάλυσης, προσπαθεῖ νά ξαναστήσει τό σκηνικό τοῦ Θηβαϊκοῦ κύκλου. Νά διαυγάσει καί νά περπατήσει τά μονοπάτια πού λέγονται ἐπιθυμία, ὄνειρα, παραδρομές, θάνατος, μέ συγγραφείς καί συνεργάτες οἱ ὁποῖοι σεβόμενοι τουλάχιστον τήν ἀναλυτική τους ιδιότητα, δέν μεταφέρουν στίς σελίδες του κληρονομικῶ δικαίῳ ἀπόψεις καί ψυχαναλυτικῆς «ἀλήθειες». Δέν ἀνεμίζουν παντιέρες ψυχαναλυτικῶν σχολῶν, καί δέν ἐπιθυμοῦν νά διαδώσουν ἀπόψεις-κληρονομητῆρα νεκρῶν Πατέρων τῆς ψυχανάλυσης. Ἡ φροῦδική ὀπτική τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς εἶναι ἡ μόνη «ἐπιθυμία» τους καί θεωροῦν ὅτι τουλάχιστον βιολογικά ὁ πνευματικός τους πατέρας πέθανε, ἔστω καί ἄν τό διαδίδουν οἱ ἐχθροί τους. Ὑπονοοῦμε βέβαια ὅτι ὅταν πέθανε ὁ Λακάν κάποιος ἀπ' τούς πιστούς του τηλεφωνώντας σ' ἕναν ἄλλο πιστό τοῦ εἶπε «οἱ ἐχθροί τοῦ Λακάν διαδίδουν ὅτι ὁ Λακάν πέθανε». Προφανῶς ὁ κύριος αὐτός μέ τήν ἴδια εὐκολία πού ἔγινε ψυχαναλυτής, μέ τήν ἴδια εὐκολία, θά μπορούσε νά γίνει (ἄν δέν ἔγινε) ἰδρυτής τοῦ Ψυχαναλυτικοῦ Λακανικοῦ Κόμματος καί νά ζητήσει τήν ψῆφο μας στίς ἐκλογές, παρουσιάζοντάς μας ἐν εἶδει Μανιφέστου τούς νόμους τοῦ ψυχικοῦ ὀργάνου.

Οἱ συνεργάτες τοῦ *Ἐκ τῶν ὑστέρων*, οἱ πῶ πολλοί ἄγνωστοι σέ μᾶς, εἰδείξαν ξεκάθαρα καί μέ τήν ὀλοκλήρωση τοῦ ἐνδέκατου τεύχους, ὅτι ὁ φανατισμός ὡς πηγὴ εὐτυχίας δέν τους ἐνδιαφέρει ὅπως καί δέν ἐνδιαφέρονται γιά ὀπαδούς πού τους ἐνδιαφέρει. Προτιμώντας τήν ναρκισσιιστική μοναξιά τῶν ὀλίγων ἐκκεντρικῶν καί ἀνησυχούντων ἀναγνωστῶν ἀπ' τὰ ἀνιαρά, θορυβώδη καί εὐμεγέθη τιράζ.

Τίθεται ἐν ὀλίγοις ἐδῶ ἕνα ἐρώτημα, πιθανόν ἀνεπεξεργάστο ἀπ' τήν πλευρὰ τῆς ψυχανάλυσης. Τό ἐρώτημα, γιατί κάποιος γίνεται μαθητῆς-ὀπαδός, ἢ γιατί κάποιος κάνει μαθητῆς-ὀπαδός. Γιατί ἡ αὐθεντία καί ὁ

μαίτρο-δάσκαλος προϋποθέτουν προφανῶς τό βασικό: ὅτι δηλαδή οἱ μαθητές εἶναι Τίποτα. Ἐνα ψυχαναλυτικό καί ψυχαναλυμένο Τίποτα. Μιά παταγώδη ἀποτυχία ἀμφοτέρων. Πρέπει δηλαδή ἡ ψυχανάλυση νά ξαναβάλλει στό τραπέζι (νά τό βάζει συνεχῶς) τό θέμα τῶν Θεσμῶν. Νά ἀπαντᾶει συνεχῶς στό ἐρώτημα «ποῖός εἶναι Ψυχαναλυτής;». Ἄν ἕνας ἀπό μᾶς ἀπευθυνθεῖ σέ κάποιον τυχαῖο γιατρό καί τοῦ ζητήσει τή γνώμη του γιά κάποιον ἄλλον γιατρό, πιθανόν νά τοῦ ἀπαντήσει ὅτι ὁ ἄλλος δέν εἶναι καλός γιατρός. Θά τοῦ δώσει δηλαδή μιά ἐντελῶς νόμιμη ἀπάντησή μέσα στό πλαίσιο τῶν γνώσεών του καί πιθανῶς τῆς ζήτησής του. Ἐ, λοιπόν, οἱ διάφοροι ὀπαδοί-ψυχαναλυτές θά ἀπαντήσουν ὄχι ὅτι ὁ ἄλλος δέν εἶναι καλός ψυχαναλυτής, ἀλλά ὅτι ὁ ἄλλος δέν εἶναι *κάν* καλός ψυχαναλυτής, πιστεύοντας προφανῶς ὅτι βαστοῦν γερά στά χέρια τους τή διαθήκη τοῦ Πατέρα, ἐνῶ δέν κάνουν τίποτα περισσότερο ἀπ' τό νά βαστοῦν μέ νύχια καί μέ δόντια, κλειδαμπαραωμένες τίς πόρτες τῆς ψυχῆς τους, κραδαίνοντας μέ ὑπερηφάνεια τό τοτέμ τῆς κουτσοσυρεμένης ἀνάλυσής τους. Μιάς ἀνάλυσης πού, ἀντί νά τοὺς ὀδηγήσει, ὡς ὀφείλει, σέ κάποια αὐτονομία, τοὺς μάντρωσε ἐπιτυχῶς καί ἀνεπιστρεπτι στή γλυκιά ἀγκαλιά «τοῦ ἐμεῖς», τό ὅποῖον τοὺς τροφοδοτεῖ τόν ναρκισσισμό ὅτι κάτοχοι ὄντες τοῦ εἰδέναί τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, παίρνουν κάτι ἀπ' τή δόξα τοῦ Κυρίου,

Κύριε κύριε

καί τό τερραίν τοῦ παραδείσου

ὅπου θά παίξουν

κρίκει οἱ ὀπαδοί σου

ὀνομάζοντας ἐπιστήμη αὐτή τήν πρακτικοποιητική λειτουργία, ὅπως τήν ἤθελε ὁ Καστοριάδης.

Γιά ποιά ἐπιστήμη ὅμως πρόκειται, ὅταν ἀπουσιάζει καί ἡ πειραματική ἐπαληθευσιμότητα καί ἡ ἀνακωμιστικότητα, ἀλλά καί τό σπουδαιότερο, ὁ παρατηρητής δηλαδή ὁ ἀναλυτής, εἶναι μέρος τοῦ παρατηρουμένου μέρους μᾶς ἀνάλυσης πού τόν ἀλλοιώνει κι αὐτόν; Τό περιοδικό λοιπόν *Έκ τῶν ὑστέρων*, ἡ πῶς σοβαρή ψυχαναλυτική ἐκδοτική προσπάθεια τουλάχιστον, εἶναι ἀπελευθερωμένη ἀπό τέτοιες καθηλώσεις. Στά μέγιστά τώρα ἐκδοθέντα τεύχη, ἀσχολεῖται μέ ἀρκετά σοβαρά θέματα καί προπάντως διαθέτει ἕναν πρωτοφανή γιά ψυχαναλυτικό περιοδικό στήν Ἑλλάδα, πλουραλισμό ἀπόψεων. Βέβαια οἱ ἐποχές εἶναι δύσκολες καί οἱ καιροί χαλεποί. Πιθανόν στόν κωκεῖνα τῆς ἀνακάλυψης γονιδίων καί φαρμάκων, στήν «τρομοκρατία» τῶν κοινωνικά θεσμισμένων πτυχῶν τῆς ψυχιατρικῆς, στίς ἀλλεπάλληλες νευροαπεικονιστικές μεθόδους πού κάθε μέρα ὄλο καί μᾶς δείχνουν πῶς ἐγχρωματά διάφορα ἐγκεφαλικά κέντρα νά λειτουργοῦν, ὀνομάζοντας αὐτή τή λειτουργία ψυχή, καί στή Μέκκα τῆς ψυχικῆς γνώσης πού λέγεται DSM-IV, τό νά ἀρμενίζει μιά ψυχαναλυτική θαρκοῦλα, ἴσως φαντάζει δονκιχωτικό. Γιατί πού νά μείνει χῶρος, πού ν' ἀφήσει χῶρο τό DSM-IV γιά μιά ἄλλη ὀπτική γωνία; Στό DSM-IV καί στοὺς διάφορους νευροδιαβιαστές, δέν ὑπάρχει τόπος γιά

τοὺς Οἰδίποδες καί τήν ἱστορία τους. Δέν ὑπάρχει χῶρος γιά τήν ἀτομικότητα καί γιά τή νεύρωση. Ψυχικό εἶναι μόνον ὅτι ἀναφέρεται στίς σελίδες του. Γιατί τό εὐκόλο ξεπάστρεμα ἑνός συμπτώματος, διά μέσω ἑνός φαρμάκου, φαντάζει ἐντυπωσιακό καί προπαντός γρήγορο. Σ' αὐτό λοιπόν τό ψυχικό φάστ φούντ, ἡ ἐρμηνεία ἑνός ὄνειρου, τό ἐξαίφνης ἑνός lapsus, ἡ διήγηση μῆς φαντασίωσης πού ὀδηγεῖ σέ μιά παιδική σκηνή, εἶναι χάσιμο χρόνου, ἰδίως τώρα πού τά φαρμακεία εἶναι πιά δίπλα ἀπ' τό σπίτι μας. Ἰδίως ἂν τό καινούργιο «ματζούνι» πού ἐτοιμάζεται στά ἐργαστήρια κάποιας ἐταιρείας θά προκαλέσει ἕνα ἀκόμα πῶς καλύτερο κουκούλωμα ἑνός παραληρήματος καί τῆς ἱστορίας του. Ἐνα ἀκόμα πῶς δυνατό μπλοκάρισμα τῆς λαλιάς μας. Τῆς ψυχῆς μας. Πού ἀπελπισμένα προσπαθεῖ νά δώσει ρεῦμα ἀλλά οἱ «ψυχικοί ἠλεκτρολόγοι», οἱ τεχνικοί τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος ὄλο καί κατεβάζουν τό διακόπτη, κραδαίνοντας ἀπειλητικά, διάσημα πτυχία ψυχιατρικῶν σχολῶν.

Ἄραγε πῶς θά δροῦσαν αὐτά τά πτυχία στήν περίπτωση μῆς ἀνορεκτικῆς κοπελίτσας; Ἄφοῦ ὁ κύκλος τοῦ Krebs δίνει ἐπειγόντως σῆμα γιά τήν παραγωγή ἐνέργειας, ὅπως βεβαιώνουν ἄλλα διάσημα πτυχία παθολογίας, γιατί μιά ἀνορεκτική δέν τρώει;

Ἄραγε μιά ἀντρική «ἀνικανότητα», μιά γυναικεία «ψυχρότητα», ἕνα ἄσθμα, μιά τρύπα στό στομάχι, μιά κατά πλάκα σκλήρυνση εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς κακῆς κυτταρικής λειτουργίας, ἡ αὐτή ἡ κακή κυτταρική λειτουργία εἶναι τό ἀποτέλεσμα ἑνός «ψυχικοῦ θορύβου» τόν ὅποῖον ἡ ἐπιστήμη ἀρνεῖται νά ἀκούσει; Καί ὁ ὅποῖος θόρυβος ὅταν δυναμώσει ἐκκωφαντικά, κοινωνικῶς ἐκκωφαντικά, ἐπεμβαίνει θαυματοργά καί τόν ξεπαστρεύει δηλητηριάζοντάς τον. Ὁ κύριος Φρόντ ὅμως μέσα ἀπ' τή δική του ματιά ἐπιμένει ὅτι ὁ δικός του δρόμος εἶναι ἡ μὴ ἐξαφάνιση τοῦ συμπτώματος, καί ὅτι ἕνας ψυχαναλυτής ὀφείλει νά ἀσχοληθεῖ ἀκόμη καί μέ τή δημιουργία καινούργιων συμπτωμάτων προσπαθώντας νά γνωρίσει τή δομή τῆς δημιουργίας τους.

Ὄφειλε δηλαδή νά ἀκούσει τά συμπτώματα καί ὄχι νά τά ξεπαστρέψει. Ἄραγε ἡ στέρηση πού αισθάνεται ἕνας τοξικομανῆς εἶναι ὁ ἀβάσταχτος ἔρωτας πρὸς τή τοξική οὐσία, ἡ ὁ ἀβάσταχτος ἔρωτας γιά τή στέρησή της; Ὑπονοοῦμε προφανῶς τόν ἔρωτα τοῦ ἄγχους καί τήν ἀσυνείδητη ικανοποίηση τοῦ ὑποκειμένου ἀπ' τό ἄγχος. Γιατί καί τό στήθος τῆς ψυχανάλυσης βαρύνεται καί πιέζεται ἀπ' τόν Ἐφι-άλτη τῆς φαντασίωσης τῆς θεραπείας. Πρέπει μέ λίγα λόγια νά θεραπεύσει ἐνῶ θάπρεπε νά «ἀκούσει».

Ἡ ψυχανάλυση ὅμως δέν εἶναι μετρήσιμη γιατί ἡ ὑποκειμενικότητα δέν εἶναι μετρήσιμη. Καί ἡ ψυχανάλυση ἀσχολεῖται μόνον μέ τήν ὑποκειμενικότητα. Ἄν ἕνας ψυχαναλυτής ἀνελάμβανε νά ἀνακρίνει μιά ὑπόθεση δικαστική, θά ἀνέκρινε πρῶτα τό θύμα. Καί μήν ξεχνᾶμε ὅτι οἱ Ἐρινύες, ποτέ δέν κινήγησαν κανένα

ένοχο. Κυνηγοῦσαν πάντα αὐτόν πού αισθανόταν ένοχος.

Τό περιοδικό *Έκ τῶν ὑστέρων*, ἡ σοβαρότερη ἐν Ἑλλάδι περιοδική ἐκδοτική προσπάθεια, χάρις στήν αὐτονομία τῶν συνεργατῶν του καί μέσα ἀπ' αὐτήν, ἔρχεται νά ταράξει τά λιμνάζοντα ἐπὶ ἔτη νερά τῆς ψυχανάλυσης, προσφέροντας ἄν μή τί ἄλλο ἓνα καταφύγιο στους ἀνησυχοῦντες ἀπ' τήν ὁμηγόνο ἐρημιά τῆς ἀπολυτότητας τῶν ὁπαδῶν τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος. Μέσα ἀπ' τά ἔντεκα αὐτά τεύχη του, ἓνα ἐπαρκῶς ἀνήσυχο καί τυπικά ἐκκεντρικό μάτι θά μπορέσει νά δεῖ ἡ τουλάχιστον νά διερωτηθεῖ ὅτι πιθανόν ἡ *Ἑρμηνευτική τῶν Ὀνειρῶν* καί τά *Μεταψυχολογικά δοκίμια* ἴσως νά ἀποτελοῦν πιο ἀντιπροσωπευτικό δείγμα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς ἀπ' ὅ,τι ἡ τελευταία ἐκδοση τῆς ψυχιατρικῆς τοῦ Καπλάν (Kaplan). Μέσα ἀπ' τά τεύχη του ἀλλά καί ἀπ' τίς διαλέξεις πού διοργάνωσε, κι ἐλπίζουμε νά συνεχίσει νά διοργανώνει, μέ ξενοῦς διάσημους ψυχαναλυτές, ὅπως ἡ κ. Μάκ Ντούγκαλ (McDougal) καί ὁ κ. Γκιγιόμαρ, πιθανόν νά δώσει τήν εὐκαιρία γιά μίαν «ἄλλη» ματιά ἐπὶ τῶν ψυχικῶς πασχόντων. Γιατί ἄραγε σέ κάθε καθῶς πρέπει νοσοκομεῖο νά ὑπάρχει ὀργανωμένη ψυχιατρική κλινική ἐνῶ ἀπουσιάζει θροντωδῶς μιά ψυχαναλυτική τέτοια; Ὅπως γνωρίζουμε, σέ κάθε φιλοσοφική σχολή δέν διδάσκονται μόνον οἱ πλατωνικές ιδέες, ἀλλά καί ὁ Κάντ καί ὁ Χέγκελ κι ὁ Χάιντεγγερ κι ὁ Ἀριστοτέλης καί πληθώρα ἄλλοι ἡσόνος σημασίας. Γιατί ἄραγε νά μὴν διδάσκεται καί ὁ Φρόντ, ἐνῶ διδάσκει καί διδάσκει ἡ κάθε κουτσή Μαρία τοῦ μπηχαβιορισμοῦ! Βέβαια μ' αὐτό, δέν ἐξυπονοοῦμε ὅτι ὁ Φρόντ καί ἡ Ψυχανάλυση, εἶναι μιά λαϊκή κατανάλωση (ἔτσι πιά κατάντησαν τά ἑλληνικά πανεπιστήμια) οὔτε ὑποστηρίζουμε τήν ἐπιστημονικότητα τῆς Ψυχανάλυσης. Ἀλλά γιατί ὅμως πρέπει νά εἶναι ἐπιστημονικό γιά νά διδαχθεῖ σ' ἓνα θεσμομένο χῶρο ὅπως τό πανεπιστήμιο; Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐπιστημονική; Ἡ ζωγραφική, ἡ μουσική, ἡ ποίηση εἶναι ἄραγε ἐπιστημονικές ἢ μήπως λειτουργικές; Ποιά εἶναι ἡ λειτουργικότητά τους; Ἄν ναι, ἄς μᾶς ἐξηγήσει κάποιος μέ «ἐπιστημονικό τρόπο» γιατί ἡ «Μόνα Λίζα» εἶναι πιθανόν πιο μεγάλο ἔργο ἀπ' τήν «Ταφή του κόμητος Ὀργκάζ»;

Ἄν καί σοβαρό δέν εἶναι ὅμως αὐτό τό θέμα μας. Τό θέμα εἶναι ὅτι περιοδικά σάν τό *Έκ τῶν ὑστέρων* εἶναι σπάνια καί μοναδικά δείγματα στόν ἑλληνικό ἐκδοτικό χῶρο, καί θά ἔπρεπε νά τύχουν τῆς προσοχῆς «τῶν ἰθυνόντων» καί νά βοηθηθοῦν στό νά προαγάγουν τόν προβληματισμό τους πάνω στήν ἀνθρώπινη ψυχή.

Τελειώνοντας θά θέλαμε νά συστήσουμε στους συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ, νά συνεχίσουν τό ἔργο τους καί τῆ σοβαρότατη περιδιάβαση στά ψυχικά μονοπάτια, ἀσχολούμενοι καί μέ θέματα ὅπως ἡ Ἐνόρμηση καί οἱ ψυχοσωματικές τῆς προεκτάσεις, ἡ ἐπιστημονικότητα τῆς Ψυχανάλυσης, ἡ σχέση τῆς Ψυχῆς μέ τό κεντρικό νευρικό σύστημα καί ἡ Ψύχωση. Προπαντός

μέ τῆ Ψύχωση. Αὐτό πού ὁ Μωρίς Νταγιάν (Maurice Dayan) ὀνόμασε «τό ἀνελέητο κράτος τῆς μοναχικῆς πεποιθήσεως». Γιατί ἡ ψύχωση εἶναι τό μεγάλο καί τελευταῖο στοιχείο γιά τήν Ψυχανάλυση πάνω στό ὁποῖο κατά τῆ γνώμη μας πρέπει νά στοιχηματίσει τά ρέστα τῆς. Εἰδᾶλλως ἄς παραδώσει τά κλειδιά τοῦ μαγαζιοῦ στήν Ψυχιατρική, ἐπειδή ἡ τελευταία μπορεῖ καλύτερα καί πιο γρήγορα, νά σφραγίσει τήν πόρτα τῆς ψυχῆς, ἐξωθώντας τούς ἀνθρώπους στίς ἐξωτερικές παραλίες τῶν προζάκ ἀπ' τό νά τούς συστήνει τήν κάθαρση στά ὕδατα τῆς Στυγός. Ἡ ψύχωση εἶναι ὁ τομέας πού τό ἀνθρώπινο Νοεῖν κάνει τήν ἐμφάνισή του μέ θροντερό τρόπο. Μέ «ἄλλο» τρόπο θά λέγαμε. Ὅπου «οἱ φωνές», «οἱ εἰκόνες» τό παραλήρημα, ἐξυφαίνονται ἓνα «ἄλλο νόημα» τό ὁποῖο μόνον ἡ ψυχανάλυση μπορεῖ νά διαρρήξει καί νά τακτοποιήσει μέσα καί διά μέσω τῆς γλώσσας. Ἀσχετῶς ἄν δέν ὑπάρχει γλώσσα πού νά «τά λέει ὅλα». Ἡ ψύχωση εἶναι τά «μαρμαρένια ἀλώνια» τῆς Ψυχανάλυσης καί ὁ σκοτεινός καί βαλτώδης τόπος, πού μπορεῖ νά τῆ βοηθήσει νά «στριμώξει» κάθε ἐπιστημονικότητα περί ψυχῆς, καί νά τῆ καταστήσει ἄφωνη, ἀλλολεη καί ἐννεό. Νά δεῖξει (ἡ ψυχανάλυση) ὅτι μιά φαρμακευτική θεραπεία τῆς ψύχωσης, ἐλλεῖπει μάλιστα ἀνατομικῶν ἐγκεφαλικῶν ἀλλοιώσεων, τό μόνο πού κατορθώνει εἶναι νά κρύβει κάτω ἀπ' τό χαλί τά σκουπίδια. Τά ψυχικά σκουπίδια ἐννοεῖται. Καί νά παρουσιάζει ὡς θεραπεία ἓναν ἐνταφιασμό τοῦ ψυχωτικοῦ Νοήματος καί τῆς ψυχωτικῆς κατασκευῆς ξεπαστρεύοντας μέ ρυθμιζόμενες δόσεις φαρμάκων, αὐτό τό ὁποῖο μιά ἐπίμονη, ἐπίπονη καί διορατική ψυχαναλυτική ματιά, θά μποροῦσε νά διασπάσει καί νά ἐπαναφέρει στόν δικό μας κόσμο τοῦ Νοήματος. Πράγμα βέβαια κουραστικότατο καί ἐπικίνδυνο θά λέγαμε, ἄν φανταστοῦμε ὅτι ὁ ψυχαναλυτής θά εἶναι ἔρμαιο τοῦ κανιβαλισμοῦ τῆς ψυχωτικῆς ψυχῆς. Ὅμως δέν μπορεῖ νά γίνει διαφορετικά. Αὐτή εἶναι ἡ μοῖρα τῶν ψυχαναλυτῶν.

Ἐπανερχόμαστε λοιπόν στους συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ, γιά νά τούς συμβουλέψουμε, ὅσο μᾶς ἐπιτρέπουν οἱ γνώσεις μας, κι ὅσο κι ἄν αὐτό ὑποκρύπτει κάποιον ναρκισσομό ἐκ μέρους μας, ὅτι πρέπει νά ὑπερασπιστοῦν εὐθαρσῶς τήν Ψυχανάλυση ἀπέναντι στόν ὀδοστρωτήρα τῆς ἐπιστημονικότητας τῆς βιολογικῆς παλλίρροιας, ἐπιβεβαιώνοντας τήν ἀξία τῆς ὄχι μέ τό «χί τετράγωνο» καί τό «μή στατιστικῶς σημαντικῆς πιθανότητος λάθους» ἀλλά μέ τῆ διερεύνηση τῶν ψυχικῶν μαιάνδρων. Βέβαια ἡ ἀπογοήτευση ἐνεδρεῖται. Κι ὅπως λέει σ' ἓνα ποίημά του κάποιος φίλος πού λείπει πιά κι ὁ ὁποῖος ἄν καί ψυχίατρος ὑπερασπίστηκε μέ πάθος καί τῆ ψυχανάλυση ἀλλά καί τό Νοεῖν.

Σκότος ἐπὶ τῆς γῆς Αἰγύπτου

ζοῦμε στήν ἐποχή τῶν παχειῶν ἀγελάδων...

Ἄλλά, μήπως ὅμως πάντα σκότος δέν ἐπικρατοῦσε ἐπὶ τῆς γῆς Αἰγύπτου; Δυστυχῶς ἀπουσιάζει ὁ Μάριος Μαρκίδης γιά ν' ἀπαντήσει. Ἀπῆλθε, ἐπιδεικτικῶς ἐθνικός. Ὡς ταίριαζε.

«ΑΙΣΙΟΔΟΞΗ ΤΡΑΓΩΔΙΑ;»

Μιά σύγχρονη ματιά στην αιώνια σύγκρουση:
Στανισλάφσκι-Μέγιερχολντ

του Λεάνδρου Πολενάκη

Τό αίτημα της υποκριτικής «φυσικότητας» που κάποιιοι τό λένε «νατουραλισμό» στό θέατρο καί κάποιιοι του δίνουν άλλες όνομασίες δέν τό διατύπωσε πρώτος ό Στανισλάφσκι. Οί ρίζες του είναι παλιές, άν διαβάσουμε προσεχτικά τόν Άμλετ του Σαίξπηρ, τρίτη πράξη, δεύτερη σκηνή, θά διαπιστώσουμε ότι ό πρίγκιπας τής Δανίας απαιτεί κάτι ανάλογο από τούς θεατρίνους πού έτοιμάζονται νά δώσουν μπροστά στόν βασιλιά τήν παράστασή τους (ή μετάφραση είναι του Βασίλη Ρώτα):

Νά λέτε τά λόγια σας, παρακαλώ, καθώς σās τά έπρόφερα έγώ, νά γλιστράνε στή γλώσσα· μά άν τά παίζετε στό στόμα, καθώς κάνουν πολλοί από σās τούς θεατρίνους, προτιμώ νά ειπεί τούς στίχους μου ό δημόσιος κήρυκας. Ούτε νά προνίζετε τόν άέρα τόσο πολύ μέ τό χέρι σας έτσι όλα σας νά τά κάνετε μέ χάρη γιατί ακόμα καί στόν χείμαρρο, στή θύελλα, καί, θά λεγα, στόν άνεμοστρόβιλο του πάθους πρέπει νά μάθετε νά κρατάτε κάποια μετριопάθεια, πού νά τό μαλακώνει, Ω, μέ πειράζει κατάκαρδα ν' άκούω έναν κρεμαντά μέ τήν περούκα στό κεφάλι νά ξεσκίζει ένα πάθος, νά τό κομματιάζει, νά τό κουρελιάζει όλότελα, γιά νά σπάξει τ' άφτιά των θεατών τής πλατείας, πού οι περισσότεροι τό μόνο πού μποροϋν

νά νιώσουν είναι τά άκατανόητα βουβά σκηνικά κι ή φασαρία. Θά 'πρεπε έναν τέτοιο μάγκα νά τόν μαστιγώνουν πού παρακάνει τήν Τερμαγέντη καί υπερηρωδίζει τόν Ηρώδη νά τά άποφεύγετε, σās παρακαλώ... Ούτε πάλι νά παραείσατε κρούι, παρ' άφήστε νά σās κυβερνάει ή κρίση σας ή ίδια· νά συμφωνάει εκείνο πού κάνετε μ' εκείνο πού λέτε, εκείνο πού λέτε μ' εκείνο πού κάνετε· μέ τήν ξέχωρη τούτη παρατήρηση· νά μήν ξεπερνάτε τό μέτρο τής φύσεως· γιατί κάθε τί πού γίνεται έτσι υπερβολικό είναι έξω απ' τό σκοπό τής δραματικής τέχνης, πού προορισμός της πάντοτε καί πρώτα καί τώρα ήταν καί είναι, νά κρατάει σάν νά ειπούμε τόν καθρέφτη μπροστά στή φύση· νά δείχνει στήν άγνότητα τό δικό της σχήμα, στή ντροπή τή δική της εικόνα καί νά δίνει τήν άληθινή ήλικία καί σωματική διάπλαση τής εποχής, τή μορφή καί τό άποτύπωμά της. Τώρα άν αυτό γίνει υπερβολικό ή λειψό, μ' όλον πού κάνει τόν άνήξερο νά γελάει, τόν έμπειρο δέν μπορεϊ, θά τόν δυσαρεστήσει· πού αυτού του ενός ή κρίση στό τί σās επιτρέπει ή όχι, πρέπει νά βαρραίνει περισσότερο από όλόκληρο τό θέατρο απ' τούς άλλους. Ω, είναι κάτι θεατρίνοι, πού τούς είδα νά παρασταίνουν κι άκουσα κι άλλους νά τούς θαυμάζουν, πού, ό Θεός νά μέ συχωρέσει, δέ μοιάζανε ούτε στή φωνή, ούτε στήν περπατησιά ούτε μέ χριστιανό ούτε μέ είδωλόλατρη, ούτε καν μέ άνθρωπο· τόσο κορδώνουνταν καί μούγκριζαν, πού νόμισα πώς θά τούς είχε φτιάσει κανένας από τούς μεροκαματιάρηδες τής φύσεως

Εισήγηση στήν ήμερίδα «Ο αιώνας Στανισλάφσκι», πού οργάνωσε ή Δημοτική Κίνηση Θεσσαλονίκης των Πολιτών καί τής Οίκοιολογίας, στίς 24 Ιανουαρίου 2005.

καί δέν τούς εἶχε φτιάσει καλά, τόσο φριχτά πα-
ράσταιναν τήν ἀνθρωπότητα...

Αὐτά παραγγέλλει ὁ Σαίξπηρ, διά στόματος Ἄμλετ.
Ὁ ὅποιος, στήν πύ πάνω σκηνή, «σκηνοθετεῖ», μέ
εισαγωγικά ἤ χωρίς, μέσα στό ἔργο τοῦ Σαίξπηρ, τό
δικό του ἔργο –παγίδα, πού προορίζεται νά «τσακώ-
σει σάν ποντικό μέσα στή φάκα», τήν ἔνοχη συνείδη-
ση τοῦ βασιλιᾶ Κλαύδιου– καί τῶν θεατῶν τῆς παρά-
στασης του. Ἄραγε μποροῦμε νά φανταστοῦμε τόν
Στανισλάφσκι τή στιγμή πού σκηνοθετεῖ μία δική του
παράσταση, ἐνός ὁποιοῦδήποτε ἔργου, τοῦ «Γλάρου»,
π.χ. τοῦ Τσέχωφ, νά δίνει ἀνάλογες ὁδηγίες (πού δέν
ἀπέχουν πολύ ἀπ' ὅσα γράφει στίς σημειώσεις, στά
ἡμερολόγια, στά βιβλία του), στούς ἠθοποιούς του;

Μποροῦμε, πλὴν μᾶς περίπτωσης. Πλὴν τῆς σκηνο-
θεσίας τῆς τρίτης πράξης, δεύτερης σκηνῆς τοῦ Ἄμλετ.
Διότι σέ αὐτή τήν περίπτωση θά εἶχαμε ἴσως μία μοι-
ραία καί καταστροφική σύγχυση προσωπικοτήτων, πε-
ρίπου κάτι σάν αὐτό πού συμβαίνει στή νουβέλα τοῦ
Ντοστογιέφσκι Ὁ Σωσίας. Ὁ ρόλος Ἄμλετ θά «κα-
τάβινε» τόν σκηνοθέτη τοῦ Ἄμλετ, τό «ἔργο μέσα στό
ἔργο» θά κυριαρχοῦσε πάνω στό «ἔργο ἔξω ἀπό τό
ἔργο», ἡ σκηνοθεσία θά κατέρρευε καί οἱ θεατρίνοι θά
ἔμεναν προφανῶς ἐλεύθεροι νά κάνουν ὅ,τι τούς κα-
τεβαίνει μέ τούς ρόλους. Ἐνδεχομένως νά ἔπαιζαν τό-
σο ὑπερβολικά, πού ὁ ρόλος Κλαύδιος νά καταλάβαι-
νε τήν παγίδα πού τοῦ ἔστηναν καί νά τήν ἀπέφευγε.
Μέ συνέπειες ἀνυπολόγιστες γιά τήν ἐξέλιξη τοῦ δυτι-
κοῦ πολιτισμοῦ. Ὁχι, σίγουρα ἐδῶ ὁ διεισδυτικός Στα-
νισλάφσκι θά ἀντιλαμβανόταν τό ἀτελέσφορο τῶν λό-
γων τοῦ Ἄμλετ σέ περίπτωση δικῆς του σκηνοθεσίας
καί θά χρησιμοποιοῦσε μᾶν ἄλλη διάλεκτο. Ἴσως νά
μὴν εἶναι καθόλου τυχαῖο τό ὅτι κάλεσε τόν Γκόρντον
Κραϊήγκ, ἕναν Ἄγγλο σκηνοθέτη, συμβολιστή, στούς
ἀντίποδες τῆς δικῆς του «νατουραλιστικῆς» μεθόδου,
γιά νά σκηνοθετησε τόν Ἄμλετ στό «Θέατρο Τέχνης»
τῆς Μόσχας, τό 1912. Ὁμως, ἄς σοβαρευτοῦμε λίγο,
τά πράγματα δέν εἶναι τόσο ἀστεῖα ὅσο θέλουμε κα-
μιά φορά νά τά παρουσιάζουμε.

Γιά νά πιάσουμε ἀπ' τήν ἀρχή τό νῆμα τῆς ἱστορίας
πού ἐπιχειρῶ νά ξετυλίξω, πρέπει νά γυρίσουμε πίσω
στά χρόνια, στόν δέκατο ἑβδόμο-δέκατο ὄγδοο αἰώνα,
καί στίς ἱστορικές καταβολές τῆς ρωσικῆς ἰντελιγκέν-
τσιας πού ἦταν δημιούργημα τοῦ Μεγάλου Πέτρου
καί μέρος τῆς πολιτικῆς τοῦ ἀνοίγματος τῆς «Ἁγίας
Ρωσίας» στή Δύση. Κοινή πεποίθηση μέχρι τώρα ἦταν
ὅτι ἡ ρωσική διάνοηση προσέλαβε «ἔτοιμες» τίς ρομα-
ντικές μορφές τοῦ Ἄμλετ καί τοῦ Δόν Κιχώτη ἀπό τή
Γαλλία, γιά νά τίς κάνει ἀμέσως ἰνδάλματά της.

Ἡ πραγματικότητα ὡστόσο μπορεῖ νά εἶναι λίγο
διαφορετική. Ὁ Ἄμλετ ξεκινᾷ τήν καριέρα του στήν
Ἀγγλία ὡς ἕνα καθαρό ἔργο ἐκδίκησης, καί ὁ Δόν Κι-

χώτης ἀρχίζει στήν Ἰσπανία τήν παγκόσμια σταδιο-
δρομία του, ὡς διασκεδαστική, ξεκαρδιστική παρωδία
τῶν ἱπποτικῶν μυθιστορημάτων. Πρόσφατες μελέτες
ὑποστηρίζουν μέ πολύ σοβαρά ἐπιχειρήματα ὅτι ἡ ρο-
μαντική μετάλλαξη τῶν δύο ἡρώων γίνεται στήν πραγ-
ματικότητα στήν «Ἁγία Ρωσία», ὅτι ὁ «ἰδεολόγος-μέ-
-τήν ὑπερτροφική-συνείδηση» Ἄμλετ καί ὁ «ἰδεολόγος
-φτωχός-ἱππότης-Δόν Κιχώτης», δύο μορφές ἀντίθετες
κατ' ἀρχήν, πού ἐνδεχομένως μετέχουν ὅμως τῆς ἴδιας
οὐσίας, εἶναι ὅμοιες δίδυμες, διπλές, ὁ Σωσίας ἡ μιά
τῆς ἄλλης, ἄς ποῦμε, δημιουργοῦνται στήν πραγματι-
κότητα στό χῶρο τῆς ρωσικῆς ἰντελιγκέντσιας τοῦ δέ-
κατου ἑβδόμου αἰώνα, γιά νά «ἐξαχθοῦν» ἀπό ἐκεῖ
στή Γαλλία καί στήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη. Αὐτό ἔχει πά-
ρα πολύ μεγάλη σημασία, καί θά δοῦμε ἀμέσως τό γι-
ατί.

Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ ρωσική ἰντελιγκέντσια, ἀπό τή
δημιουργία της ἤδη ἐπὶ Μεγάλου Πέτρου, ὡς πρότυ-
πά της υἱοθετεῖ τούς δύο ἐπώνυμους ἥρωες τῆς λογο-
τεχνίας, ταυτίζεται ρομαντικά μαζί τους, ἀλλά τούς
ταυτίζει ἐπίσης κατά κάποιο τρόπο μεταξύ τους, χω-
ρίς νά διακρίνει ἐντελῶς τόν ἕναν ἀπό τόν ἄλλον. Ὁ
Δόν Κιχώτης εἶναι λίγο ἕνας Ἄμλετ στούς σοβαροῦς
συλλογισμούς του, καί ὁ Ἄμλετ ἀντίστοιχα μοιάζει με-
ρικές φορές διαποτισμένος ἀπό τήν ἀκακὴ τρέλα τοῦ
Δόν Κιχώτη. Ὁ ἐρευνητής καί συγγραφέας Σολομών
Βολκῶφ, στό ἀνέκδοτο ἀκόμη στή Ρωσία βιβλίο του
μέ τόν τίτλο Σοστακόβιτς καί Στάλιν, γράφει:

«Ἡ ρωσική ἰντελιγκέντσια, εἶχε ἤδη ἀκόμη, ἀπ'
τό σχηματισμό της τό 18ο αἰώνα, συνειδητά ἐπι-
λέξει ὡς ἀγαπημένο της ἥρωα τό Δόν Κιχώτη
τοῦ Θεορβάντες, καί προσπαθοῦσε νά τόν μιμηθεῖ,
νά τοῦ μοιάσει σέ ὅλα: ἀντιλαμβανόταν τή ζωὴ
σάν ἀποστολή, καί τόν ἑαυτοῦ της ὡς ἕνα ἱππότη
ταγμένο νά βοηθᾷ τούς ἀδικημένους αὐτοῦ τοῦ
κόσμου...».

Ὡς μιά τάξη, μποροῦμε νά συμπληρώσουμε τήν παρα-
τήρηση τοῦ Βολκῶφ, προορισμένη νά ἐνώσει πάλι τά
δύο κομμάτια τοῦ διασπασμένου σέ Ἀνατολή καί Δύ-
ση κόσμου, κάτω ἀπό τό φῶς μᾶς ἐνιαίας ἀδιαίρετης
ἀλήθειας... Ἐνα γνώριμο σύνδρομο, θά ἔλεγα. Πού
μπορεῖ νά πάρει πολλές, διαφορετικές μορφές. Ἀπό
τήν ἀμλετική «ἀπαίτηση τοῦ ἰδεώδους» πού ἐκδηλώ-
νεται ἀκόμα καί μέ τή βία καί πού καταλήγει νομο-
τελειακά στή βία, μέχρι τήν ἀσκητική τοῦ Δόν Κιχώ-
τη, μέ τό κήρυγμα τῆς ἀγάπης, τῆς δικαιοσύνης καί
τῆς ἀκτημοσύνης: «ὦ καιροί καί ὦ χρόνοι πού οἱ
ἄνθρωποι σᾶς ὀνόμαζαν χρυσούς, καί πού δέν ὑπῆρχαν
ἀκόμη τότε λέξεις ὅπως “δικό μου” καί “δικό σου”».
Αὐτά λείει μεταξύ ἄλλων ὁ Δόν Κιχώτης ἐνῶ κάνει τόν
«κανόνα» του στό δάσος μέ τό διάφανο ρυάκι, ἀμέ-
σως μετά τήν πρώτη «ἐξοδó» του στόν κόσμο. Πρό-
κειται γιά μιά σκηνή πού ὀλόκληρη προέρχεται μᾶλλον
ἀπό τό «βίο τοῦ Βούδα», ὅπως παραφράστηκε στήν
ἐλληνική γλῶσσα, καί «ἐκχριστιανίστηκε» ἀπό τόν

“Αγιο Ίωάννη Δαμασκινό, πού ήταν κι ἐκεῖνος μονόχειρας ὅπως ὁ Θεορβάντες, τόν ὄγδοο αἰώνα μ.Χ., καί εἶναι γνωστός ὡς «Βίος τῶν Βαυλαάμ-Ίωσάφατ». Μεταφράστηκε νωρίς σέ ὅλες τίς λατινογενεῖς γλώσσες, ἐνῶ ἔχουμε μιά καινούργια ἀπόδοσή του στά κασιλιάνικα λίγα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴ συγγραφή τοῦ «Δόν Κιχώτη», καί ἀποτελέσει δημοφιλές ἀνάγνωσμα τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων. Ἐδῶ ἀνοίγεται ἓνα πεδίο ἐρευνας, πού δέν εἶναι ὅμως τοῦ παρόντος.

Ἐπιτρέψτε μου, ὅμως, νά ἀνοίξω μιά ἄλλη παρένθεση, πού θά μᾶς φανεῖ χρήσιμη πιὸ κάτω, γιὰ νά δοῦμε τί ἀκριβῶς συνέβη ἀνάμεσα στοὺς ἡρώες μας, Ἄμλετ-Στανισλάφσκι ἂν μπορούμε νά ποῦμε, καί Δόν Κιχώτη-Μέγιερχολντ. Καί πῶς οἱ δύο μορφές τῶν ἐπώνυμων ἡρώων πού εἶχαν γιὰ μιά στιγμή πλησιάσει ὁ ἓνας τόν ἄλλον μέσα στά πλαίσια τῆς ρωσικῆς κουλτούρας, χωρίστηκαν γιὰ πάντα.

Στά χρόνια τῆς μεγάλης τρομοκρατίας τοῦ Στάλιν, ἓνα ἐρώτημα εἶχε γεννηθεῖ στοὺς κόλπους τῆς ρωσικῆς ἰντελιγκέντσιας: μέσα στό καθεστῶς τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶναι νόμιμο τὸ εἶδος τῆς τραγωδίας στὴν τέχνη; Ἐνα κομμάτι τῆς (κομματικῆς) ἰντελιγκέντσιας ἔλεγε ὄχι, ὅτι δέν ἐπιτρέπεται νά μιλάμε γιὰ τραγωδία στό σοσιαλισμό, ἐπειδὴ τὸ λάθος, κι ἡ ἀντίφαση καί ἡ σύγκρουση στό σοσιαλισμό εἶναι ἀδιανόητα... Ἄλλο κομμάτι τῆς ἰντελιγκέντσιας ὑποστήριζε ὅτι ναι, εἶναι δυνατόν καί στό καθεστῶς τοῦ σοσιαλισμοῦ νά ὑπάρχει τραγωδία... Τὸ ζήτημα ἔφτασε στὸν ἴδιο τόν Στάλιν γιὰ νά ἀποφασίσει. Τοῦ τέθηκε τὸ ἐρώτημα, καί ὁ Στάλιν ἀπάντησε μὲ τὸν συνήθη αἰνιγματικὸ του τρόπο, σάν ἄλλη Πυθία: «ὣσως νά ὑπάρχει!» Αὐτὴ ἡ ἀπάντηση τοῦ Στάλιν δημιούργησε ὅμως περισσότερα προβλήματα ἀπ’ ὅσα τὸ ἀρχικὸ ἐρώτημα ἔθετε. Τί τάχα σημαίνει αὐτὸ τὸ ἴσως, καί πῶς μπορούμε νά τὸ ἐρμηνεύσουμε; Γιὰ νά μὴ μακρηγορῶ, μετὰ ἀπὸ ἀτέλειωτες συνεδριάσεις τὰ ἀρμόδια ὄργανα κατέληξαν σέ μιά συμβιβαστικὴ φόρμουλα, ἐπινοώντας τὸν καινοφανῆ ὄρο «αἰσιόδοξη τραγωδία!» «Ναί, ὑπάρχει τραγωδία στό σοσιαλισμό», ἀποφάνθηκαν, «ἀλλὰ αὐτὴ εἶναι πάντα μιά αἰσιόδοξη τραγωδία!».

Μὴ γελᾶτε παρακαλῶ, δέν πρόκειται γιὰ σχῆμα ὀξύμωρο, θά δοῦμε στό τέλος αὐτῆς τῆς εἰσήγησης πῶς μπορεῖ νά ὑπάρξει πραγματικὰ τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς «αἰσιόδοξης τραγωδίας», καί τί σημαίνει αὐτὸ στὴν πράξη. Κλείνω τὴν παρένθεση, ξαναπιάνω τὸ νῆμα τῆς ἱστορίας μας.

Τὸ «σύμπλεγμα Ἄμλετ» καί τὸ «Σύνδρομο Δόν Κιχώτης», τὸ νά θέλεις δηλαδὴ νά σώσεις τὴν ἀνθρωπότητα μὲ τὸν ἓνα ἢ μὲ τὸν ἄλλο τρόπο, διατρέχει ὅπως εἶπαμε ὀλόκληρη τὴ ρωσικὴ διανόηση, ἀπὸ τὸ σχηματισμὸ τῆς ἰντελιγκέντσιας στά χρόνια τοῦ Μεγάλου Πέτρου μέχρι τὰ χρόνια τοῦ Μεγάλου Τρόμου. Αὐτὸ

τὸ «Σύμπλεγμα Ἄμλετ» θά τὸ συναντήσουμε σέ ποικίλες μεταμορφώσεις μέσα στὴ ρωσικὴ γραμματεία. Γιὰ νά ἀναφέρω τίς πιὸ γνωστὲς περιπτώσεις καί γιὰ νά μὴν ἐπεκτείνομαι, περιορίζομαι σέ λίγα, στὸν «Ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ ὑπόγειο» τοῦ Ντοστογιέφσκι, μιά γκροτέσκα παραμόρφωση τοῦ βασικοῦ ἥρωα τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Τσερνιτσέφσκι *Τί νά κάνουμε*, πού κι αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του εἶναι μιά γκροτέσκα παραμόρφωση τοῦ Ἄμλετ στὴ συνάντησή του μὲ τὴ ρωσικὴ σκέψη, ἀμόλυπτη ἀκόμη τότε, σέ ἓνα ὀρισμένο βαθμὸ, ἀπὸ τὴν «ἀσθένεια τῆς Δύσης», τὴν «ὑπερτροφικὴ συνείδηση» καί στίς «κωμωδίες τοῦ Τσέχωφ», πού ἂν τίς διαβάσουμε ὡς τέτοιες, ὅπως τίς ἔβλεπε ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας τους, ὄχι ὡς δράματα ὅπως τίς εἶδε ὁ Στανισλάφσκι, θά διακρίνουμε τότε στό βάθος τοῦ καθρέφτη, ὡς εἶδωλο καί «σκιά καμόντος» νά περνᾶ φευγαλέα ἢ μορφὴ τοῦ βασικοῦ αὐτοῦ ἥρωα τοῦ Σαίξπηρ: στὰ πρωτόλεια τοῦ Τσέχωφ, στὸν *Πλατόνωφ* καί στὸν *Ἰβάνωφ*, ἀλλὰ καί στὰ ἔργα τῆς ὠριμότητάς του, στό *Γλάρο* κυρίως καί στὸν *Θεῖο Βάνια*, δευτερευόντως στό *Βυσινόνκηπο* καί στίς *Τρεῖς ἀδελφές*, διακρίνουμε τὰ ἴχνη τοῦ Ἄμλετ. Δουλεύοντας Τσέχωφ, ὁ Στανισλάφσκι διαλέγεται στὴν πραγματικότητά ἴσως μὲ τὸ φάσμα τοῦ Ἄμλετ πού στοιχειώνει τὴ ρωσικὴ σκέψη ἀπὸ τὴ γέννησή της μέχρι τὸ θάνατο... Ἄλλὰ πού εἶναι ὁ Δόν Κιχώτης;

Στὸν Πούσκιν βέβαια, καί στὸν Ντοστογιέφσκι, ἔχοντας πάρει τὴ μορφὴ τοῦ «Φτωχοῦ ἱππότη», ἄλλως πρίγκιπα Μίσκιν. Καί στὸν Μέγιερχολντ, πού ξεκινώντας ἀπὸ τὸν Δόν Κιχώτη, ξαναανακάλυψε, μετὰ ἀπὸ αἰῶνες ἀποσιώπησής τους, τὰ ἀριστοτεχνικὰ θεατρικὰ «ἰντερμέδια» τοῦ Θεορβάντες, τὸ περιεχόμενο τῶν ὁποίων εἶναι ὁ πιὸ ἀπροκάλυπτος σαρκασμὸς τῆς ἐξουσίας.

Ἀνέβασε κάποια ἀπὸ αὐτὰ στό θέατρό του, καί ἐπήρε, ὅπως λένε, τὸ γερμανικὸ «καμπαρέ» πού μὲ τὴ σειρά του ἐπήρε, σὲ τὸν Μπρέχτ.* Αὐτὴ εἰδικὰ ἢ ἐπιλογή του, ὅπως ἡ ὅλη πολιτικὴ του στό θέατρο, μέσα στίς συνθήκες τῆς σταλινικῆς τρομοκρατίας, δέν ἦταν ἀπλῶς μιά πράξη δονκιχωτικῆ, ἦταν στὴν πραγματικότητα «εἰσιτήριο γιὰ τὴ λαμηττόμο». Καί πλήρωσε μὲ

* Στὸ «ἰντερμέδιο» *Τὸ κοινολογεῖο τῶν θαυμάτων*, ἓνα μπουλούκι ἀπὸ ἀπατεῶνες κοινολογίτες ἐμφανίζεται σέ μιά πόλη τῆς Ἰσπανίας, ἔχοντας χάσει τίς ἀποσκευές τους. Παρ’ ὅλ’ αὐτὰ ἀναγγέλλουν παράσταση ἀφοῦ πείθουν πρῶτα τίς ἀρχές τοῦ τόπου ὅτι οἱ κοῦκλες τους εἶναι μαγικὲς καί μόνο ὅσοι ἔχουν «καθαρότητα αἵματος» εἶναι σέ θέση νά τίς δοῦν. Ἡ παράσταση δίνεται χωρὶς κοῦκλες καί κανεὶς ἀπ’ τίς ἀρχές τοῦ τόπου ἢ τοὺς ἀπλοὺς πολίτες δέν τολμᾷ νά ὁμολογήσει ὅτι δέν εἶδε τίποτα!

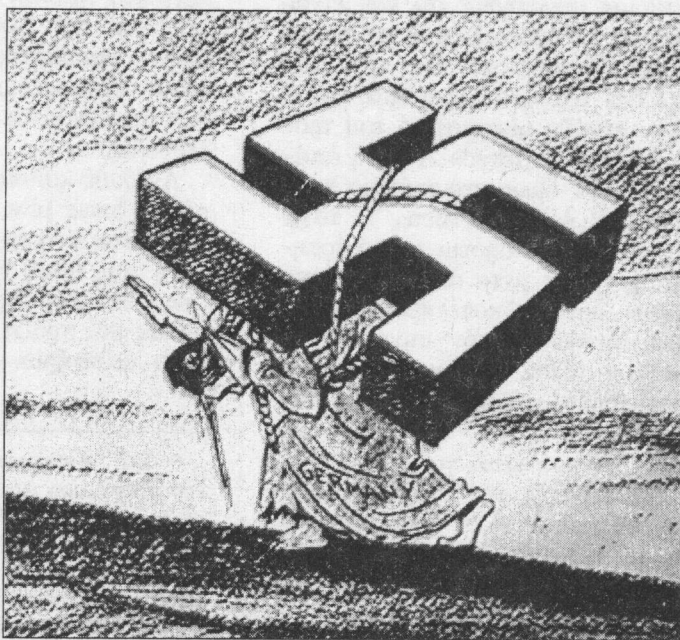
Στὸ ἴδιο ἰντερμέδιο, ὁ «σκηνοθέτης» ἐμφανίζεται στὴν παράσταση καί συνιστᾷ στοὺς συνεργάτες του πού κινεῖν ἀόρατες κοῦκλες νά παίξουν μὲ λιγότερο συναίσθημα, πού «ἀποστασιοποιημένα».

τή ζωή του, πέθανε με μιά σφαίρα στόν τράχηλο στίς φυλακές τῆς Λουμπυάνκα, στή Μόσχα. Χρόνια μετά τή μοιραία ἐριδα μέ τόν Στανισλάφσκι, πού δέν πρόλαβε νά γίνει καί πάλι φιλότης.

Εἶναι σημαντικό νά δοῦμε πῶς ἔγινε αὐτή ἡ σύγκρουση, νά τήν περιγράψουμε. Διαφωνοῦσαν σέ ὅλα ὁ νατουραλιστής τῆς «θεωρίας τοῦ καθρέφτη» καί ὁ ὑπερνατουραλιστής ἐχθρός-ἀδελφός του, εἶδωλο καί «διπλό» του, τῆς «θεωρίας τοῦ παραμορφωτικοῦ καθρέφτη». Αὐτός ὁ καθρέφτης μέ δύο ὄψεις ραγίζει στήν πρεμιέρα μιᾶς παράστασης τοῦ Μέγιερχολντ μέ τό παραμυθόδραμα γιά μαριονέτες τοῦ Μαίτερλινκ, Ὁ θάνατος τοῦ Τενταγκίλ. Στόν Στανισλάφσκι δέν ἄρρεσαν οἱ χαμηλοί φωτισμοί τῆς παράστασης, μέ τίς πρώτες ἀτάκες σηκώθηκε ὀρθιος καί τή διέκοψε φωνάζοντας, ἴσως χωρίς νά τό συνειδητοποιεῖ, τά λόγια τοῦ Κλαύδιου ἀπό τόν Ἄμλετ. «Φῶτα, φῶτα, ἀνάψτε τά φῶτα, ἡ παράσταση σταματάει!» Καί ἔφυγε ἀπ' τό θέατρο. Ἡ παράσταση δέν ἔγινε.

Τό «Σημειωτικό τετράγωνο» τοῦ καθρέφτη ἀρχίζει νά ραγίζει ἀκριβῶς στό σημεῖο συνάντησης τῶν διαγωνίων, οἱ ὁποῖες συνδέουν τόν Ἄμλετ-Στανισλάφσκι μέ τόν Κιχώτη-Μέγιερχολντ. Αὐτό τό σημεῖο, ἂν τό μεγεθύνουμε, μᾶς δίνει ἕνα πρόσωπο. Τίνος τό πρόσωπο εἶναι;

Ἡ εἰσήγησή μας θά μπορούσε νά τελειώνει ἐδῶ μέ ἕνα ἐρώτημα πού δέ θέλει ἀπάντηση. Ἔχουμε ὅμως ἀφήσει μιά παρένθεση ἀνοιχτή, πού αὐτήν πρέπει νά τήν κλείσουμε: τί ἀκριβῶς σημαίνει στήν πράξη ἡ φόρμουλα «αἰσιόδοξη τραγωδία», πού ἐπινόησαν οἱ Σάντσο Πάντσο τῆς σταλινικῆς γραφειοκρατίας. Ἐπειδή μπορεῖ νά μήν εἶναι σκέτη ἀκυρολογία, ἐπειδή μπορεῖ κάλλιστα νά σημαίνει αὐτό: ὅτι σέ μίαν «αἰσιόδοξη» ἐκδοχή σαιξπηρικῆς τραγωδίας, π.χ. τοῦ Ἄμλετ, ὁ μόνος ἀπό τούς ἥρωες πού πεθαίνει τελικά στό κρεβάτι του εἶναι ὁ βασιλιάς Κλαύδιος. Ἐδῶ κλείνουμε. Σᾶς εὐχαριστοῦμε πολύ γιά τήν ὑπομονή σας.

ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΤΗΝ ΗΜΕΡΑ ΜΝΗΜΗΣ ΤΟΥ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑΤΟΣ

Τά τελευταία σκαλοπάτια προς τό έρεβος και τόν τρόμο

του Γιώργου Μαργαρίτη

Στίς 27 Ιανουαρίου γιορτάστηκε και στη χώρα μας, όπως και σε όλοκληρη την Ευρώπη, η ημέρα της μνήμης για την εξόντωση των Εβραίων (και όχι μόνο) από τους Ναζί στη διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου. Η λέξη εξόντωση μοιάζει φτωχή για να περιγράψει αυτό που πραγματικά έγινε. Πρόκειται για ένα προσεκτικά επεξεργασμένο σχέδιο, την Τελική Λύση, το οποίο, σύμφωνα με τη λογική των ρατσιστών ιθυνόντων, θα «απελευθέρωνε» την Ευρώπη από διάφορα είδη «ύπανθρώπων», με πρώτους στη σειρά τους Εβραίους και τους Τσιγγάνους. Για την Ευρώπη, που ήταν ακόμα στα μέσα του εικοστού αιώνα ο όμφαλός, το κέντρο της Γης, και ταυτόχρονα η μεγάλη μαύρη τρύπα του πλανήτη όπου κόχλαζε ο πόλεμος και το μίσος, αυτό το σχέδιο – όπως και όλοκληρη η πολιτεία του ναζισμού – υπήρξε κάτι το αναχρονιστικά άπροσδόκητο. Ο βιομηχανικός πολιτισμός πάνω στον οποίο στηριζόταν η «άνωτερότητα» της Δύσης αποδείχθηκε άμεσος συγγενής καταστάσεων που μόνο στον μυστικιστικό και θεοκρατούμενο μεσαίωνα είχε ξαναδεί ο κόσμος.

Με αυτό το ειδικό βάρος και τις πολυποίκιλες προεκτάσεις του ζητήματος δεν είναι παράξενο το γεγονός ότι η εξόντωση των Εβραίων της Ευρώπης από το ναζιστικό καθεστώς στη διάρκεια του Β' παγκοσμίου πο-

David Low (1933)

Και με αφορμή τό εξαίρετο βιβλίο του Christopher Browning (Jurgen Matthaues), *The Origins of the Final Solution. The Evolution of Nazi Jewish Policy. September 1939-March 1942*, Lincoln- Jerusalem, University of Nebraska Press, Yad Vashem, 2004

λέμου εξακολουθεί να αποτελεί προσφιλές αντικείμενο των έρευνών. Τό έντονο αυτό ενδιαφέρον μεταφράζεται σε πλούσια ιστοριογραφική παραγωγή, ή οποία διαρκώς τροφοδοτείται από νέα σημαντικά έργα. Πολλοί παράγοντες τροφοδοτούν τή διαρκώς ανανεούμενη επιστημονική δίψα. Μερικοί από αυτούς έχουν σχέση με πολιτικές συγκυρίες – τό 'Ολοκαύτωμα έχει έντονα χρησιμοποιηθεί για τήν «ένοχοποίηση» τής Εύρώπης από κύκλους τής «άσπιλης» υπερατλαντικής δύναμης. Οί περισσότεροι όμως θίγουν ευθέως τό βαθύ υπόστρωμα τής πρόσφατης ευρωπαϊκής ιστορίας μας. Η διολίσθηση τής Γερμανίας –καί τής Εύρώπης γενικότερα– σε πολιτικές διομηχανικής γενοκτονίας με τόν πίο επίσημο καί γραφειοκρατικό τρόπο λίγο περισσότερο από μισό αιώνα πριν, εξακολουθεί να τρομάζει καί να προβληματίζει. Στο υπόβαθρο διακρίνεται ό φόβος μπροστά σε αυτό πού οι «πολιτισμένες», οι «προηγμένες» κοινωνίες μπορούν να διαπράξουν.

Τό υλικό πού έχει συσσωρευθεί στό πέρασμα του χρόνου είναι ήδη έντυπωσιακό σε ποσότητα καί σε ποιότητα. Νά αναφερθούμε μόνο στό ιστορικό διάγραμμα του Τζώρτζ Μός για τόν ευρωπαϊκό αντισημιτισμό (Mosse George, *Towards the Final Solution. A History of European Racism*, London, J.M. Dent, 1978) καί στό πάντοτε κλασσικό έργο του Χίλμπεργκ για τήν ιστορία του 'Ολοκαυτώματος (Hilberg Raul, *The Destruction of European Jews*, Chicago, Quadrangle, 1961). Οί εργασίες όμως του Κρίστοφερ Μπράουνινγκ, παλαιότερες καί πρόσφατες, ξεχωρίζουν για τήν πληρότητά τους στην αντιμετώπιση του φαινομένου. Παλαιότερα ό έρευνητής αυτός είχε συμμετάσχει σε αυτήν τήν παραγωγή με πολλά έργα από τά όποια ξεχωρίζουν ή συλλογή άρθρων πού κυκλοφόρησε στό 1992 (*The Path to Genocide: Essays on Launching the Final Solution*, Cambridge University Press, 1992) καθώς καί τό περίφημο *Κανονικοί άνθρωποι*, βασισμένο στις αναφορές των άποσπασμάτων θανάτου (Einsatzgruppen) πού έδρασαν με έξαιρετικά θανατηφόρο τρόπο στην άνατολή στη διάρκεια του πολέμου (*Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, New York, 1992). Τό πρόσφατο έργο του, *The Origins of the Final Solution. The Evolution of Nazi Jewish Policy. September 1939-March 1942*, Lincoln-Jerusalem, University of Nebraska Press, Yad Vashem, 2004, ένοσωμάτνει τις παλαιότερες μελέτες με τρόπο πού προετοιμάζει τό έδαφος για νέες έρευνες καί αναζητήσεις. Η σύνταξη του τόμου, άς σημειώσουμε, έγινε με τήν ένίσχυση φορέων καί ιδρυμάτων από τις ΗΠΑ καί τή Γερμανία καί στό πλαίσιο κυρίως των προσπαθειών του ιδρύματος Vad Yashem του 'Ισραήλ, του διάσημου καί σπουδαίου κέντρου έρευνών για τό 'Ολοκαύτωμα.

Η ταξινόμηση του υλικού πού έχει άναδειχθεί ως τις μέρες μας καί ή ένοσωμάτωση σε ένα ένιαίο σάμα των επιμέρους μελετών, άποτελέσε τόν πρώτο στόχο του

νέου βιβλίου, του μεσαίου σε μία ευρύτερη προσπάθεια σύνθεσης τής ιστορίας του έβραϊκού 'Ολοκαυτώματος. Πραγματικά τό έργο περιορίζεται στό διάστημα από τήν έναρξη του πολέμου, τόν Σεπτέμβριο του 1939, ως τόν Μάρτιο του 1942, όταν οι «διομηχανικές» πλέον ύποδομές τής Τελικής Λύσης, τά στρατόπεδα εξόντωσης, είχαν πλέον έγκατασταθεί καί ξεκινήσει τή λειτουργία τους. Η εξέταση τής σχέσης του πολέμου αυτού καθεαυτού με τή διαμόρφωση τής τελικής γερμανικής πολιτικής για τό «έβραϊκό ζήτημα», τής Τελικής Λύσης, άποτελεί τόν δεύτερο στόχο του βιβλίου.

Τό άποτέλεσμα είναι κατεξοχή «ιστορικό». Έξηγώντας μεθοδικά, στάδιο με στάδιο, τήν ώρίμανση του σχεδίου τής εξόντωσης των Έβραίων άκυρώνει τις άπλουστευτικές –άλλά όχι πάντοτε άπλοϊκές καί άφελείς ως προς τούς πολιτικούς στόχους τους– έρμηνείες πού αντιμετώπιζουν τό όλο ζήτημα ως προϊόν προσωπικής έμπάθειας ή ψυχασθένειας του Χίτλερ καί άλλων ιθυνόντων του ναζισμού. Τό υλικό πάνω στό όποιο στήνεται ή Τελική Λύση είναι οικείο στην Εύρώπη του 20ου αιώνα. 'Ο έθνικισμός καί οι φυλετικές θεωρίες είναι μέρος ισχυρών ευρωπαϊκών ιδεολογιών καί των έκπορευόμενων από αυτές πολιτικών σχημάτων. Μιά ειδική συγκυρία, όπως αυτή του πολέμου καί μάλιστα του ολοκληρωτικού πολέμου όπως αυτός πού εξαπολύθηκε ένάντια στη Σοβιετική Ένωση, άποτελέσε τόν καταλύτη διαμέσου του όποίου αυτά τά «γνωστά» υλικά μεταλλάχθηκαν σε «Τελική Λύση».

Η «προφητική» ρήση του Χίτλερ στις παραμονές τής σύγκρουσης ότι ό επικείμενος ευρωπαϊκός πόλεμος θα κατέστρεφε τούς Έβραίους –πού κατά τόν Χίτλερ ήσαν αυτοί πού τόν προκάλεσαν!– απέκτησε πολύ γρήγορα τό ουσιαστικό της νόημα. Η γενική αντιεβραϊκή ιδεολογία καί πολιτική του ναζισμού, πού είχε ως τότε έκφραστεί με πολύμορφες πιέσεις πού άποσκοπούσαν στην εκδίωξη των Έβραίων από τά έδάφη του Ράιχ, βρήκε, στην πολεμική συγκυρία καί στις συνέπειές της, τούς όρους καί τις προϋποθέσεις πού θα επέτρεπαν τή ριζοσπαστικοποίησή της μέχρι τήν πρακτική τής ολοκληρωτικής εξόντωσης, τής Τελικής Λύσης. Δύο μεγάλοι σταθμοί διακρίνονται σε αυτή τή διαδικασία. 'Ο πρώτος είναι ή κατάκτηση τής Πολωνίας καί τό κύμα των μετακινήσεων πληθυσμών πού άκολούθησε αυτήν τήν πρώτη «ανάπλαση» των άνατολικών προς τή Γερμανία έδαφικών ζωνών. 'Ο δεύτερος είναι ή επίθεση ένάντια στη Σοβιετική Ένωση, τόν Ιούνιο του 1941 καί ή εισαγωγή τής ιδέας του «πολέμου καταστροφής» άπέναντι στον «άπόλυτο έχθρό».

Η κατάκτηση τής Πολωνίας άκολουθήθηκε από μεγάλες σε έκταση «διευθετήσεις» των συνόρων, σε βάρος φυσικά των νικημένων, καί σε μαζική εκρίζωση

πληθυσμῶν. Οἱ Πολωνοὶ «ἔποικοι» στά παλαιά (πρὶν τὸ 1918) καὶ νεοαποκτηθέντα γερμανικά ἐδάφη ἔπρεπε νὰ ἐκδιωχθοῦν μαζικά ὅπως καὶ οἱ Ἑβραῖοι γιὰ ν' ἀνοίξει ὁ δρόμος στὴν ἐγκατάσταση Γερμανῶν κατοίκων. Ἡ ἀνταλλαγή μειονοτικῶν πληθυσμῶν μέ τή Σοβιετική Ἐνωση ἔδωσε πρόσθετα ἐπιχειρήματα στὴν πολιτική τῶν διωγμῶν, καθὼς ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλιστεῖ χώρος γιὰ τὴν ἐγκατάστασή τους. Ἐπιπρόσθετα, οἱ ἀνήσυχες σχέσεις τῶν γερμανικῶν μειονοτήτων τῆς Πολωνίας μέ τὸν τοπικὸ πληθυσμὸ ἔδωσαν στὴν ὅλη διαδικασία τῶν «διευθετήσεων» ἕνα χαρακτηριστὴ «τιμωρίας» καὶ «ἀντιποίνων» πού ἀνοίξε τὸ δρόμο στὴ δολοφονική δράση τῶν «Einsatzgruppe» καὶ στό πρῶτο κύμα ὁμαδικῶν θανατώσεων, ἀδιακρίτως.

Καθὼς οἱ Ἑβραῖοι τῆς Πολωνίας ἀποτελοῦσαν ἕνα σημαντικὸ μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας –περισσότερο ἀπὸ 3.000.000 ἄτομα ἀπὸ τὰ ὁποῖα μόλις 200 μέ 300.000 μπόρεσαν νὰ διαφύγουν στὴ Σοβιετική Ἐνωση πρὶν κλείσουν τὰ σύνορα– ἡ ἀντιμετώπισή τους ἐπέβαλε «εἰδικὰ μέτρα» κατὰ τὴ ναζιστικὴ λογική, δηλαδή τὸν ἐγκλεισμὸ τους σέ «γκέττο» ὡς προσωρινὸ μέτρο, μέχρι νὰ «διευθετηθεῖ συνολικά τὸ ζήτημα» μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου. Ὁ πόλεμος ὅμως δέν τελείωσε καί, ὅπως τὰ πολὺπλοκα σχέδια πού ἐξετάστηκαν μετὰ τὴν πτώση τῆς Γαλλίας –μεταξύ τους ἐκεῖνο γιὰ τὴν μαζικὴ ἐκτόπιση τῶν Ἑβραίων τῆς Εὐρώπης στὴ Μαδαγασκάρη!– ἀποδείχθηκαν ἀπραγματοποίητα, ἡ πίεση γιὰ μιὰ κάποια λύση αὐξάνει ὀλοένα στὴ ναζιστικὴ ἱεραρχία.

Ὁ πόλεμος καταστροφῆς

Ὁ τρόπος μέ τὸν ὁποῖο ἡ ναζιστικὴ ἡγεσία τῆς Γερμανίας σχεδίασε τὴν ἐπίθεση ἐναντία στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση, ἐμπεριείχε, σέ λανθάνουσα ἔστω μορφή, τὴ ριζοσπαστικὴ ἐπίλυση τοῦ ἑβραϊκοῦ ζητήματος. Δέν ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ ἀπλή κατάκτηση ἀλλὰ ἕνα νέο εἶδος πολέμου, πού ἀποσκοποῦσε στὴν ἀπόλυτη καταστροφή τοῦ ἀντιπάλου. Ἡ στρατιωτικὴ νίκη δέν θά ἦταν παρά ἡ προϋπόθεση γιὰ τὴν καταστροφή ὅλων τῶν συνδετικῶν ἰσθμῶν πού κρατοῦσαν συγκροτημένη τὴν σοβιετικὴ κοινωνία, γιὰ τὴν ἀπόλυτη «σύνθλιψη» τῆς τελευταίας. Ὁ πιὸ σημαντικὸς ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν ὁ μπολσεβικισμὸς, τὸ συγκεντρωτικὸ γραφειοκρατικὸ του σύστημα καὶ ἡ «ἰντελλιγκέντσια» πού τὸ στελέχωνε καὶ τὸ ὑπηρετοῦσε. Ἡ ἐξόντωση αὐτῆς τῆς ὁμάδας τοῦ πληθυσμοῦ τέθηκε ὡς ἀμεση προτεραιότητα. Ἐξυπακούεται ὅτι, σύμφωνα μέ τὴ λογικὴ τῶν ναζί, οἱ Ἑβραῖοι ἀποτελοῦσαν ὅπωςδήποτε μέρος αὐτῆς τῆς «ἰντελλιγκέντσιας», ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα κοινωνικὰ τους χαρακτηριστικά. Ἀπὸ τίς πρῶτες ἡμέρες τὰ «Einsatzgruppe» ἔπιασαν πάλι δουλειά μέ ἑκατοντάδες χιλιάδες θύματα. Δέν ἦταν ἀκόμα τὸ ὀργανωμένο μεθοδικὸ Ὀλοκαύτωμα ἀλλὰ ὅπωςδήποτε μιὰ πο-

λιτικὴ μέ ὅλα τὰ χαρακτηριστικά τῆς γενοκτονίας.

Ἡ συνέχιση τοῦ πολέμου ἔσπρωξε ἀκόμα περισσότερο τὰ πράγματα, μέ ἀντιφατικούς ἔστω τρόπους. Ἀρχῆς φθινοπώρου 1941, ἡ αἴσθηση τοῦ στρατιωτικοῦ θριάμβου πίεζε πρὸς τὴν ὀλοκλήρωση τῶν πολιτικῶν σχεδίων τὴν ἴδια στιγμή πού ἡ ἐξάπλωση τῶν κατακτήσεων προκαλοῦσε ἀνησυχίες γιὰ τὴ σταθερότητα τοῦ οικοδομήματος. Οἱ ἐπαναστατικὲς κινήσεις στὴ Σερβία καὶ τὰ Βαλκάνια τὸν Σεπτέμβριο-Ὀκτώβριο τοῦ 1941 (ἀντίπαλος τῶν ὁποίων ἦταν καὶ ἡ δική μας αἱματηρὴ ἐξέγερση στὴ Δράμα) προκαλοῦσαν ἀνησυχίες καὶ ἐξαιρετικὰ αἱματηρὰ ἀντίποινα. Ὁ κίνδυνος πού ἀντιπροσώπευαν οἱ «Ἑβραιομπολσεβίκοι» ἔπρεπε νὰ ἐξαλειφθεῖ ἐνῶ ταυτόχρονα ἡ μετατροπὴ τῆς Ἀνατολῆς σέ γερμανικὸ «Κῆπο τῆς Ἐδέμ» προϋπέθετε τὴν ἐκκένωσή της ἀπὸ ὅλα τὰ ἀνεπιθύμητα στοιχεῖα.

Οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴ μέ βιομηχανικὸ τρόπο ἐξόντωση τῶν Ἑβραίων, Τσιγγάνων, Μπολσεβίκων καὶ ἄλλων ὠρίμασαν μεσα σέ αὐτές τίς συνθήκες. Τὰ τεχνικά προβλήματα ἀνέλαβαν τὰ ὑπόλοιπα. Ὁ θάνατος 2.000.000 σοβιετικῶν αἰχμαλώτων ὡς τὴν ἀνοίξη τοῦ 1942 κατέδειξε τὰ προβλήματα τῆς διαχείρισης πτωμάτων σέ τέτοια κλίμακα, ἐνῶ οἱ «παραδοσιακοὶ» τρόποι θανάτωσης ἀπὸ τὰ Ἐς Ἐς καὶ τὰ «Einsatzgruppe» ἔφθειραν ψυχολογικά τὸ προσωπικὸ τους. Τὰ ἀέρια, τὰ καυσαέρια ἀρχικά, τὸ ΖΥΚΛΟΝ Β στὴ συνέχεια, οἱ σχετικὸι θάλαμοι καὶ τὰ κρεματορία ἔδωσαν τὴ λύση ἀπὸ τὸ Μάρτιο τοῦ 1942 καὶ μετὰ.

Ἀπὸ τοὺς 15 ὑψηλοὺς ἀξιωματοῦχους πού πῆραν μέρος στὴ σύσκεψη τῆς Βάνζεε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1942 γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν πρακτικῶν λεπτομερειῶν τῆς Τελικῆς Λύσης, οἱ ὀκτῶ ἦσαν κάτοχοι διδακτορικοῦ. Ἀπὸ τοὺς ἀνώτατους διοικητὲς τῶν «Einsatzgruppe» οἱ τρεῖς στοὺς τέσσερις ἦσαν ἐπίσης διδάκτορες. Δέν ἐπρόκειτο σίγουρα γιὰ «ἐγκλημα πάθους» ἀλλὰ γιὰ βαθιὰ προμελετημένη πολιτικὴ. Οἱ βαθιὰ ριζωμένες προκαταλήψεις καὶ οἱ στηριγμένες στὴ μεταφυσικὴ ἰδεολογίες μεταβλήθηκαν, στό πλαίσιο μιᾶς πολεμικῆς ἀναμέτρησης, στὸν πιὸ ἀπόλυτο ἐφιάλτη ἀπὸ ὅσους εἶχε γνωρίσει ἡ ἀνθρωπότη

ΜΠΕΡΝΑΡ ΠΙΕΡΟΝ

Ἑβραῖοι καί χριστιανοί στή νεότερη Ἑλλάδα

Ἱστορία τῶν διακοινοτικῶν σχέσεων ἀπό τό 1821 ὡς τό 1945

Ἐκδόσεις Πόλις, Ἀθήνα 2004

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Τό ἑλληνικό κράτος, ὅπως δημιουργήθηκε μέσα ἀπό τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, ἀνήκε ἤδη στήν ἐποχή τῶν ἐθνικῶν κρατῶν. Τά τελευταῖα, ἔτσι ὅπως ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση καί οἱ γε-

μανικές ἀναζητήσεις τά εἶχαν διαμορφώσει καί διατυπώσει, διέφεραν δομικά ὡς πρὸς τά σχήματα τοῦ Παλαιοῦ Καθεστώτος – καί συνεπακόλουθα ἀπό τίς πολυεθνικές Αὐτοκρατορίες μέσα ἀπό τίς ὁποῖες

Χίτλερ καί Γερμανοί Ἐπίσκοποι (1939)

πολλά από τὰ νέα κράτη ἔμελε νὰ προκύψουν. Ἀπὸ τὸ παρελθόν αὐτὸ τὰ ἀκολούθησαν κληροδοτήματα μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔρχονταν σὲ ἀντίφαση μὲ τὴ νέα κατάσταση. Ἡ θέση τῶν «μειονοτικῶν» ἢ «μὴ κυρίαρχων» ἔθνικων, πολιτιστικῶν ἢ θρησκευτικῶν ομάδων μέσα στὸ νέο σχῆμα ἦταν ἴσως τὸ πιὸ σύνθετο ἀπὸ αὐτὰ τὰ προβλήματα. Τὸ πιὸ δραματικὸ ἐπίσης.

Τὸ βιβλίον τοῦ Πιερρόν, πού ἀποτελεῖ τὴ μετάφραση τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς, πραγματεύεται ἕνα σημαντικό τμήμα τῶν παραπάνω προβλημάτων στὸ πλαίσιο τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Τὸ τελευταῖο ἀποσπάστηκε στὰ 1821 ἀπὸ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία καὶ μεγάλωσε, τὶς ἐπόμενες δεκαετίες, σὲ βάρος κυρίως – ἂν ἐξαιρέσουμε τὰ Ἑπτάνησα – τῆς τελευταίας. Στὸν ὀθωμανικὸ κόσμον οἱ Ἑβραῖοι ἦταν βασικό συστατικό – ἕνα ἀπὸ τὰ τρία θρησκευτικὰ σχήματα πού κατεῖχαν ἐπίσημη θέση στοὺς θεσμούς καὶ στὶς λειτουργίες τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀποδομώντας τὴν Αὐτοκρατορία, τὸ ἑλληνικὸ κράτος καὶ ἡ κοινωνία πού τὸ συγκροτοῦσε χρειάστηκαν λοιπὸν νὰ προσδιορίσουν τὶς σχέσεις τους μὲ αὐτὸ τὸ σημαντικό τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πρώην ὀθωμανικῶν ἐδαφῶν. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο λειτούργησαν αὐτές οἱ σχέσεις ἀποτελεῖ τὸ θέμα τοῦ βιβλίου τοῦ Πιερρόν. Χρονικά, παρακολουθεῖ τὶς σχέσεις αὐτές ἀπὸ τὸ 1821 ὡς τὸ Ὀλοκαύτωμα – τὴν καταστροφὴ τῶν μεγάλων ἐβραϊκῶν κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδας.

Ἡ συμβίωση τῶν δύο θρησκευτικῶν κοινοτήτων δὲν ἦταν εὐκόλη. Τὰ σημεῖα τριβῆς πολλὰ καὶ ἐξαιρετικά σύνθετα. Πάνω στὸ θρησκευτικὸ ὑπόστρωμα ἀρθρώνονταν οἱ κοινωνικοὶ ἀνταγωνισμοί, οἱ πολιτιστικὲς ιδιαιτερότητες καὶ οἱ οικονομικὲς παραμέτρους. Ἄν καὶ οἱ ἀνοικτὲς συγκρούσεις ἦσαν προσδιορισμὲς – χρειάζονταν ἢ συνδρομὴ τῆς γενικότερης συγκυρίας γιὰ νὰ ἐρθουν οἱ ὑπόγειες ἐντάσεις μὲ ὀρμὴ στὴν ἐπιφάνεια – ἡ δυναμικὴ τῆς σύγκρουσης ὑπῆρχε σχεδὸν πάντοτε στὸ κοινωνικὸ ὑπόβαθρο καὶ ἀναπτυσσόταν μὲ ὀρατοὺς ἢ ἀόρατους τρόπους. Ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα τὸ βιβλίον τοῦ Πιερρόν θὰ μπορούσε νὰ φέρει τὸν τίτλο «ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἀντισημιτισμοῦ», χωρὶς αὐτὸ νὰ βρῆται σὲ κραυγαλέα ἀναντιστοιχία μὲ τὸ περιεχόμενο. Στὸν τομέα αὐτὸ ἢ Ἑλλάδα βρισκόταν σὲ ἀπόλυτη ἀντιστοιχία μὲ ὅσα συνέβαιναν τὸν ἴδιο καιρὸ στὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη καὶ παρακολουθοῦσε στενά τὰ στάδια καὶ τὶς μορφές τοῦ ἀντισημιτισμοῦ.

Ὁ Πιερρόν στέκεται σὲ ὅλες τὶς ἐκρήξεις τοῦ ὑφαιστίου καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀνιχνεύσει τὰ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Ἡ θανάτωση ἢ ἡ ἐκδίωξη τῶν ἐβραϊκῶν – ὅπως καὶ τῶν μουσουλμανικῶν – πληθυσμῶν στὴ διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821 (ἄλωση Τριπολιτσᾶς κ.λπ.), ἢ ὑπόθεση Πατοῦφικο, οἱ κρητικὲς ἐπαναστάσεις, τὸ πογκρόμ τῆς Κέρκυρας στὰ 1891, οἱ διωγμοὶ τῶν Ἑβραίων τῆς Θεσσαλίας

στὰ 1898, τὸ μεγάλο ζήτημα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν πολιτικῶν «ἐξελληνισμοῦ» τῆς πόλης, οἱ ταραχές τοῦ 1931 στὸν οἰκισμό Κάμπελ, ἀποτελοῦν εἰδικὰ κεφάλαια τοῦ βιβλίου. Τὸ πολιτικὸ καὶ νομικὸ πλαίσιο προσδιορίζεται ἐπίσης σὲ κάθε ἐποχὴ σὲ τρόπο ὥστε νὰ συσχετίζονται οἱ προθέσεις τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας μὲ τὶς πραγματικότητες πού διαπερνοῦν τὸ κοινωνικὸ σῶμα. Σὲ αὐτὸν τὸν τομέα ἀξίζουν μερικὲς πρόσθετες παρατηρήσεις. Ἡ εἰλικρινὴς ἢ «διπλωματικὰ» εὐμενὴς διάθεση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπέναντι στὶς ἐβραϊκὲς κοινότητες, ἐφόσον δὲν συνοδεύονταν ἀπὸ οὐσιαστικὰ μέτρα ἀμβλυνσης τῶν ἀντιθέσεων, ἀποδεικνυόταν στὴν καλύτερη περίπτωση ἀναποτελεσματικὴ ἢ καὶ ὑποκριτικὴ. Ἡ φιλοεβραϊκὴ διάθεση τοῦ Γεωργίου Α' δὲν ἐμπόδισε οὔτε τὸ πογκρόμ τῆς Κέρκυρας οὔτε τοὺς διωγμοὺς τῆς Λάρισας. Ἀντίθετα, τὸ ἐκλογικὸ σύστημα τοῦ Μεσοπολέμου, παρόλο πού προῆλθε ἀπὸ μὴ φιλικὲς ὡς πρὸς τὶς ἐβραϊκὲς κοινότητες κυβερνήσεις, ἔδωσε ἀντικειμενικὰ πρόσθετες πολιτικὲς δυνατότητες στὶς πρῶτες ὥστε νὰ ὑπερασπιστοῦν – μὲ ἀντάλλαγμα τὴν ψήφο τους – τὰ εἰδικὰ τους συμφέροντα.

Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Πιερρόν, μαζί μὲ τὴν ἀνάλυση τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο οἱ «ἀβλαβεῖς» τρέχουσες ἀντισημιτικὲς πρακτικὲς – οἱ περὶ ἐβραϊκῆς συνωμοσίας, Ἰούδα κ.λπ. λεκτικὲς ἢ «παραδοσιακὲς» – μποροῦν νὰ μεταβληθοῦν σὲ ὅπλα θανάτου σὲ ἐποχὲς κρίσης, ἔχουν τὴ σημασία τους καὶ γιὰ τὴ δικὴ μας ἐποχὴ. Δὲν ὑπάρχει «ἀβλαβὴς» ἀντισημιτισμὸς ὅπως καὶ δὲν ὑπάρχει «ἀβλαβὴς» ρατσισμὸς. Δὲν μᾶς ἐξασφαλίζουν ἀπὸ ἐκρήξεις μίσους οἱ εὐσεβεῖς πόθοι καὶ οἱ γενικὲς διακηρύξεις τῶν κυβερνῶντων. Ἐπίμονη πολιτικὴ χρειάζεται γιὰ νὰ ἐξαλειφθοῦν οἱ ρίζες τοῦ κακοῦ – καὶ αὐτὸ δὲν ἀφορᾷ μόνο τοὺς Ἑβραίους στὴ σημερινὴ Ἑλλάδα. Σὲ μιὰ χώρα πού ἐξακολουθεῖ νὰ δείχνει μὲ ἐγκληματικὸ τρόπο «κατανόηση» σὲ ρατσιστικὲς πρακτικὲς καὶ ἐκδηλώσεις – π.β. τὰ ἐναντίον τῶν Ἀλβανῶν πρόσφατα γεγονότα μὲ ἀφορμὴ τὸ ποδόσφαιρο – ὅλα αὐτὰ ἔχουν τὴν ιδιαίτερη σημασία τους.

Τὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν Τελικὴ Λύση στὴν Ἑλλάδα ἀποτελεῖ ἕνα ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον κεφάλαιο στὸ βιβλίον τοῦ Πιερρόν. Πέρα ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ τὰ μέτρα τῶν ναζι, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο λειτούργησε ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία καὶ ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία ἀπέναντι στὶς ἀντιεβραϊκὲς πρακτικὲς καὶ τὴν τελικὴ ἐκμηδένιση καὶ ἐξόντωση δεκάδων χιλιάδων ἀνθρώπων εἶναι ἐπίσης ἐνδεικτικὸς. Πολλὲς φορὲς λέμε ὅτι δὲν θὰ γινόταν τὸ ἐγκλημα τοῦ Ὀλοκαυτώματος ἂν ἀντιδρούσε σὲ αὐτὸ ἡ γερμανικὴ κοινωνία ἢ οἱ γερμανικὲς ἐλίτ. Αὐτὸς ὁ ἀφορισμὸς μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ξεχνᾶμε κάτι ἄλλο. Ὅτι ἡ δικὴ μας κοινωνία (ὅπως ἢ γαλλικὴ, ἢ ὀλλανδικὴ, ἢ βελγικὴ, ἢ οὐγγρικὴ κ.λπ.) καὶ οἱ δικὲς μας ἐλίτ ἐλάχιστα ἐπίσης ἀντέδρασαν (μὲ φωτεινὴ ἐξαίρεση τὴν ὀργανωμένη Ἀντίσταση, τὸ

ΕΑΜ καί λίγους ιθύνοντες τῆς τότε πολιτικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς) στήν ἐφαρμογή τῆς Τελικῆς Λύσης. Ὁ τότε πρωθυπουργός Ἰωάννης Ράλλης –πού μερικοί θεωροῦν ὅτι ἔχει ἀδικηθεῖ ἀπό τήν ἱστορία– δέν σκέφτηκε οὔτε στιγμή νά ὑποβάλει τήν παραίτησή ὡς διαμαρτυρία καί σέ ἀντίθεση μέ αὐτό πού γινόταν, ὅπως καί δέν σκέφτηκαν νά πράξουν τό ἴδιο οἱ διοικητικοί, πολιτικοί ἢ ἐκκλησιαστικοί παράγοντες τῆς Θεσσαλονίκης ἢ τῶν Ἰωαννίνων ἢ τῶν ἄλλων πόλεων πού ἔχασαν τό 10 ἢ τό 20 ἢ τό 30 τά ἑκατό

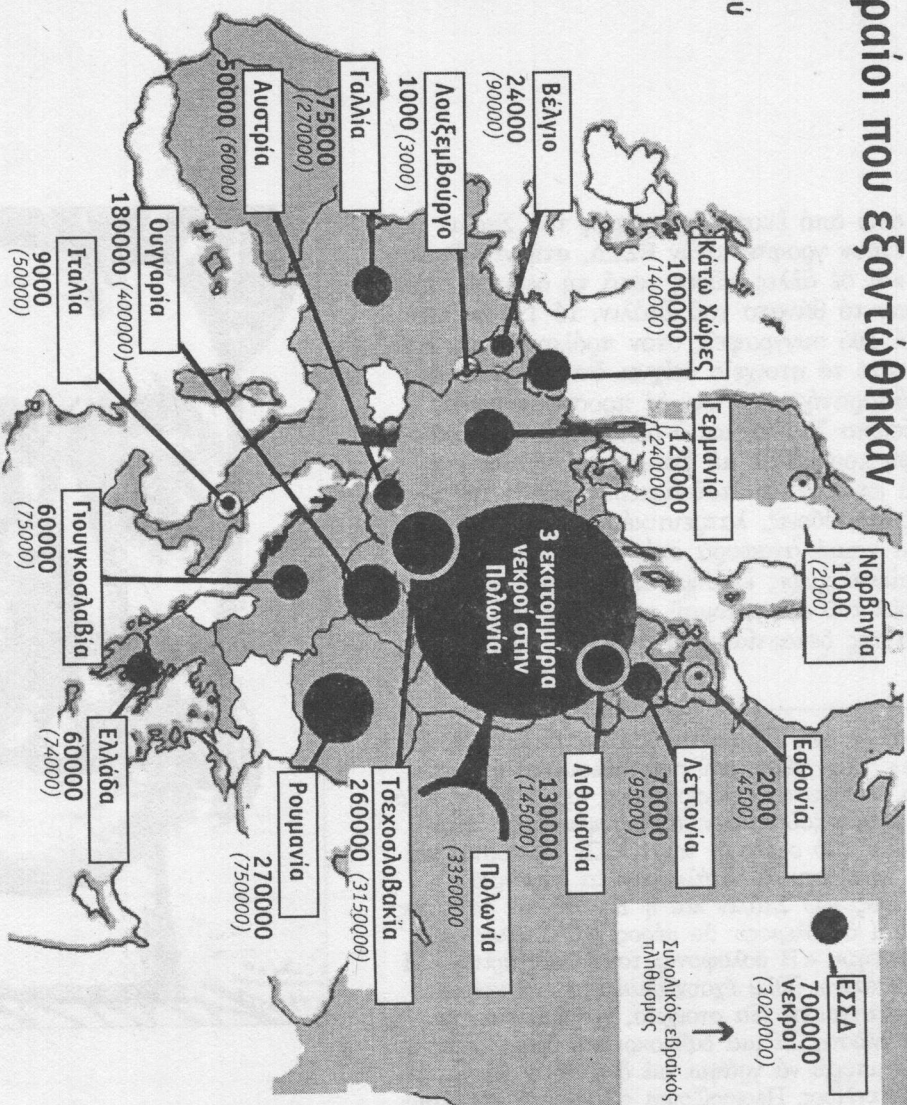
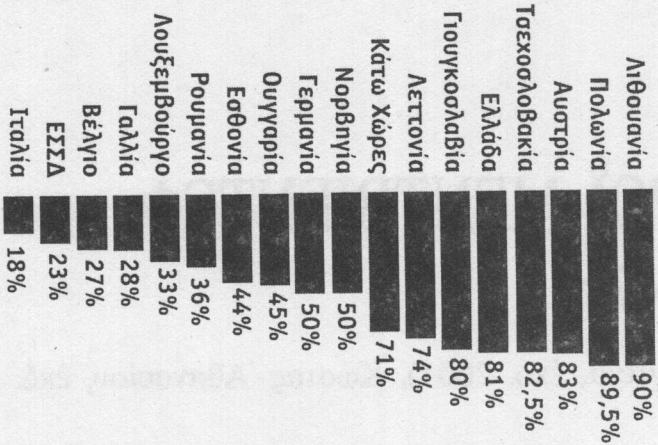
τοῦ πληθυσμοῦ τους. Νά σημειώσουμε μόνο ὅτι ὁ Ράλλης ἀνέλαβε τήν πρωθυπουργία ἐνῶ ἤδη ἡ ἐκτόπιση τῶν Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης πρὸς τά στρατόπεδα ἐξόντωσης βρισκόταν σέ ἐξέλιξη.

Θά μπορούσαμε νά προσθέσουμε πολλά, ἡ ἀνάγνωση ὅμως τοῦ βιβλίου μᾶς λέει περισσότερα. Ἀπλῶς θά ἦταν παράλειψη νά μήν ἐπισημάνουμε τήν ἐξαίρετη εἰσαγωγή τῆς Ρίκα Μπενβενίστε στήν ἐλληνική ἔκδοση.

5,1 εκατομμύρια Εβραίοι που εξοντώθηκαν

Ποσοστό θυμάτων επί του συνολικού εβραϊκού πληθυσμού κάθε χώρας

Στην περίπτωση της Γερμανίας, από τους 98.000 Εβραίους, που μεταναστεύσαν σε διάφορες χώρες της Ευρώπης μετά το 1993, οι 75.000 εξοντώθηκαν. Επομένως, οι Γερμανοεβραίοι που συνολικά εξοντώθηκαν ανέρχονται σε 200.000

ΖΟΡΕΣ ΚΑΙ ΡΟΪ ΜΕΝΤΒΙΕΝΤΕΦ Ὁ ἄγνωστος Στάλιν

Μετάφραση (ἀπό τὰ ἀγγλικά, ἐκδ. 2001), Κώστας Ἀθανασίου, ἐκδ. Καστανιώτης, 2004
τοῦ Ἀγγελοῦ Ἐλεφάντη

«Πάνω ἀπό ἑκατό βιογραφίες τοῦ Στάλιν ἔχουν γραφτεῖ στήν ΕΣΣΔ, στή νέα Ρωσία καί σέ ἄλλες χώρες κατά τή δεκαετία πού ἀκολούθησαν τό θάνατο τοῦ Στάλιν, τό 1953», σημειώνουν οἱ δύο συγγραφεῖς στόν πρόλόγό τους. Καί μόνο του αὐτό τό στοιχείο δείχνει ὅτι ὁ Στάλιν δέν πέρασε... ἀπαρατήρητος. Ἄν δέ προσθέσει κανεῖς ὅτι τό πρόσωπο Στάλιν καί ὁ ρόλος του στή Σοβιετική Ἐνωση κοσμήθηκε μέ ἄπειρα καί θετικά καί ἀπαξιωτικά ἐπίθετα, ὅτι τοῦ ἀφιερώθηκαν κατηγορίες, ἀναλύσεις, ὕβρεις, λατρευτικές ἐκδηλώσεις, ὅτι δέν ὑπάρχει καμιᾶ ἀναφορά στήν παγκόσμια ἱστορία τοῦ 20οῦ αἰῶνα χωρίς ἐπισήμανση τοῦ ρόλου του, ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ σοσιαλισμοῦ καί ἡ σχετική θεωρία ὡς τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '50 εἶναι συνδεδεμένη

* Τὰ κεφάλαια τοῦ Ἀγνωστου Στάλιν: Πρῶτο μέρος: «Ἡ ἐπαύριο», «Οἱ γρίφοι πού περιβάλλουν τό θάνατο τοῦ Στάλιν», «Ὁ μυστικός κληρονόμος τοῦ Στάλιν», «Τό προσωπικό ἀρχεῖο τοῦ Στάλιν: τό ἐκρυψαν ἢ τό κατέστρεψαν;», «Τό 20ό συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ: προεόρτια καί μεθεόρτια» 2ο μέρος: «Ὁ Στάλιν καί τὰ πυρηνικά ὄπλα» 3ο μέρος: «Ὁ Στάλιν καί ἡ Ἐπιστήμη» 4ο μέρος: «Ὁ Στάλιν καί ὁ πόλεμος» 5ο μέρος: «Ὁ Στάλιν ὡς Ρῶσος ἐθνικιστής», «Ἡ δολοφονία τοῦ Μπουχάριν», «Ἡ μητέρα τοῦ Στάλιν». Ὅλα ἔχουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον καί ὅλα στηρίζονται σέ νέα στοιχεῖα, χρήσιμα γιά τόν σημερινό ἀναγνώστη. Σέ μιᾶ διβλιοκριτική ὅμως, ὅπως ἡ παρούσα, δέν μπορῶ νά γράψω γιά ὅλα αὐτά: θά χρειάζονται πολλές σελίδες. Περιορίζομαι εἰδικά στό κεφάλαιο γιά τόν Πόλεμο.

Πικάσο, Προσωπογραφία Στάλιν, 1953

μέ τον Στάλιν και ότι από τά μέσα τής δεκαετίας του '50 αυτή ή ίδια ιστορία είναι μιά προσπάθεια αποσύνδεσης του σοσιαλισμού από τή «θεωρία» και τήν πρακτική του Στάλιν, καταλαβαίνει ότι, ίσως, δέν υπάρχει άλλη πολιτική προσωπικότητα του 20ού αιώνα για τήν όποία οι άνθρωποι νά έχουν μιλήσει τόσο πολύ.

Κι ωστόσο οι άδελφοί Μεντβιέντεφ επιγράφουν τό έργο τους 'Ο Άγνωστος Στάλιν. Άλήθεια, μάς είναι άγνωστος ό Στάλιν; Είναι δικαιολογημένος αυτός ό τίτλος, παρά τόν χείμαρο διβλίων, αναλύσεων και στοιχείων για τόν Στάλιν και τόν σταλινισμό;

«Τά γεγονότα πού αναλύονται σέ αυτό τό διβλίο», τονίζουν οι δύο συγγραφείς, γνωστοί και άνυπόκριτοι εξέλλου άντισταλινικοί, διωχθέντες μάλιστα επί Στάλιν, «δέν έχουν εξετασθεί λεπτομερώς σέ καμία από τίς υπάρχουσες βιογραφίες. Τό γεγονός ότι υπάρχει διαθέσιμο νέο υλικό (και χωρίς άμφιβολία θά υπάρξει και άλλο στό μέλλον) μάς δίνει τήν εύκαιρία νά επανεξετάσουμε όρισμένα στερεότυπα και νά κατανοήσουμε πίο βαθειά διάφορα επίμαχα επεισόδια του πρόσφατου παρελθόντος μας».

Ό Άγνωστος Στάλιν, μάς λένε οι άφοί Μεντβιέ-

ντεφ, έρχεται νά αναψηλαφήσει τήν ιστορία του Στάλιν και του σταλινισμού γιατί υπάρχουν στή διάθεσή μας άγνωστα ως τώρα στοιχεία, πού χάρη στό μερικό άνοιγμα των πρώην σοβιετικών άρχείων, μάς επιτρέπουν και μάς επιβάλλουν νά αναθεωρήσουμε πολλά από τά «επίμαχα επεισόδια του πρόσφατου παρελθόντος μας». Οι δύο συγγραφείς αναφερόμενοι στην ανάγκη αναθεώρησης του πρόσφατου παρελθόντος «μας», έννοούν, βέβαια, τήν ιστορία τής δικής τους χώρας, τήν ιστορία τής Σοβιετικής Ένωσης πού στή συνέχεια της έγγραφεται ή σημερινή Ρωσία. Έπειδή όμως ή Σοβιετική Ένωση δέν έχει νά κάνει μόνον μέ τή σημερινή Ρωσία αλλά μέ όλες τίς χώρες, τους λαούς, και τίς εθνότητες πού περιελάμβανε στήν επικράτειά της, επειδή, ακόμα, ή ιστορία τής ΕΣΣΔ σχετίζεται καθοριστικά μέ τό παγκόσμιο κομμουνιστικό και σοσιαλιστικό κίνημα, είναι προφανές ότι τό διβλίο αυτό, άν ό τίτλος του είναι δικαιολογημένος από νέο υλικό πού προσκομίζει, έχει τεράστια σημασία. Αυτό είναι ιδιαίτερα ένδιαφέρον για μάς τους άριστερούς πού θεωρούσαμε τήν ΕΣΣΔ ως τήν πρώτη χώρα του σοσιαλισμού και τόν Στάλιν τόν κατ' έξοχήν ήγέτη του, ένώ από ένα σημείο και μετά (1956), ακριβώς από τή σκοπιά του σοσιαλισμού, τή

θεωρούσαμε ως τό κατ' ἔξοχήν πρὸς ἀποφυγὴν παρὰδειγμα. Καί τοῦτο τό τελευταῖο διότι τό ιδεολογικό μόρφωμα πού ὀνομάστηκε «σταλινισμός» καί ἡ συγκεκριμένη πολιτική πρακτική ταυτίστηκαν μέ τόν ἀκραῖο αὐταρχισμό, τή μονολιθικότητα, τόν κρατισμό, τήν τρομοκρατική καταστολή (γκουλάγκ κ.λπ.), τήν καταπίεση καί τήν ἐκμετάλλευση τῶν λαῶν τῆς ΕΣΣΔ καί τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, τή βάνανση διαστρέβλωση τῶν θεωρητικῶν καί ἀξιακῶν βάσεων τοῦ κομμουνισμοῦ ἀλλά καί τήν ἀποτύπωση ιδεολογικῶν καί ὀργανωτικῶν χαρακτηριστικῶν σέ ὅλα τά κομμουνιστικά κόμματα τοῦ κόσμου κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωση τοῦ σοβιετικοῦ προτύπου.

Εἶναι γνωστό ὅτι ἀπό τά ἀριστερά ριζοσπαστικές κριτικές κατά τοῦ σταλινισμοῦ, ἤδη ἀπό τά τέλη τῆς δεκαετίας του 1920, εἶχε διατυπώσει τό ἀριστερό ρεῦμα πού ὀνομάστηκε τροτσκισμός καί ἄλλα ἀριστερά, σοσιαλδημοκρατικά, φιλελεύθερα ἢ ἐλευθεριακά ρεύματα. Γνωστό ἐπίσης ὅτι ἡ σκληρή κριτική –πόλεμος καλύτερα– ἀσκήθηκε καί ἀπό τά δεξιά, κριτική στήν ὁποία ἐπιδόθηκαν τά ἀστικά κράτη, ὁ παγκόσμιος ἀντικομμουνισμός, ὁ ἱμπεριαλισμός, ὁ «ἐλεύθε-

ρος κόσμος», οἱ σημαντικότεροι θεωρητικοί καί ιδεολογικοί τους ἐκπρόσωποι, μεγάλα ὀνόματα τῆς πολιτικῆς θεωρίας ἀλλά καί ὁ κάθε ἀντικομμουνιστής ὑπηρεσίας.

Γνωστό ἐπίσης ὅτι μετά τό 1956 καί τό 20ό συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ (ἔκθεση Χρουσόφ κ.λπ.), εἴτε στό ὄνομα τῆς πάλης κατά τῆς «προσωπολατρίας» εἴτε κατά «τῶν παραβιάσεων τῆς σοσιαλιστικῆς νομιμότητος» ἡ κριτική τοῦ σταλινισμοῦ καί τῶν παραφνάνδων αὐτοῦ ἐνομιμοποιήθηκε καί ἐντός τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων. Ἦταν πλέον οἱ κομμουνιστές οἱ ἴδιοι καί τά κόμματά τους πού ἀπέρριπταν τά ιδεολογήματα τοῦ σταλινισμοῦ καί τίς συγκεκριμένες μορφές πολιτικῆς του πρακτικῆς, καθ' ὅσον θεωρήθηκαν, καί ἦταν, ὄχι ἀπλῶς παραβιάσεις ἀλλά θεμελιακή ἀναίρεση τοῦ μαρξισμοῦ καί δυσφήμιση τοῦ κομμουνισμοῦ. Ἀπ' αὐτή τήν ἀνισταλινική κριτική καί ἀναθεώρηση προέκυψαν, ὁ τιτοϊσμός, ὁ «σοσιαλισμός μέ ἀνθρώπινο πρόσωπο», ὁ «σοσιαλισμός μέ ἔθνικά χρώματα», τό σοβιετοκινεζικό σχίσμα, ἀντισοβιετικές κρατικές ἀπόπειρες σέ χώρες τοῦ σοβιετικοῦ στρατοπέδου (Ρουμανία, Τσεχοσλοβακία, Πολωνία, Οὐγγα-

ρία, Ἀλβανία). Ἀπό τήν ἀντισταλινική ἀμφισβήτηση προέκυψε ἄλλωστε καί τό ρεῦμα τῆς κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης στήν Ἑλλάδα (ΚΚΕ ἔσωτ.) καί στήν Εὐρώπη γενικότερα ὁ εὐρωκομμουνισμός.

Καί τί δέν μπαίνει μέσα σ' αὐτή τή σύγκρουση σταλινισμοῦ/ἀντισταλινισμῶν! Ὅ,τι ὑπάρχει σήμερα, σ' ὁλόκληρη τήν Εὐρώπη, τό ἀριστερό -κομμουνιστικῆς καταγωγῆς καί προελεύσεως, ὅποιο ὄνομα κι ἂν παίρνει, εἶναι προϊόν ἀπορρίψεων τοῦ σταλινισμοῦ, τόσο πού ὁ «μουστάκιας» στό συνειδητό καί τό ἀσυνείδητο τῶν ἀνθρώπων νά παίρνει τή θέση τοῦ τρισκατάρατου δαίμονα. Μιά ὀρισμένη δέ ἀναπαράσταση καί θεώρηση τοῦ σταλινισμοῦ τόν ταυτίζει μέ τόν ναζισμό, τήν ἄλλη ὄψη τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ (Ἄννα Ἄρεντ).

Κι ἐδῶ στά καθ' ἡμᾶς, τά ἑλληνικά, κάπως ἔτσι ἐξελίχτηκαν τά πράγματα. Ἀπό ἐκεῖ πού ἡ ΕΣΣΔ καί ὁ Στάλιν ἀποτελοῦσε γιά τούς Ἕλληνες κομμουνιστές τήν ἀπελευθερωτική ἐλπίδα τῆς ἀνθρωπότητας ἀρχικά ἀπορρίφτηκε κατηγορηματικά ὁ ἡγέτης Στάλιν (κυρίως ὡς ὑπεύθυνος τῆς «προσωπολατρίας» καί τῆς μαζικῆς τρομοκρατίας), ὕστερα, μετά τή δεκαετία

τοῦ '70, καί ἡ ἴδια ἡ μετασταλινική Σοβιετική Ἐνωσι, πλὴν τοῦ ὀρθοδόξου (σοβιετόφιλου δηλαδή) ΚΚΕ, τοῦ ὁποίου ἡ αἴθουσα τελετῶν στόν Περισό κοσμείται ἀπό τά κεφάλια τῶν Μάρξ-Ἐνγκελς-Λένιν-Στάλιν. Ἐμεῖς, οἱ ἄλλοι, τραθήξαμε μιά γραμμὴ ἀνάμεσα σέ μᾶς καί τόν Στάλιν καί πήραμε τό δρόμο γι' ἄλλοῦ πολλοί μάλιστα ἄλλοῦ γι' ἄλλοῦ.

Μπορεῖ τό βιβλίο τῶν ἀφῶν Μεντβιέντεφ νά μᾶς κάνει ν' ἀλλάξουμε; Κανένα βιβλίο, ὅσο σημαντικό κι ἂν εἶναι, δέν μπορεῖ νά φέρει τέτοιο ἀποτέλεσμα γιατί ἡ ἀπόρριψη τοῦ σταλινισμοῦ ἦταν καί εἶναι ἱστορικά ἀναντίστρεπτη. Ἐγώ ὁ ἴδιος ἔγραφα -καί δέν τό παίρνω πίσω- στά πρῶτα τεύχη τοῦ *Πολίτη* (1976) ὅτι ὁ Στάλιν εἶναι «πεθαμένος καί νεκρός». Ἐνα καλό βιβλίο ὅμως, καί πολύ περισσότερο πολλά καλά βιβλία, μποροῦν νά μᾶς προσφέρουν μιά καλύτερη βάση ἱστορικῆς αὐτογνωσίας. Νά δοῦμε, ἐπομένως, τόν Στάλιν «ἄλλιῶς» ἀπορρίπτοντας ὀρισμένα ἰδεολογήματα πού, ὡστόσο, ἀπέτελεσαν καί ἀποτελοῦν ἀκόμα τή βάση τῆς ἀντισταλινικῆς συνείδησης. Διαβάζοντας τόν *Ἄγνωστο Στάλιν* πείστηκα ὅτι εἶναι ἔργο χρέσιμο πρὸς αὐτήν τήν κατεύθυνση.

Χρειάζεται όμως, συζήτηση σοβαρή γιατί τό βάρος τής ιστορίας είναι «πολύ βαρύ».

Νά προτάξω όμως μιά ιστορική παράμετρο κρίσιμης σημασίας. Τό ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα και τό ΚΚΕ φτιάχτηκαν στόν Μεσοπόλεμο στή διασταύρωση τριών παραγόντων. *Πρώτον* μέ τήν άποσαφήνιση και οργανωτική συγκρότηση σοσιαλιστικών ή σοσιαλιζόντων ιθαγενών πολιτικοϊδεολογικών στοιχείων πού έρχονταν από τόν 19ο αιώνα και δέν υπάκουαν στό δίπολο βενιζελισμός/άντιβενιζελισμός. *Δεύτερον* από ισχυρότατες κοινωνικές έγκλήσεις στόν Μεσοπόλεμο μιάς κοινωνίας σέ κρίση, πού άναδείκνυαν λαϊκές δυνάμεις στό προσκήνιο (πρόσφυγες, φτωχολογιά, έργάτες, άγρότες, ριζοσπάστες διανοούμενοι), μέσα σέ ένα «σκηνικό» δικτατοριών, προνοντιαμεντών κι ενός παραπαίοντος άναγεννητικού ρεύματος πού κι αυτό ήταν βαθεία τραυματισμένο και ύπόλογο γιά τή Μικρασιατική Καταστροφή. *Τρίτον* μέσα στόν όρίζοντα πού άνοιξε, γιά όλη τήν Εύρώπη, ή 'Οκτωβριανή Έπανάσταση και ή νεαρή Σοβιετική Δημοκρατία.

Τό νέο κόμμα, τό ΚΚΕ, πρίν καλά καλά προφτάσει νά στηθεί στά πόδια του, άρπαξε δυό γερές σφαλιάρες: ή μία ήταν ή δικτατορία του Μεταξά πού τό διέλυσε οργανωτικά. Η άλλη, χειρότερη, ήταν ό πόλεμος και ή τριπλή φασιστική Κατοχή. Η δικτατορία είναι, βέβαια, μιά ιδιότυπη ελληνική συνθήκη, άν και δέν σπανίζουν οι φασισμοί και τά καθεστώτα έκτάκτου ανάγκης στήν Εύρώπη αυτό τόν καιρό (Ισπανία, Πορτογαλία, Ιταλία, Γερμανία, Πολωνία, Ούγγαρία, Αυστρία, Ρουμανία, Βουλγαρία). Ό πόλεμος όμως και ή Κατοχή είναι μιά συνθήκη πανευρωπαϊκή, πού γρήγορα γίνεται παγκόσμια. Ό πόλεμος εισάγει ευθέως τήν Ελλάδα μέσα στήν κοινή, τήν έμπόλεμη πανευρωπαϊκή συνθήκη. Άς μου έπιτραπεί ή παραδοξολογία: ό πόλεμος, ή Κατοχή, οι φασισμοί *βάζουν τήν Ελλάδα έκató τοίς έκató στήν Εύρώπη*. Γίνεται κι αυτή στοιχείο τής πανευρωπαϊκής μοίρας, μετέχει κι αυτή στή μεγάλη διαμάχη: υπέρ ή εναντίον τών φασισμών. Παρά τή δικτατορία του Μεταξά ή ελληνική κοινωνία «διάλεξε» τό αντιφασιστικό στρατόπεδο, ή ήταν αυτό πού τή «διάλεξε». Και τό ΚΚΕ τό ίδιο, άν και οι αντιφασιστικές του περγαμηνές είχαν ήδη κατακτηθεί προπολεμικά. Έτσι συνάντησε, στή διάρκεια του αντιφασιστικού πολέμου, και τή Σοβιετική Ένωση και τό ΚΚΣΕ και τόν Στάλιν. Δέν ήταν μιά συνάντηση εκείνης τής στιγμής, τής συγκυρίας του πολέμου. Όπως ήδη τόνασε τό ΚΚΕ ήδη μέ τήν εμφάνισή του έμπνέεται από τήν άκτινοβολία τής 'Οκτωβριανής Έπανάστασης. Ύστερα δέ από τήν επέμβαση τής Γ' Διεθνούς στά οργανωτικά ζητήματα του κόμματος τό 1931 τό πολιτικό του, τό καθοδηγητικό του προσωπικό, όπως συνέβη μέ όλα τά ΚΚ, άποκτά οργανική σχέση μέ τήν ήγετική όμά-

δα πού μέ τόν Στάλιν επικρατεί στή Σοβιετική Ένωση, ενώ άλλες του συνιστώσες αποβάλλονται από τό κόμμα και άπονομιμοποιούνται στή συνείδηση τών μελών του.

Στήν Κατοχή τό ΚΚΕ, από μικρό «γκρουπούσκουλο», μέ τά μέλη του έξόριστα και κυνηγημένα, έγινε μέσα σέ λίγο χρόνο (1941-44), ό νέος ιστορικός πρωταγωνιστής, ή τεράστια λαϊκή παράταξη του ΕΑΜ-ΚΚΕ. Οι ιδεολογικές του προϋποθέσεις και οι οργανωτικές του εμπειρίες -Γ' Διεθνής, μπολσεβικισμός- τό συνέδεσαν οργανικά στό πλευρό τής Σοβιετικής Ένωσης, *μέ τή Σοβιετική Ένωση*. Κι επειδή ή Σοβιετική Ένωση στή διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου άναδείχθηκε στή χώρα πού πρόσφερε τόν μεγαλύτερο φόρο αίματος, πρωταγωνίστησε στήν όλοσχερή στρατιωτική ήττα του ναζισμού, τό ΚΚΕ-ΕΑΜ και οι μαχητές τους ταυτίστηκαν μέ τήν έποποιία του Κόκκινου Στρατού και τή γιγάντια προσπάθεια τής Σοβιετικής Ένωσης γιά τή συντριβή του ναζισμού. Τό ΚΚΕ ήταν ή κύρια αντιφασιστική πολιτική δύναμη στήν Ελλάδα, ό αντιφασισμός του όμως έγγράφεται στό πλαίσιο τής σοβιετικής πολιτικής και ιδεολογικής άκτινοβολίας. Μέ μιά φράση ταυτίζεται «μ' αυτά πού συνέβαιναν εκεί». Και «εκεί» συνέβαινε σταλινισμός, άν και κανείς κομμουνιστής δέν είχε όνομάσει τόν έαυτό του σταλινικό, ούτε στή Σοβιετική Ένωση ούτε σ' όλόκληρη τήν Εύρώπη ούτε και στήν Ελλάδα. Ό όρος «σταλινικός» και «σταλινισμός» ήταν όρος του τροτσκιστικού ιδιώματος.

Όταν όμως τό 1956, μέ πρωτοβουλία του ίδιου του ΚΚΣΕ, σκίστηκε τό πέπλο του σοβιετικού σταλιτισμού, σκίστηκε τό ίδιο και γιά όλους τούς Εύρωπαίους κομμουνιστές. Και τούς Έλληνες.

Η Σοβιετική Ένωση όμως μετά τό 1956 προσπαθεί ν' άνοιξει έναν κάπως φιλελεύθερο δρόμο και νά οργανώσει έναν μη «τρομοκρατικό τρόπο παραγωγής» (Ανρί Λεφέβρ). Τό γιατί και πώς ή προσπάθεια αυτή, και μέ τόν Χρουσόφ και τόν Μπρέζνιεφ και τόν Γκορμπατσώφ, κατέληξε στή διάλυση τής ΕΣΣΔ, στόν Πούτιν και τά συναφή είναι ιστορία μέ τήν όποία δέν έχει νόημα, συζητώντας γιά τόν Άγνωστο Στάλιν, νά καταπιαστώ εδώ. Ήδη «ξεστράτιστα» πολύ.

Όμως, ποιό ήταν τό κύριο στοιχείο τής αντισταλινικής έκστρατείας στήν ίδια τήν ΕΣΣΔ, αλλά κι έκτός αυτής γιά καιρό; Πάλι, «ώς γνωστόν», δέν πολεμήθηκε και δέν άνασχευάστηκε ή «θεωρητική» βουλγατάτα του «διαλεκτικού και ιστορικού υλισμού» (έργο, κυρίως, του Στάλιν), δέν άλλαξε ή μονολιθικότητα και ό υπερωγκεντροτισμός του κόμματος (κι αυτό έργο του Στάλιν), ή ύπαγωγή όλων τών κοινωνικών σωμάτων και κρατικών όργάνων στό κόμμα και από τό κόμμα ή ύπαγωγή τους στήν ήγεσία του κόμματος, δέν άνασχευάστηκε ή ύπαγωγή τών συμφερόντων τής επανάστασης στά κρατικά συμφέροντα τής Σοβιετικής Ένωσης, ούτε ή μετατροπή τών έπι-

μέρους κομμουνιστικών κομμάτων σε παραρτήματα του Υπουργείου Ξεωτερικών της ΕΣΣΔ. Ἀγκράδαντη παρέμεινε ἡ πίστη καί μετά τό 1956 ὅτι στήν ΕΣΣΔ ὁ σοσιαλισμός καλά κρατεῖ, ώριμάζει καί προχωρεῖ, κι ὅτι ἂν φύγουν ἀπό τή μέση μερικές «στρεβλώσεις» θά προχωρήσει περισσότερο ὁ σοσιαλισμός καί θά καταναγάσει στήν ἀνθρωπότητα ὀλόκληρη κ.λπ. κ.λπ. Μέ δύο λόγια, στήν ΕΣΣΔ ἔμεινε ἄθικτος ὁ πυρήνας τοῦ ιδεολογικοῦ μορφώματος τοῦ σταλινισμοῦ, ὄχι μόνον τό 1956 ἀλλά καί ὡς τό 1991, πού ἡ ΕΣΣΔ κατέρρευσε. «Ἀπλῶς», δέν ἔστελναν πιά τόν κόσμο στά γκουλάγκ οὔτε ἐκτελοῦσαν κατά χιλιάδες τούς κομματικῶς ὑπόπτους, πού ἦταν ἡ «σπεσιαλιτέ» τοῦ Στάλιν. Κάποιο ψιλοψυχιατρεῖο μόνο γιά λίγους ἀντιφρονοῦντες, ὡσπου καταργήθηκε κι αὐτό.

Ἀντίθετα, οἱ μετά τό 1956 ἀντισταλινικοί ἡγέτες τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης, ἰδιαίτερα ὁ Χρουτσόφ καί ἡ περί αὐτόν ομάδα, καίτοι προέρχονταν ἀπό τούς ἄμεσους συνεργάτες τοῦ Στάλιν ἐβάσισαν τήν πολεμική τους κατά τοῦ Στάλιν καί τοῦ σταλινισμοῦ στόν τρόπο πού ὁ σοβιετικός ἡγέτης χειρίστηκε τά τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης ὡς κράτος. Τόν ἀμφισβήτησαν, κυριολεκτικά τόν κουρέλιασαν, ὡς ἀδέξιο καί ἐπικίνδυνον Homme d' État, ὡς κρατικό ἡγέτη πού, ἔχοντας συγκεντρώσει μέ τή βία καί τό θάνατο ὅλη τήν ἐξουσία στά χέρια του, τήν ἐχρησιμοποίησε, ἀποκλειστικά καί μόνον, ὡς νέος Ἰβάν Τρομερός, γιά νά διατηρηθεῖ μόνος τους στήν ἐξουσία μέχρι τέλους, σωρευόντας συνάμα, μέ τήν τρομοκρατία καί τά γκουλάγκ μύρια κακά στή Σοβιετική Ἐνωση. Καί ἐπειδή, τόσο μέσα στήν Σοβιετική Ἐνωση ὅσο κι ἔξω ἀπ' αὐτή τό πρόσωπο Στάλιν εἶχε ἀποκτήσει τεράστια αἴγλη, κυρίως στή διάρκεια τοῦ πολέμου, εἶχε πάρει τή θέση τοῦ «πατερούλη τοῦ λαοῦ», πού νίκησε τόν ναζισμό καί ἀπάλλαξε τήν ΕΣΣΔ καί τόν κόσμο ὅλο ἀπό φαιά πανώλη τοῦ ναζισμοῦ μέ τήν ἀκαταμάχητη δύναμη τῆς θέλησής του —«Στάλιν», ὁ ἀτσάλινος— καί τή στρατηγική του ἰδιοφυΐα, οἱ νέοι ἡγέτες θεώρησαν ὅτι πάνω ἀπ' ὅλα, καί πρῖν ἀπ' ὅλα, θά ἔπρεπε νά χτυπηθεῖ αὐτή ἡ θεοποίηση τοῦ Μεγάλου Ἀρχηγοῦ. Ἡ πλήρης ἀπονομιμοποίηση τοῦ Στάλιν ἦταν κατ' ἀρχήν γιά τούς ἀντισταλινικούς διαδόχους του ἡ ἀναγκαία καί ἐπαρκής συνθήκη γιά τή νομιμοποίηση τῆς δικῆς τους ἐξουσίας. Ἔργο ἐξαιρετικά δύσκολο γιατί δέν γκρεμίζεται ἀπό τή μιά μέρα στήν ἄλλη ἀπό τό βᾶθρο του ἕνας θεός, γιά τόν ὅποιο, τήν ἡμέρα τοῦ θανάτου του, τό 1953, ἔκλαψαν εἰλικρινῶς ἑκατομμύρια ἄνθρωποι. Καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά εὐκολο σχετικά ἔργο διότι στήν ἀντισταλινική συνηγορία ἐπιστρατεύθηκε τό τρομοκρατικό ἔργο τοῦ Στάλιν, ἡ βία τῶν στρατοπέδων καί τῶν ἐκτελέσεων σχεδόν ὀλόκληρης τῆς ἐπαναστατικῆς φουρνιάς μελῶν καί στελεχῶν καί μαζί τους ἑκατοντάδες χιλιάδες ἄλλων σοβιετικῶν πολιτῶν. Ἡ ἀντισταλινική ἐκστρατεία ἐδίδαξε ὅτι αὐτό τό λουτρό αἵματος, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἄφησε τή σοβιετική πατρίδα ἀνυ-

περάσπιστη κι ἀνέτομη ἐμπρός στήν ἐπερχόμενη θύελλα τῆς γερμανικῆς εισβολῆς. Καί ἐκτός τούτου αὐτός ὁ πεφωτισμένος καί μεγαλοφυῆς ἡγέτης, αὐτός ὁ μαίτρο τῆς μεγάλης στρατηγικῆς, ἐναπέθεσε τά πάντα στό σύμφωνο Μολότωφ-Ρίμπεντροπ, θεωρώντας ὅτι μ' αὐτό ἔχει ἐξασφαλίσει τά εὐαίσθητα καί ἐπισηφαλή δυτικά σύνορα τῆς ΕΣΣΔ. Ὡσπου στίς 3.40' τό πρωί τῆς 22ας Ἰουνίου 1941 τόν ξύπνησε ὁ ἐπικεφαλῆς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου στρατάρχης Ζούκωφ καί τόν ἐνημέρωσε ὅτι ὁ πόλεμος εἶχε ἀρχίσει. Ἔνας πόλεμος πού μέσα σέ 2-3 ἐβδομάδες ἄλεσε 2,5 ἐκ. σοβιετικούς στρατιώτες καί ἀξιωματικούς, κατέστρεψε χιλιάδες ἄρματα μάχης καί πολλά ἀεροπλάνα, τά περισσότερα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἀφήνοντας τόν Στάλιν ἄβουλο καί συντετριμμένο. Ἴδου πῶς περιγράφει ὁ ἴδιος ὁ Χρουτσόφ τήν πρώτη ἀντίδραση τοῦ Στάλιν στήν εἶδηση τῆς θυελλώδους εισβολῆς τῶν γερμανικῶν στρατῶν στήν ΕΣΣΔ. Σημειώτεον ὅτι ὁ Χρουτσόφ βρισκόταν στό Κίεβο, ἀλλά στά ἀπομνημονεύματά του, τό 1964, ἀναφέρει ὅτι ὁ Μπέρια τοῦ εἶχε πει:

«ὅταν ἄρχισε ὁ πόλεμος ὁ Στάλιν μάζεψε τά μέλη τοῦ Πολιτμπιρό (...). Ὁ Στάλιν ἦταν ἐντελῶς συντετριμμένος καί ἔκανε τήν ἐξῆς δήλωση: “Ἔνας πόλεμος ξεκίνησε καί θά καταλήξει σέ καταστροφή. Ὁ Λένιν μᾶς κληροδότησε ἕνα προλεταριακό, σοβιετικό κράτος καί ἐμεῖς τό καταστρέψαμε”. Ἐτσι εἶπε κατά λέξη. “Καί παραιτοῦμε ἀπό τήν ἡγεσία”, καί ἔφυγε. Ἐφυγε, μπῆκε στό αὐτοκίνητό του καί πῆγε στήν ντάτσα τήν μπλίζνι (κοντινή)» (σελ. 376).

Ἐξάλλου ὁ Χρουτσόφ στήν «ἀπόρρητη ὁμιλία του» τόν Φεβρουάριο τοῦ 1956 στήν ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ μιλάει στό ἴδιο πνεῦμα:

«Μετά τίς πρώτες καταστροφικές ἡττες στό μέτωπο ὁ Στάλιν νόμιζε ὅτι εἶχε ἔλθει τό τέλος. (...) Γιά μεγάλο χρονικό διάστημα μετά ἀπ' αὐτό οὐσιαστικά δέν διηύθυνε τίς πολεμικές ἐπιχειρήσεις καί ἔπαψε νά κάνει οὔτιδήποτε. Ἐπέστρεψε στήν ἐνεργό ἡγεσία μόνον ἀφοῦ κάποια μέλη τοῦ Πολιτμπιρό τόν ἐπισκέφθηκαν καί τοῦ εἶπαν ὅτι ἦταν ἐπείγουσα ἀνάγκη νά ληφθοῦν ὀρισμένα μέτρα γιά νά βελτιωθεῖ ἡ κατάσταση στό μέτωπο».

Ὅλα αὐτά βέβαια δέν εἶναι παρά ἕνας ἀβάσιμος μῦθος μέ βάση τόν ὅποιο, ὡστόσο, ἐντός καί ἐκτός ΕΣΣΔ, βρῆκε κατ' ἀρχήν τροφή ὁ ἀντισταλινισμός καί γράφηκαν πολλές ιστορικές μελέτες, θέσεις καί ἀναλύσεις, ἀκόμα καί ἔργα μυθοπλασίας. Οἱ ἀδελφοί Μεντβιέντεφ στό ἔργο τους δίνουν πολλά στοιχεῖα πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή, ἀντλημένα ἀπό βιογραφίες καί αὐτοβιογραφίες σημανόντων στελεχῶν τῆς ΕΣΣΔ, πολιτικῶν καί στρατιωτικῶν, ἀπό μαρτυρίες, καί ἀρχειακές πηγές ἐφτάκλειστες ὡς τό 1990-91. Σημειώτεον ὅτι οἱ πιό πολλές παραπομπές τους εἶναι σέ ἔργα καί ἀρχεῖα πού εἶδαν τό φῶς τήν τελευταία

δεκαετία στή σημερινή Ρωσία. Καί ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη Ὁ Ἄγνωστος Στάλιν πραγματικά δικαιολογεῖ τόν τίτλο του. Προσφέρει ἄγνωστα ὡς τώρα στοιχεῖα, χρήσιμα γιά τήν ιστορική ἐπανεξέταση ὀρισμένων στερεοτύπων καί μυθεύσεων πάνω στά ὁποῖα, ὅμως, στηρίχθηκε σέ μεγάλο βαθμό ἡ ἐπίσημη –δηλαδή ὁ ὀρθόδοξη– καί νομιμοποιημένη ἐντός τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων (καί τοῦ ΚΚΕ) ἀντισταλινική κριτική.

«Ὁ Στάλιν», τονίζουν στό πρόλόγό τους οἱ ἀδελφοί Μεντβιέντεφ, «ἦταν κυβερνήτης, δικτάτορας καί τύραννος (...) Σίγουρα ἦταν ἄσπλαχνος καί μνησικακος, εἶχε ὅμως καί ἄλλες ιδιότητες: ὁ Στάλιν ἦταν ἕνας σκεπτόμενος, εὐφυής, σκληρά ἐργαζόμενος ἄνδρας πού διέθετε σιδερεια θέληση καί σημαντική νοημοσύνη. Ἦταν ἀναμφίβολα ἕνας πατριώτης πού ἡ ἔγνοια του ἦταν νά ὑποστηρίξει τή ρωσική κρατική ὄντοτητα» (σελ. 22).

Τό συμπέρασμα αὐτό ἦταν ἐκεῖνο πού κατ' ἀρχήν ἀμφισβήτησε ἡ μετασταλινική (σοβιετική κυρίως) ἀντισταλινική κριτική. Ὅλα δέ τά ζητήματα, μέ τά ὁποῖα καταπιάνονται οἱ ἀφοί Μεντβιέντεφ στό διβλίο τους ἔχουν νά κάνουν μέ τό ρόλο τοῦ κρατικοῦ ἡγέτη πού προσπάθησε «νά στηρίξει τήν ρωσική κρατική ὄντοτητα». Τό κύριο δέ, τό πρωταρχικό, ἦταν ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο τό πολιτικο-στρατιωτικο-οργανωτικό ἐπιτελεῖο τῶν Σοβιετικῶν κοθοδήγησε καί διεξήγαγε τόν Πόλεμο, μέ πρωτεργάτη τόν ἴδιο τόν Στάλιν. Στό σημεῖο αὐτό ἐντοπίζεται ἡ μεγαλύτερη συνεισφορά τοῦ Στάλιν ὡς κρατικοῦ ἡγέτη ἀλλά καί ἡ μεγαλύτερη μετασταλινική μυθοποίηση. Θά πρόσθετα καί ἡ μεγαλύτερη ἀξία τοῦ ἔργου τῶν Μεντβιέντεφ, ἰδιαίτερα τό τέταρτο μέρος «Ὁ Στάλιν καί ὁ Πόλεμος», γιά τό ὁποῖο θέλω νά πῶ μερικά πράγματα.*

Ἡ ἀποψη γιά τόν Στάλιν, πού καλλιέργησε ἡ μετασταλινική ἡγεσία τῆς ΕΣΣΔ μετά τό 1956, συνοψίζεται στά ἐξῆς:

• Οἱ ἐκκαθαρίσεις στόν Κόκκινο Στρατό μετά τό 1937 εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νά ἀποκεφαλισθεῖ ἡ ἀνώτατη ἡγεσία του. Πράγματι 3 ἀπό τούς 5 στρατάρχες τῆς ΕΣΣΔ, 13 ἀπό τούς 15 ἐπικεφαλῆς στρατιάς, οἱ 57 ἀπό τούς 85 διοικητές σωμάτων στρατοῦ, οἱ 110 ἀπό τούς 195 στρατηγούς μονάδων ἔφυγαν ἀπό τή μέση. Καί συνολικά 36.000 ἀξιωματικοί τοῦ στρατοῦ καί 4.000 τοῦ ναυτικοῦ ἔχασαν τή ζωή τους. Ἐφυγε ἔτσι τό ἐμπειροπόλεμο καί δοκιμασμένο στρατιωτικό προσωπικό, ἀντικαταστάθηκε ἀπό ἀπειροπόλεμους νέους, φοβισμένους καί χωρίς πνεῦμα πρωτοβουλίας ἀξιωματικούς οἱ ὁποῖοι τήν ὥρα τῆς γερμανικῆς εισβολῆς ἀποδείχθηκαν ἀνίκανοι ν' ἀντιμετωπίσουν τόν ἐχθρό. Ἀνίστοιχη ἦταν ἡ ὑλικοτεχνική ἀνετοιμότητα τῆς ΕΣΣΔ ἐναντι τῶν σιδερόφραχτων στρατιῶν τοῦ Χίτλερ, ἐνῶ ὁ πόλεμος ἦταν ἐπί θύραις.

• Ὅταν ἡ Γερμανία ἄρχισε νά αὐξάνει τό στρατό της τό 1935 παραβιάζοντας τή συνθήκη τῶν Βερσαλλιών ὁ Στάλιν καί πολλοί εἰδικοί ἐπί στρατιωτικῶν θεμάτων κατέληξαν στό συμπέρασμα ὅτι ὁ πόλεμος μέ τή Γερμανία ἦταν ἀναπόφευκτος. Ἐπιπλέον μετά τή συμφωνία τοῦ Μονάχου (1939) ὁ Στάλιν ἦταν πεπεισμένος ὅτι ἡ ἐπιθετικότητα τοῦ Χίτλερ θά κατευθυνόταν πρὸς Ἀνατολάς. Θεώρησε, ὡστόσο, ὅτι τό σύμφωνο μὴ ἐπιθέσεως Μολότωφ-Ρίμπεντροπ ἐξασφάλιζε τήν ΕΣΣΔ, ἢ ἔστω, ἀφενός τῆς ἔδινε τή δυνατότητα νά κερδίσει χρόνο ἀπαραίτητο γιά τήν προετοιμασία της, ἀφετέρου νά μεταθέσει πρὸς τά δυτικά τά σύνορά της ἀπό τόν Εὐξείνιο Πόντο ὡς τή Βαλτική κατά 200 μέ 300 χιλιόμετρα. Αὐτά ὅμως τά πλεονεκτήματα τῆς συμφωνίας, εἰπώθηκε κατά κόρον μετά τό 1956, ἀκυρώνονταν ἀπό τό γεγονός ὅτι τόσο στό ἐσωτερικό τῆς ΕΣΣΔ ὅσο καί στό ἐξωτερικό ἡ συμμαχία μέ τό ἐπιθετικό ναζιστικό καθεστῶς δέν ἦταν καθόλου δημοφιλῆς καί ἀποπροσανατόλισε τούς κομμουνιστές σέ ὁλόκληρο τόν κόσμο πού τήν ὑποδέχθηκαν μέ φρίκη, ἐνῶ παράλληλα καλλιέργησε τάσεις φιλοναζιστικές (Οὐκρανία, Βαλτικές χῶρες). Ἐπιπλέον, δημιουργώντας ἕνα κλίμα ἐπανάπαυσης ἐπιβράδυνε τίς στρατιωτικές προετοιμασίες. Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Στάλιν ὑποτίθεται ὅτι πίστευε πῶς ἡ γερμανική ἐπίθεση θά ἐκδηλωνόταν πολύ ἀργότερα μέ ἀποτέλεσμα τόν πλήρη αἰφνιδιασμό του, τῶν ἐπιτελείων του καί τοῦ στρατοῦ.

• Ἄπαξ καί ἐκδηλώθηκε ἡ ἐπίθεση ἡ ὑπό τόν Στάλιν ἡγεσία –πού οὐσιαστικά παραμέρισε τήν Κεντρική Ἐπιτροπή, ἀκόμη καί αὐτό τό Πολιτμπιρό, ἐνῶ τά στρατιωτικά ἐπιτελεῖα κατέστησαν ὄργανα ἐκτελεστικά– κινήθηκε ἀμέθοδα, σπασμωδικά μὴ ἔχοντας ἐπίγνωση τοῦ πραγματικοῦ κινδύνου καί ἐπιπλέον κράτησε τίς κύριες, καί πῖο ἀξιόμαχες δυνάμεις τοῦ Κόκκινου Στρατοῦ 200 μέ 300 χιλ. ἀνατολικά ἀπό τό δυτικό μέτωπο. Στήν ἴδια σειρά αἰτιάσεων γιά ἔλλειψη διορατικότητας καί προσήλωσης τοῦ Στάλιν σέ ἔμμονες ιδέες (ἢ φοβίες) προστίθεται ὅτι δέν κατανόησε τή σημασία τῆς χιτλερικῆς προέλασης τό καλοκαίρι-φθινόπωρο τοῦ 1942 πρὸς τόν Βόλγα-Στάλινγκραντ, δέν ἐμερίμνησε γιά τή δέουσα συγκέντρωση δυνάμεων μέ ἀποτέλεσμα ἡ πτώση τοῦ Στάλινγκραντ καί τό πέρασμα τοῦ Βόλγα ν' ἀποφευχθοῦν in extremis τήν τελευταία στιγμή, ἐνῶ αὐτή ἡ μάχη-σύμβολο ἐκόστισε στοὺς Σοβιετικούς πάνω ἀπό 600.000 ἀξιωματικούς, στρατιῶτες καί 60.000 πολίτες.

• Σέ ὅλα τοῦτα προστίθενται πολλές λεπτομέρειες ἐπανάπαυσης τοῦ Στάλιν ὅπως ἡ ἐγκληματική ὑποτίμηση τῶν πληροφοριῶν γιά τήν ἀμεσότητα τῆς ἐπικείμενης ἐπίθεσης πού κατέφθαναν καί ἀπό κατασκοπευτικές καί διπλωματικές πηγές καί ἀπό τήν ἐμφανή κίνηση πρὸς ἀνατολάς τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ. (Οἱ Μεντβιέντεφ καταγράφουν ὅλες αὐτές τίς πληροφορίες, σελ. 369-372).

Σέ ὅλα αὐτά ὁ Ἄγνωστος Στάλιν τῶν ἀφῶν Μεντβιέντεφ, μέ βάση πληθώρα, καί ἐν πολλοῖς νέων στοιχείων, ἀντιτείνουν ὅτι τὰ πράγματα δέν ἔχουν καθόλου ἔτσι. Πιό συγκεκριμένα.

α) Ὁ Χίτλερ ἐνέκρινε τό σχέδιο ἐπίθεσης κατά τῆς ΕΣΣΔ (σχέδιο «Μπαρπαρόσα») στίς 18 Δεκεμβρίου 1940. Ὡς ἡμερομηνία εἰσβολῆς καθορίστηκε ἡ 15ῃ Μαΐου τοῦ '41. Μέσα σέ ἕνα μήνα, ὡς τίς 20 Ἰανουαρίου 1941, ὁ Στάλιν καί τό ἐπιτελεῖο του εἶχε μάθει τίς βασικές λεπτομέρειες τοῦ σχεδίου καί τό χρόνο ἐπίθεσης χάρις στίς ἀκριβεῖς ἀναφορές πού ἐλάμβανε ἀπό τή σοβιετική ὑπηρεσία πληροφοριῶν (σελ. 344). Μάλιστα ὁ πράκτορας Ἄρβιντ Χάρνακ (πού ἀργότερα ἀποκαλύφθηκε καί ἐκτελέστηκε ἀπό τοὺς Γερμανούς, ὅπως καί ἡ γυναίκα του Μίλντρεντ) ἀνέφερε στίς 24 Μαρτίου 1941 ὅτι οἱ Γερμανοί ἐπέλεξαν νά ἐπιτεθοῦν στά μέσα τοῦ Μάη ἐπειδή λογάριεσαν ὅτι οἱ ὑποχωροῦσες σοβιετικές δυνάμεις δέν θά μπορούσαν νά κάψουν τὰ δημητριακά τῶν σοβιετικῶν σιτοβολῶνων γιατί θά ἦταν ἀκόμη πράσινα καί ἔτσι θά μπορούσαν νά μαζέψουν τή σοσεία οἱ ἴδιοι, ἐνῶ οἱ Σοβιετικοί θά πεινοῦσαν.

• Ὡς πρὸς τό δεύτερο καί κύριο, ἐναντίον τοῦ Στάλιν, ἐπιχείρημα, στρατηγικῆς φύσεως: ὁ Χίτλερ καί τό ἐπιτελεῖο του βασίζεταν στίς ἀρχές τοῦ *μπλίτσκοριγκ*, στήν κατατρόπωση δηλαδή τοῦ ἐχθροῦ μ' ἕνα αἰφνίδιο πλήγμα στό ὅποιο θά χρησιμοποιοῦνταν ὀλόκληρη ἡ στρατιωτική ἰσχὺς, ἀεροπορική, τεθωρακισμένη καί μηχανοκίνητη, χωρὶς νά διατηροῦνται σοβαρές ἐφεδρεῖες. Μ' αὐτήν τὴν τακτική τοῦ κεραυνοβόλου πολέμου ἡ Βέρμαχτ συνέτριψε ἐντὸς ἐβδομάδων Νορβηγία, ὕστερα Ὀλλανδία, Βέλγιο, Γαλλία, μέθοδος πού ἐπαναλήφθηκε μέ περισσότερη ἐπιτυχία στά Βαλκάνια (Γιουγκοσλαβία, Ἑλλάδα). Μέ κεραυνοβόλο πόλεμο σχεδίαζαν νά καταλάβουν τό ἀργότερο ὡς τὰ τέλη Ἰουλίου 1941 τὴ Μόσχα καί τό Λένινγκραντ. Ἡ στρατηγική αὐτὴ βασίζεται στήν ὑπόθεση ὅτι μετὰ τὴν πρώτη ἦττα ὁ ἐχθρὸς θά ἀναγκασθεῖ νά παραδοθεῖ ἢ θά ἀποσυντεθεῖ. Γι' αὐτό προϋπόθεση τῆς ἐπιτυχίας θά ἦταν τό κύριο τῶν σοβιετικῶν δυνάμεων νά παραταχθοῦν κατά μῆκος τῶν σοβιετικῶν συνόρων ὥστε, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, νά ἐξουδετερωθοῦν. Γι' αὐτό καί ἡ πληθώρα τῶν γερμανικῶν προκλήσεων πρὶν τὴν ἐπίθεση ὥστε νά προσελκύσουν τὸν κύριο ὄγκο τοῦ Κόκκινου Στρατοῦ στά σύνορα καί ἐκεῖ νά δοθεῖ ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη. Αὐτό ὅμως ἀποδείχθηκε ἡ μεγάλη πλάνη τῶν Γερμανῶν. Ὡς τὰ τέλη τοῦ Αὐγούστου ἀπὸ τοὺς στόχους πού ἔθεσε τό σχέδιο «Μπαρπαρόσα» δέν ἐπιτεύχθηκε κανεὶς. Καί τοῦτο διότι οἱ Σοβιετικοί, μέ ἐπιμονή τοῦ Στάλιν, τοποθέτησαν τὸν κύριο ὄγκο τῶν δυνάμεών τους 300 χιλιόμετρα μακριά ἀπὸ τό δυτικὸ μέτωπο. Ἐτσι μπόρεσαν, Αὐγουστο-Σεπτέμβριο 1941, νά ἐξαπολύσουν μικρές ἀλλὰ ἀποφασιστικὲς ἀντεπιθέσεις χάρις στίς

ὁποῖες ἀνακόπηκε ἡ ἐπίθεση πρὸς τὴ Μόσχα καί τό Λένινγκραντ ἐνῶ ἡ κατάληψη τῆς Ὀδησσοῦ καί Σεβαστούπολη καθυστέρησε πολὺ. Αὐτὴ ἦταν ἡ ἀποτυχία τοῦ *μπλίτσκοριγκ*, ἡ ὁποία ὅμως κόστισε στοὺς Σοβιετικούς δύομισι ἑκατ. στρατιῶτες στήν πρώτη φάση τοῦ πολέμου καί πολλὰ ὑλικά. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὅμως οἱ χιτλερικοὶ δέν διέθεταν τίς τεράστιες ἐφεδρεῖες τῶν Σοβιετικῶν πού ρίχνονταν ἀκατάπαυστα στὴ μάχη. Παράλληλα προχωροῦσε ἡ μαζικὴ παραγωγή τοῦ τρομεροῦ ἄρματος T.34 (ἀρχισαν τὸν πόλεμο μόνον μέ 955) καί τοῦ βομβαρδιστικοῦ I-18, ἀμφότερα πολὺ ἀνώτερα τῶν γερμανικῶν καθὼς καί ἡ ὀργάνωση, ὁ ἐξοπλισμὸς καί ἡ ἐκπαίδευση μεγάλων ἐφεδρειῶν.

Στό σημεῖο αὐτό νά σημειώσουμε τὴν πρόβλεψη γιὰ τὴ μεταφορά τῶν ἐργοστασίων καί τῶν ἀποθηκῶν σέ ἀπυρόβλητες περιοχές, ἀνατολικῶς τῶν Οὐράλιων καί ὁ ἀψογὸς τρόπος μέ τὸν ὅποιο πραγματοποιήθηκε ἡ μεταφορά αὐτὴ καί ἡ ἐπαναλειτουργία τῶν ἐργοστασίων σέ σύντομο χρονικὸ διάστημα. Ἐτσι ἡ παραγωγικὴ-βιομηχανικὴ βάση τῆς ΕΣΣΔ δέν ἀχρηστεύτηκε, συνέχισε νά λειτουργεῖ καί νά ἐφοδιάζει τὸ στρατό μέ τεράστιες ποσότητες ὀπλισμοῦ καί ἐφοδίων. Μόνον αἰφνιδιασμοὶ καί ἀμερμηνοῖα δέν ἀποδεικνύει αὐτὴ ἡ γιγαντιαία ἐπιχείρηση.

Συναρπαστικὸ καί ἀποκαλυπτικὸ εἶναι τό 12ο κεφάλαιο τῶν Μεντβιέντεφ γιὰ τὴ δράση τοῦ στρατηγοῦ Ἰωσήφ Ἀπανασένκο, ὡς διοικητὴ τοῦ μετώπου τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς. Στό μέτωπο αὐτό κρίθηκε σέ μεγάλο βαθμὸ ἡ προετοιμασία σημαντικῶν ἐφεδρειῶν πού ρίχθηκαν στό κρίσιμο σημεῖο τῆς μάχης στὴ Μόσχα καί στό Στάλινγκραντ καί ἀνέτρεψαν τό συσχετισμὸ δυνάμεων. Ἡ τοποθέτηση τοῦ στρατηγοῦ Ἀπανασένκο ὡς διοικητὴ τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς-Σιβηρίας μέ ἀπόλυτες ἀρμοδιότητες ἦταν ἐπιλογή τοῦ Στάλιν.

Θά μπορούσαμε δέ νά προσθέσουμε ὡς ἀποφασιστικῆς πολιτικῆς καί στρατιωτικῆς σημασίας τὴν συμμαχία τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης μέ τὴν Ἀγγλία καί τὴς ΗΠΑ (μετὰ τὸ Πέρλ Χάρμπορ) τὴν ὁποία ὁ Στάλιν ὑπηρετήσε ὡς τό τέλος τοῦ πολέμου μέ ἀπόλυτη συνέπεια. Αὐτὴ δέ ἡ συμμαχία, ἀδιανόητη στό πλαίσιο τῶν τριτοδιεθντικῶν θέσεων τοῦ Μεσοπολέμου, ἀνέτρεψε πλήρως τὸν εἰς βάρος τοῦ Ἄξονα συσχετισμὸ δυνάμεων, πράγμα πού προσδιόρισε, σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο, τὴν νικηφόρο ἐκβίαση τοῦ πολέμου.

Ὅλα αὐτά δείχνουν ὅτι ὁ Χίτλερ βασίστηκε στὸν κεραυνοβόλο πόλεμο, τὸν ὅποιο οἱ Σοβιετικοὶ μπόρεσαν νά ἀντέξουν καί μετὰ τὴν ἀποτυχία του ὑποχρέωσαν τοὺς Γερμανοὺς νά ἐμπλακοῦν σέ ἕναν μακροχρόνιο πόλεμο, γιὰ τὸν ὅποιο δέν εἶχαν οὔτε τίς ὑλικές οὔτε τίς ἀνθρώπινες προϋποθέσεις. Ἀπὸ τὴ μεριά τῶν Σοβιετικῶν, στό βαθμὸ πού θέλουμε νά προσωποποιήσουμε αὐτὴ τὴν τιτανομαχία, ὁ Στάλιν ἦταν

ο φυσικός ηγέτης της ΕΣΣΔ. Στάθηκε στο ύψος της πάλης που διεξήγαγε η σοβιετική κοινωνία. Καί η σοβιετική κοινωνία στάθηκε στο ύψος των περιστάσεων: πρόσφερε 22 εκατ. νεκρούς, άμαχους και πολεμιστές, σ' αυτήν την τιτανομαχία όπως τουλάχιστον ανακοίνωσαν τό 1945 οί Σοβιετικοί, αν και τελευταία, μέ νεότερα στοιχεία από τά σοβιετικά αρχεία ανεβάζουν σέ πολύ μεγαλύτερους αριθμούς τίς σοβιετικές απώλειες. Τά προηγούμενα για τόν Στάλιν και τόν πόλεμο δέν αποτελοῦν, σέ καμία περίπτωση, αναγώριση σοσιαλιστικῶν περγαμινῶν στόν σταλινισμό. Ὁ Στάλιν και ὁ σταλινισμός μέσα στή δίνη τῆς ιστορίας βρέθηκαν ἀντιμέτωποι μέ τόν ναζισμό, ἔπρεπε νά τόν πολεμήσουν, ἀναγκάστηκαν νά τόν πολεμήσουν, νίκησαν και δικαιώθηκαν. Καί παράλληλα μετέτρεψαν τήν ΕΣΣΔ σέ κρατική ὄντοτητα πρώτης τάξεως.

Καί ὁ κομμουνισμός, ἡ ΕΣΣΔ ὡς πρώτη χώρα στήν ὁποία νίκησε ἡ σοσιαλιστική ἐπανάσταση; Τό διακύβευμα τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου δέν ἦταν ὁ σοσιαλισμός και ἡ ἐπέκτασή του, ἀλλά ἡ συντριβή τοῦ

φασισμού. Ἐντιφασισμός και σοσιαλισμός δέν εἶναι συνώνυμα, παρά τό γεγονός ὅτι οί δυνάμεις τῆς Ἄριστερας, βγαίνοντας ἀπό τόν πόλεμο ἦταν πολύ μεγαλύτερες σέ ὄγκο, ἀκτινοβολία και λαϊκή ἀκρόαση σέ σχέση μέ τήν προπολεμική περίοδο. Τί «συνέβη ἐκεῖ», στήν ΕΣΣΔ, ἀλλά και στίς χώρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης εἶναι μιὰ διαφορετική ὑπόθεση ἀπό τό πῶς ἔδρασε ὁ Στάλιν και ἡ Σοβιετική Ἐνωση ὡς τό τέλος τοῦ Πολέμου. Καί βέβαια ὁ τρόπος πού ὁ Στάλιν ἀλλά και οί ἐπίγονοί του, στήν πάλη σοσιαλισμοῦ-καπιταλισμοῦ (ἰμπεριαλισμοῦ), τώρα πλέον πού ὁ κομμουνισμός ἀνήκει στήν ιστορία μποροῦμε νά δοῦμε πόσο ἀρνητικά λειτούργησαν, μεταπολεμικά, μέχρι κατασπλιώσεως και ἀποδυνάμωσης τοῦ σοσιαλιστικοῦ ἰδανικοῦ. Ἄλλ' αὐτό εἶναι μιὰ ἄλλη ιστορία, δέν ἔχει νά κάνει μέ τόν Ἄγνωστο Στάλιν, παρά τό γεγονός ὅτι τό καθεστῶς πού ἐδραιώθηκε στήν ΕΣΣΔ προπολεμικά, στόν Πόλεμο και μετά ἀπ' αὐτόν δέν εἶναι ἄσχετο μέ τήν τελική ἤττα τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Ἀποκαθήλωση: Βουδαπέστη 1956

ΣΤΡΑΤΗΣ ΤΣΙΡΚΑΣ

Ἐκυβέρνητες Πολιτείες

Ἐκλειδώνοντας τό κείμενο: Ἀναγνώσεις τῆς Τριλογίας «σέ καιρό καί σε τόπο»

Ἐκδ. Κέδρος, Ἀθήνα 2005, φιλ. ἐπιμ. Χρύσα Προκοπάκη, εἰκαστ. ἐπιμ. Ξανθίππη Μπανιᾶ

τοῦ Γιάννη Παπαθεοδώρου

Ἡ ἐπανεκδοση ἑνός βιβλίου, πού ἔχει ἀποδείξει ὄχι μόνο τήν ἀξία του ἀλλά καί τήν ἀντοχή του μέσα στό χρόνο, εἶναι ἕνα γεγονός πού ἴσως νά μήν προκαλεῖ μεγάλους αἰφνιδιασμούς στίς ἀναγνωστικές μας δεκτικότητες καί προσδοκίες. Ἐχοντας κερδίσει τό στοίχημα τῆς «διάρκειας» καί ἔχοντας, παράλληλα, κατοχυρώσει τήν ἐμβληματική της θέση μέσα στή μεταπολεμική μας πεζογραφία, ἡ τριλογία τοῦ Τσίρκα θά μπορούσε νά ἐνταχθεῖ ὁμαλά μέσα στίς κανονικότητες τῆς σύγχρονης βιβλιαγοράς. Ὁ στοιχειώδης «ἐκσυγχρονισμός» μιᾶς ἐκδόσεως εἶναι ἕνα καθήκον, πού τόσο οἱ ἐκδότες ὅσο καί οἱ ἀναγνώστες τό ἀναγνωρίζουμε σιωπηρά ὡς σταθερή ἀνταλλακτική ἀξία στίς μεταξύ μας σχέσεις. Τό ἐρώτημα, λοιπόν, πού προκύπτει εἶναι εὐλόγο: Εἶναι ἄραγε τέτοια ἡ περίπτωση, πού μᾶς ἔφερε ὅλους ἐμᾶς ἐδῶ ἀπόψε; Μαζευτήκαμε γιά νά θυμηθοῦμε τόν Στρατή Τσίρκα, γιά νά τιμήσουμε τή φίλη μας τή Χρύσα Προκοπάκη πού ἔκανε τήν ἐπιμέλεια, ἡ μήπως γιά νά ἀποκτήσουμε τή νέα ἐκδοση μέ τήν ἐξαιρετική αἰσθητική φροντίδα τῆς Ξανθίππης Μπανιᾶ; Βεβαίως ἐπειδή δέν μπορῶ —ἀλλά καί δέν δικαιούμαι— νά ἀπαντήσω ἐκ μέρους ὅλων σας, θά δώσω μιά ἀπάντηση πού δεσμεύει μόνο ἐμένα, ἀλλά πού ἐλπίζω, στόν περιορισμένο χρόνο τῆς ὁμιλίας μου, νά σᾶς πείσω ὅτι ἀξίζει νά τή σκεφτοῦμε καί νά τή συζητήσουμε μαζί. Νομίζω, λοιπόν, πῶς οἱ περισσότεροι ἀπό μᾶς οὔτε τόν Τσίρκα ξεχάσαμε, οὔτε τή φίλια μας μέ τή Χρύσα ζητᾶμε νά ἀποδείξουμε, οὔτε συλλέκτες ἐκδόσεων εἴμαστε. Κάποιος ἄλλος λόγος πρέπει νά μᾶς φέρνει ἐδῶ, κάποια ἄλλο ἐνδιαφέρον, κάποια ἄλλη ἐλπίδα. Ἄς τό πῶ ξεκάθαρα: νομίζω πῶς μαζευτήκαμε ἐδῶ γιατί ἔχουμε μπροστά μας ἕνα «καινούργιο βιβλίο», ἡ μάλλον ἕνα βιβλίο πού περιμένει μιά «καινούργια ἀνάγνωση».

Ἐπισημάνω τήν παρουσίαση τῆς ἐπανεκδόσεως τῆς τριλογίας τοῦ Στρατή Τσίρκα, τήν 1η Φεβρουαρίου 2005.

Ἀντιλαμβάνομαι ἤδη τήν παραδοξολογία καί νιώθω τό μειδίαμα πού μπορεῖ νά προκαλεῖ ἡ δήλωση γιά ἕνα «καινούργιο βιβλίο», διατυπωμένη μάλιστα μπροστά σέ τόσο εὐδιάκριτες «φυλές» ἀναγνωστών: στούς Μεσανατολίτες πού σηματοδεύτηκαν ἀπό τόν «σκληρό Ἀπρίλη», στούς Αἰγυπτίωτες πού μοιράστηκαν τήν ἐμπειρία τοῦ ἐκπατρισμοῦ, στούς ἀνθρώπους τοῦ λογοτεχνικοῦ σιναφιῶ πού γνώρισαν τόν Τσίρκα καί τήν τριλογία στά χρόνια τοῦ '60, στούς συντρόφους του πού πάλεψαν γιά μιά ἀριστερά χωρίς «κομμένες κεφαλές», στούς Λαμπράκηδες πού ἐνίωσαν τό «κλιῶσιμο τῶν πάγων», στούς Ρηγάδες πού βρήκαν πρόδρομες γενεαλογίες καί δυναμικές προοπτικές μέ «τόν δικό τους Τσίρκα», στούς ἀκαδημαϊκούς καί ἐρευνητές πού περιέβαλλαν τό ἔργο του μέ τίς μέριμνες τῆς ἐγκυρης γνώσης. Σέ ὅλους μας, λίγο πολύ, ὑπάρχει μιά παράξενη «οἰκειότητα» μέ τήν τριλογία, κερδισμένη μέσα ἀπό δρόμους πολιτικούς, αἰσθητικούς, ἐπιστημονικούς. Ἡ ἀνάγνωση τῆς τριλογίας ἐμπεριέχει αὐτές τίς διαδρομές: κάποιες φορές, μάλιστα, τίς προϋποθέτει. Θά ἐπιμείνω, ὡστόσο, στή θέση μου περὶ «καινούργιου βιβλίου», ἐπικαλούμενος αὐτήν ἀκριβῶς τήν ιστορικότητα τῆς ἀνάγνωσης, τά πολλαπλά της δίκτυα, τόν τρόπο πού ἐκδιπλώνει καί συγκεφαλαιώνει διαφορετικούς χρόνους, γνώσεις καί εὐαισθησίες γύρω ἀπό ἕνα κείμενο ἀλλά καί γύρω ἀπό μιά ἐποχή. Θά προσπαθήσω νά μιλήσω γιά αὐτό τό «καινούργιο βιβλίο» μέ ὀδηγητικό μίτο αὐτό πού, μέ ἀρκετή μετριοφροσύνη, ἡ Χρύσα ὀνομάζει «φιλολογική ἐπιμέλεια», καί ἐγώ τό ὀνομάζω «ἐρευνητική δοκιμή».

Προνομακός ἀναγνώστης τῆς τριλογίας ἡ Προκοπάκη μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ ὡς περίπτωση πού συνδυάζει τή μακρόχρονη ἐνασχόληση μέ τό κείμενο τῆς τριλογίας (πάνε περίπου 40 χρόνια, ἂν μετράω καλά) καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, προσεγγίζει τόν Τσίρκα μέσα ἀπό πολλαπλές ταυτότητες. Τίς θυμίζω συνοπτικά: ὁ κύκλος τῆς Πανσπουδαστικῆς, ἡ ἐργασία τῆς μετάφρασης, ἡ γραμματολογία τῆς κριτικῆς καί ἰδιαί-

τερα της «άριστερης κριτικής», (Οί Α. Π. του Στρατή Τσίρκα και η κριτική, Κέδρος, Αθήνα, 1980), ή διδασκαλία της τριλογίας σε ελληνικό και ξένο κοινό, τό χρονολόγιο Στρατή Τσίρκα, οι επιμέλειες των σχετικών αφιερωμάτων, τό σενάριο για τήν ταινία του Τάκη Χατζόπουλου, ή σημερινή φιλολογική επιμέλεια της επανέκδοσης. Διαδοχικές έρμηνευτικές «πολιορκίες» του ίδιου κειμένου αλλά με διαφορετικούς, κάθε φορά, στόχους· διαφορετικές όπτικές γωνίες πού έστιάζουν άλλοτε στο πραγματολογικό ύλικό, άλλοτε στίς διακειμενικές σχέσεις, άλλοτε στίς ιδεολογικές συγκρούσεις, άλλοτε στίς αφηγηματικές τεχνικές. Η φιλολογία, ή μετάφραση, ή κριτική, ή ιστορία των ιδεών, ή πολιτική ιστορία έναλλάσσονται και συνεργάζονται αποτελεσματικά για νά «ξεκλειδώσουν» τό κείμενο, απελευθερώνοντας διαρκώς νέες σημασίες. Χρονολογημένες «σε καιρό και σε τόπο», οι άναγνώσεις αυτές φανερώνουν κάθε φορά ένα νέο όρίζοντα προσδοκίας αλλά κι ένα «άνοιχτό κείμενο», πού άνταποκρίνεται σε νέα έρωτήματα και σε νέες ζητήσεις. Φανερώνουν επίσης νεανικούς ένθουσιασμούς και αισθητικές απολαύσεις, πολιτικές αγωνίες και φιλολογικά ένδιαφέροντα.

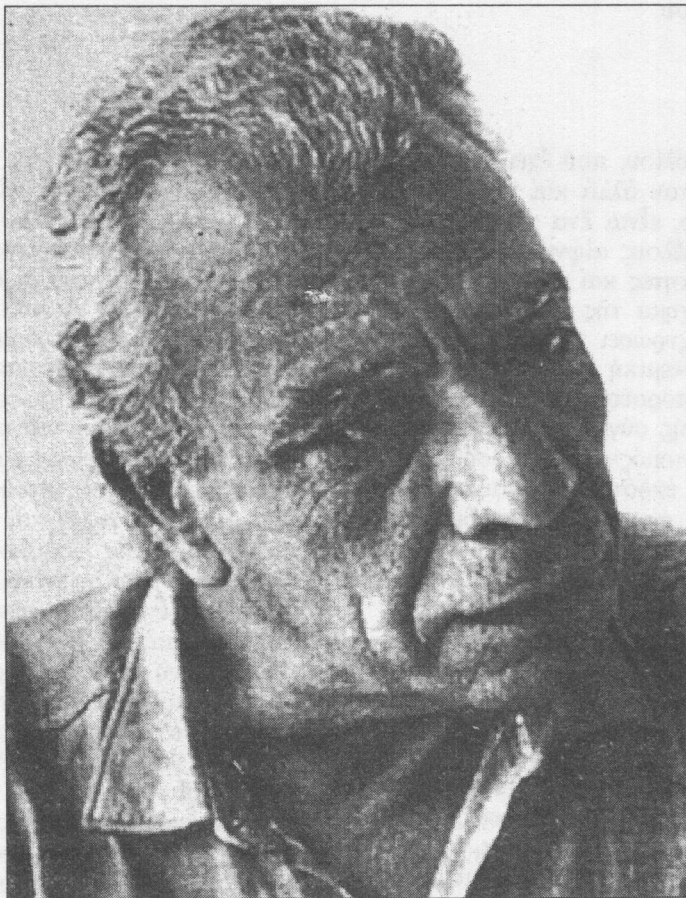
Προϊόν αυτής της επίμονης έρωτηματοθεσίας είναι και ή σημερινή έκδοση, με τή «φιλολογική επιμέλεια» της Προκοπάκη. Άν ήθελα νά συνοψίσω τό κεντρικό χαρακτηριστικό αυτής της επιμέλειας, θά έλεγα πώς οι διάφοροι δρόμοι των προηγούμενων άναγνώσεων (δρόμοι της πολιτικής, της τέχνης, της έπιστήμης) διασταυρώνονται πλέον σε μία κεντρική λεωφόρο: σε έναν άρτιο και ίσορροπημένο ύπομνηματισμό, καμωμένο με λογική και εύαισθησία. Νομίζω, με άλλα λόγια, πώς ή Προκοπάκη έχει αποφύγει τό διπλό σκόπελο πού κρύβουν οι φιλολογικές επιμέλειες: τό σχολαστικισμό -τή «φιλολογίτιδα» πού θά 'λεγε και ό Τσίρκα- αλλά και τήν άνερεμάτιστη συμπαράθεση «στοιχείων». Ό φρετιχισμός της πληροφορίας, γνώριμο σύνδρομο της σύγχρονης

πολιτισμικής συνείδησης, έχει δώσει τή θέση του σε μία έλλογη χρήση του πληροφοριακού ύλικού, τό όποιο αναπτύσσεται ίσορροπημένα ανάμεσα στους δύο κεντρικούς άρμούς του κειμένου: τήν αισθητική και τήν ιστορία. Στο σχολιασμό της, ή Προκοπάκη ακολουθεί τό κείμενο στίς ποικίλες άπολήξεις του και στά διαφορετικά συμφραζόμενά του: διακειμενικά, καλλιτεχνικά, ιστορικά, κοινωνικά, πολιτικά. Τό έγχειρημα δέν είναι καθόλου εύκολο, αν σκεφτεί κανείς τή διαλογική πολυφωνία αλλά και τό ιστορικό φορτίο των Άκν-βέρνητων Πολιτειών.

«Πολιτισμική κιβωτό» είχε χαρακτηρίσει κάποτε άλλοτε ή Προκοπάκη τήν τριλογία, και είχε δίκιο. Η διαπίστωση αυτή, ώστόσο, έθεσε και τήν ίδια σε μία αρκετά περίπλοκη διαδικασία: Τί νά σώσει κανείς σε μία τέτοια κιβωτό; Τους συγγραφείς, τά κείμενα, τά πρόσωπα, τά γεγονότα; Και πόσο δεσμευτικός μπορεί νά είναι τελικά όλος αυτός ό όγκος πληροφοριών για τόν σύγχρονο άναγνώστη; Και έπιπλέον, πώς μπορεί νά αποφύγει κανείς τόν κίνδυνο της νοσταλγίας για μία «παρελθούσα» εποχή και μία «μουσειακή γνώση»;

Μίλησα προηγουμένως για λογική και εύαισθησία. Θά 'θελα νά δείξω τώρα πώς συνδυάζονται οι άρετές αυτές στην καινούργια έκδοση της τριλογίας. Άς δούμε τόν τρόπο πού άρθρώνεται ή συνομιλία του κειμένου με άλλα κείμενα, με άλλα καλλιτεχνικά προϊό-

ντα, ακόμα και με άλλες γλώσσες. Είναι, πράγματι, έντυπωσιακό τό δίκτυο των λογοτεχνικών κειμένων και των ευρύτερων καλλιτεχνικών αφηγημάτων, μέσα από τό όποιο συγκροτείται ή διακειμενική διάσταση της τριλογίας. Ποίηση, μυθιστόρημα, αλλά και ζωγραφική, μουσική, γλυπτική· αλλά και γαλλικά, άγγλικά, άραβικά, έβραϊκά κτλ. Άπό τά βιβλικά κείμενα ως τόν Μπωντλέρ, κι από τόν Ντύρερ ως τήν ομάδα του Μπλουμππερ, ή Προκοπάκη άνασυστήνει

Στρατής Τσίρκας

Ἄπ' τό ἐξώφυλλο τοῦ βιβλίου τῆς Χρ. Προκοπάκη, Στά ἴχνη τοῦ Στρατῆ Τοίρκα, ἐκδ. Κέδρος

ὄλον αὐτό τόν καλλιτεχνικό διάκοσμο τῆς τριλογίας ἀκολουθώντας τά ἴχνη ἐνός ἀποσπάσματος, μιᾶς φράσης, μιᾶς λέξης. Ἄς προσέξουμε ὅμως: δέν ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιᾶ λογική πού ἀναδεικνύει τή διακειμενικότητα γιά τή διακειμενικότητα, ἢ τήν ἑτερογλωσσία γιά τήν ἑτερογλωσσία, ἐγκλείοντας, ἀκόμη μιά φορά, τό κείμενο «στή φυλακή τῆς γλώσσας». Ἡ πεισματική ἀποκατάσταση τῶν φιλολογικῶν καί αἰσθητικῶν ἀναφορῶν (οἱ «λόγιες πηγές» θά ἔλεγε ὁ Τοίρκας) φέρνει στό προσκήνιο μιᾶ νέα πραγματικό-

τητα. Συνηθίζαμε νά διαβάσουμε τήν τριλογία σάν ἓνα ἱστορικό, πολιτικό ἢ καί ἀστικό μυθιστόρημα. Ἡ Προκοπάκη μᾶς ὑποχρεώνει νά δοῦμε τίς Ἀκυβέρνητες Πολιτείες καί σάν ἓνα μυθιστόρημα ἰδεῶν, καί μάλιστα σάν ἓνα μυθιστόρημα ἰδεῶν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μοντερνισμοῦ, ἀφοῦ οἱ ἥρωες «ζοῦν» μέσα σέ ἓνα ἀξιακό σύστημα διαμορφωμένο μέσα ἀπό αὐτά τά κείμενα, τά ρεύματα, τίς ιδέες, τά γούστα. Δέν εἶναι μόνο τό εὖρος τῆς παιδείας τοῦ Τοίρκα πού ἀντιλαμβάνεται κανεῖς μέ τό σημερινό σχολιασμό: δέν

είναι μόνο τὰ ἀφηγηματικά τεχνάσματα ενός ώριμου πλέον συγγραφέα: είναι και τὸ γεγονός ὅτι τὰ διακειμενικά ἴχνη σκιαγραφοῦν ἓνα διανοητικό βίο σταθερά προσηλωμένο στὶς οὐμανιστικές παραδόσεις. Παραδόσεις πού δοκιμάζονται μέσα στό Β' παγκόσμιο πόλεμο ἀλλά και παραδόσεις πού τροφοδοτοῦν τόν ἴδιο τόν ἀντιφασιστικό ἀγώνα. Φαίνεται πῶς τὸ ὑπόροητο ἀφήγημα πού διαπερνᾷ τὴν τριλογία εἶναι ἀκριβῶς αὐτή ἢ «στράτευση τῶν διανοουμένων», τὰ ὑλικά τῆς ὁποίας ἀνιχνεύονται πλέον καθαρά στὶς συνδέσεις τοῦ κειμένου μέ τὴν ἠχώ τῆς λόγιας εὐρωπαϊκῆς παιδείας. Νά προσθέσω και κάτι ἀκόμα. Νομίζω εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ἐρχεται στήν ἐπιφάνεια ἡ ἐντονα «ἀναγνωστική συνείδηση» τῆς ἀφήγησης στήν τριλογία: ἀφηγητές-ἀναγνώστες, ἥρωες-ἀναγνώστες πού θεματοποιοῦν τὴν ἀνάγνωση και τὴν ὑπερασπίζονται σέ καιρό πολέμου. Ἄς μὴν πᾶμε μακριά: ἡ ποιητική τοῦ Καβάφη ἀναδεικνύεται και ἐδῶ ὡς τὸ πλέον γόνιμο ἔδαφος γιά τὴ θητεία τοῦ Τσίρκα στόν Ἀλεξανδρινό.

Ἀντίστοιχη εἶναι και ἡ λειτουργία τοῦ «πραγματολογικοῦ σχολιασμοῦ». Ἡ ἱστορία στήν τριλογία δέν εἶναι ἀπλῶς ἓνας πλάγιος φωτισμός ἀλλά εἶναι ὁ κεντρικός προβολέας. Ἡ μυθοπλαστική ἀφήγηση ἀφορᾷ τὴν πύο κρίσιμη περίοδο τοῦ πολέμου (1942-1944), μέ ἀποτέλεσμα τὰ γεγονότα νά διεκδικοῦν τὴ δική τους δραστική σημασία. Ἄν συνυπολογίσει κανεῖς ὅτι τὸ μέτωπο τῆς Μέσης Ἀνατολῆς εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κρίσιμα θέατρα τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων και τῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων, τότε φτάνουμε ἀβίαστα στό συμπέρασμα πῶς ἡ ἀνασύνθεση τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου εἶναι ἀπαραίτητη γιά τὴν κατανόηση τῆς μυθοπλασίας. Ἡ Προκοπάκη μᾶς προσφέρει αὐτὸ τὸ ὑλικὸ γενναιοδωρα, ἀναλαμβάνοντας νά μπεῖ στόν κόπο μιᾶς ἔρευνας, πού ἐκτείνεται σέ διαφορετικά πεδία: τὰ τηλεγραφήματα τοῦ Τσῶρτσιλ στήν ἑλληνική κυβέρνηση, οἱ μνήμες τοῦ ἰσπανικοῦ ἐμφυλίου, τὰ πολιτικά παρασκήνια, ἡ γραμμὴ τοῦ Στάλινγκραντ, ἡ ἀντίσταση. Ἡ ἐντυπωσιακὴ δουλειά πού ἔχει γίνει στό ἐπίπεδο τῆς ἀνάδειξης τῶν ἱστορικῶν και πολιτικῶν συμφραζομένων δέν μπορεῖ και δέν πρέπει, ὡστόσο, νά μᾶς ὀδηγήσει σέ μιὰ «ἱστοριοδιφική» ἀνάγνωση. Ὁ ὑπομνηματισμός μᾶς ἐπανασυνδέει μέ πρόσωπα και πράγματα, πού ἦταν φορεῖς μιᾶς συγκεκριμένης ἱστορικότητας: τῆς ἱστορικότητας τοῦ πολέμου. Ἡ «γεωπολιτική» τῆς ἀφήγησης μέσα ἀπὸ τοὺς συνοδευτικούς χάρτες πού παραθέτει ἡ Προκοπάκη, συμβάλλει καθοριστικά στήν ἀνάδειξη τῶν Ἀκυβέρνητων Πολιτειῶν ὡς ἐμπόλεμης ζώνης. Ἡ ἴδια ἡ μέριμνα τοῦ Τσίρκα γιά αὐτὴ τὴν ἱστορική αἴσθηση τῆς λογοτεχνίας εἶναι γνωστή. «Ἦθελα νά κάνω τὴ δουλειά τοῦ ἱστορικοῦ πού δέ βρέθηκε» ἔλεγε στή Φούλα Χατζιδάκη, περιμένοντας, ἐμμέσως πλὴν σαφῶς, τὴν κομματική ἐγκριση γιά νά καταπιστεῖ μέ τὰ γεγονότα τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Σαράντα χρόνια μετά, καθὼς ὁ ἱστοριογραφικός φάκελος σχε-

τικά μέ τὴ Μέση Ἀνατολή παραμένει ἰσχνός, ἡ Προκοπάκη κωδικοποιεῖ ἀλλά και ἀναστοχάζεται τὶς ἀποκτημένες γνώσεις μας, μέ διακριτικές διορθώσεις πού κάποιες φορές θέτουν ἓνα ὄριο και στὶς συναφεῖς βολικές μυθολογίες. Φέρνω ἓνα παράδειγμα. Στὴ σελ. 435, ὑπάρχει ἡ γνωστὴ φράση τῆς τριλογίας πού ἀποδίδεται στή ζαχαριαδικὴ ἠγεσία: «Ὁ Ἀπρίλης (...) ἦταν ἐγγλέζικος δάχτυλος». Σχολιάζει σχετικά ἡ Προκοπάκη. «Γιά τὴν ἀκρίβεια, ἡ φράση τοῦ Ν. Ζαχαριάδη στή 12η Ὀλομέλεια τῆς Κ.Ε. τοῦ ΚΚΕ (25-27 Ἰουνίου 1945) ἔχει ὡς ἐξῆς: «Δέ μπορῶ ν' ἀποφύγω τόν πειρασμό και νά μὴν πῶ ὅτι ἔτσι ὅπως ἦρθε τὸ κίνημα ἐκεῖνο, δείχνει σά νά τὸ προκάλεσαν οἱ ἴδιοι οἱ ἀντίπαλοι μας». (Δέκα χρόνια ἀγῶνες 1935-1945, Ἐκδόσεις τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΕ, 1945, βλ. τώρα ἀνατύπωση, ἐκδ. Πορεία, 1977, σ. 275). Δέν ἐντόπισα πουθενά τὴ φράση «ἦταν ἐγγλέζικος δάχτυλος» πού τοῦ ἀποδίδεται μονίμως ἀπὸ τότε. Εἶτε εἰπώθηκε ἀνεπίσημα εἶτε μεταφέρει ἀπλῶς τὸ πνεῦμα τῶν λόγων τοῦ Ζαχαριάδη». Λεπτομέρειες; Ὅχι ἀκριβῶς. Στὴν οὐσία, πρόκειται γιά μιὰ νηφάλια ἐξέταση τοῦ πραγματολογικοῦ ὑλικοῦ, ἡ συνολικὴ ἀποτίμηση τοῦ ὁποίου μᾶς ἐπιτρέπει σήμερα νά ξανασκεφτοῦμε και τὸ σχῆμα τῆς ἱστορικῆς ἐρμηνείας πού μᾶς προτείνει ἡ τριλογία, «σέ καιρό και σέ τόπο».

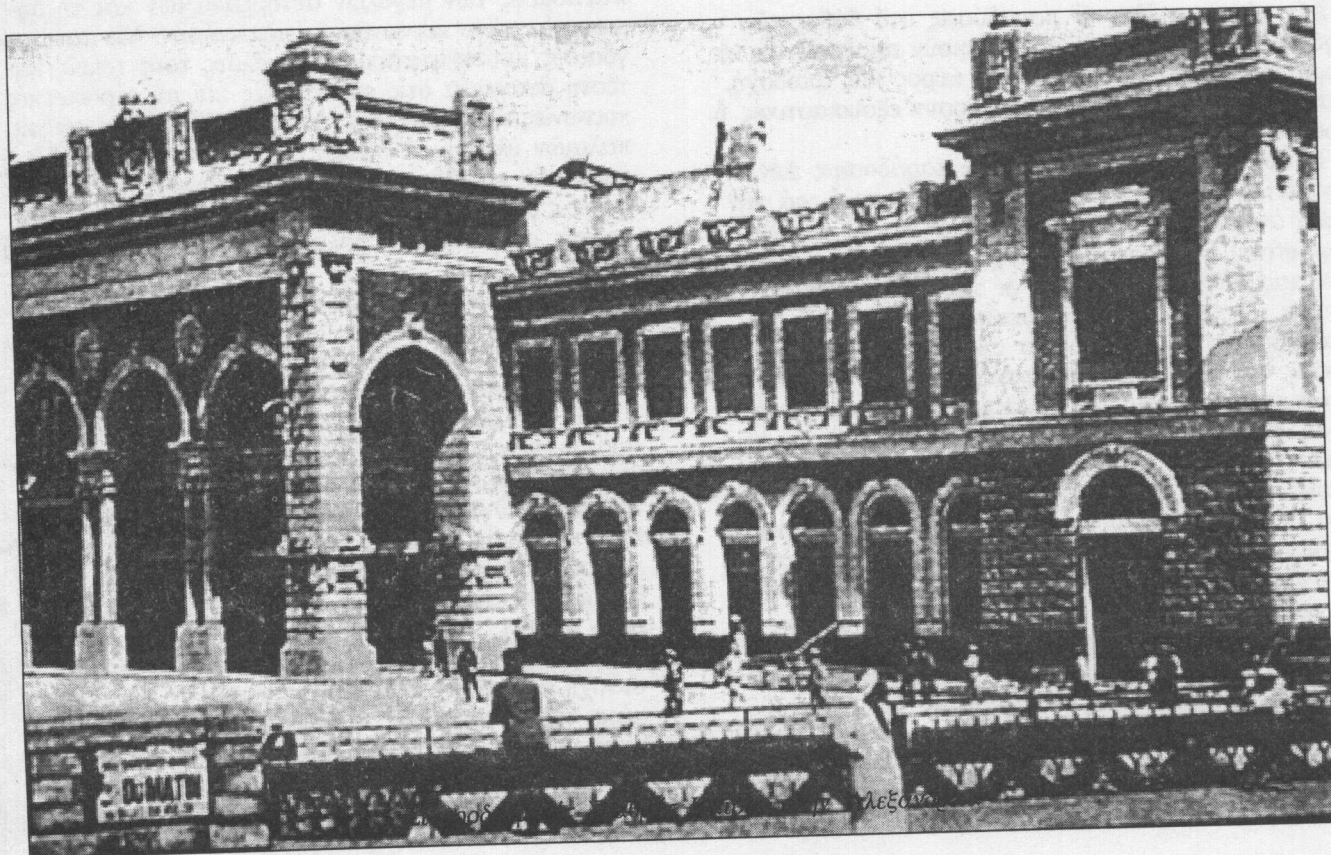
Ἡ ἐπιλογή αὐτὴ ἔχει και ἓνα ἐνδεχόμενο ρίσκο. Νά φέρω ἓνα «γνωστό» παράδειγμα: ὄλοι λίγο πολύ «γνωρίζαμε» τὸ Ἀνθρωπάκι ἢ τόν Φάνη. Ἡ ταύτιση τῶν μυθοπλαστικῶν προσώπων μέ τὰ πραγματικά εἶχε γίνει μέσω ἓνος παράλληλου κυκλώματος «ἱστορικῆς πληροφορίας» (μερικές φορές και μέ τὴ σιωπηρὴ ἀποδοχή ἢ τὴ ρητὴ ὑπόδειξη τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα), τὸ ὁποῖο συρρίκνωσε σέ ἓνα βαθμὸ τὴ μυθοπλαστικὴ ἀξία τοῦ κειμένου. Ἡ «ὑπερ-πολιτικοποίηση» τῆς τριλογίας, σέ ἐποχές πού εὐνοοῦσαν ἀντίστοιχες συγγραφικὲς προθέσεις και ἀναγνωστικὲς συμπεριφορές, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀνάδειξη τῆς τεκμηριωτικῆς διάστασης τοῦ ἀφηγηματικοῦ λόγου. Ἔχω τὴν αἴσθηση πῶς ἡ Προκοπάκη, σήμερα, ἐπιλέγει ἂν ὄχι νά ἐμποδίσει τὴ ροὴ αὐτῶν τῶν πληροφοριῶν, τουλάχιστον νά μὴ νομιμοποιήσει τὴν ἰσχύ τους μέσα ἀπὸ μιὰ ἐγκυρη «φιλολογικὴ ἐπιμέλεια». Θέλει τόλμη αὐτὴ ἡ ἐπιλογή, γιατί μᾶς ὑποχρεώνει και στόν ἀντίλογο: εἶναι πάντα αὐτὴ ἡ «προστασία» τοῦ κειμένου πρὸς ὄφελος τῆς ἱστορικῆς συνείδησης τοῦ ἀναγνώστη; Θυμίζω πῶς ἡ τριλογία δομεῖται πάνω στήν προβληματικὴ τῶν ἱστορικῶν «ἀποδείξεων» προκειμένου νά ὑποστηρίξει μιὰ συγκεκριμένη ἐρμηνεία γιά τόν Ἀπρίλη τοῦ '44, και, ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη, μιὰ σειρά ἀπὸ γεγονότα [ἡ πορεία στήν ἐρημο, οἱ συνομιλίες τοῦ Φάνη (Γ. Σαλᾶ) μέ τὸ Ἀνθρωπάκι, ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Ριγκῶ (γραμματέα τῆς Διεθνούς) στή Μέση Ἀνατολή], ἀποκτοῦν ἰδιαίτερη σημασία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, μήπως ἦρθε ἡ ὥρα νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ τὶς δικές μας ἐμμονές, πού θέλουν

τόν Τσίρκα περισσότερο «ιστορικό» και λιγότερο «μυθιστοριογράφο»; Φοβάμαι πώς τό θέμα είναι αρκετά περίπλοκο, και τά θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα πού εγείρει, δέν οδηγούν σέ μιά και ένιαία απάντηση. Τό ζήτημα τής πολιτικής κουλτούρας και τής ιστορικής μνήμης τής άριστεράς υπερβαίνει ακόμα και την ίδια την τριλογία. Στη ζυγαριά της, πάντως, ή Προκοπάκη υπολογίζει τό ιστορικό βάρος τής τριλογίας μέ δύο μαθηματικές πράξεις, όχι μέ μιά. Πρόσθεση και άφάρηση μιά διαδικασία πού έξασφαλίζει ισορροπία και μās καλεί σέ μιά «καινούργια ανάγνωση».

Μίλησα πολύ γιά τό «νέο» και τό «καινούργιο», σέ μιά εποχή πού και οι δύο λέξεις είναι μάλλον «σσημασμένες». Έπέμεινα, ώστόσο, σέ αυτή την όρολογία γιατί έχω την έντύπωση πώς βρισκόμαστε μπροστά σέ μιά επιμέλεια, πού μās συστήνει ένα «νέο βιβλίο». Αναρωτιέμαι αν, μέ όλες τές συζητήσεις και τές εργασίες πού έχουν γίνει γύρω από την τριλογία, έχουμε συνειδητοποιήσει πώς βρισκόμαστε μπροστά σέ ένα τόσο «πλούσιο» κείμενο, σέ ένα κείμενο πού ένάντιο τό χτές μέ τό σήμερα, σέ ένα κείμενο πού έξακολουθεί νά θέτει πολύ ψηλά τόν πήχη τής αφηγηματικής γραφής αλλά και τής ιστορικής συνείδησης, μέσα στή νεοελληνική πεζογραφία. Η Προκοπάκη ξεκλειδώνοντας τό κείμενο του Τσίρκα μās δείχνει μέ πολύ καθαρό τρόπο τούς σύνθετους

δρόμους πού διάβηκαν ή ιστορία και ή λογοτεχνία, προκειμένου νά συναντηθούν σέ μιά γραφή μέ ύψηλές αφηγηματικές αξιώσεις αλλά και μέ συγκεκριμένο ιδεολογικό προσανατολισμό. Σήμερα πού οι συζητήσεις γιά τές έμπλοκές τής ιστορίας στή λογοτεχνία διεξάγονται μέ σχεδόν συνθηματικό τρόπο, τό αφηγηματικό «κατόρθωμα» του Τσίρκα δείχνει καθαρά πώς ή τέχνη μπορεί νά είναι μιά εμπειρία πολιτικής χειραφέτησης χωρίς νά παραιτείται από τό αίτημα τής γνώσης, τής κριτικής, ή ακόμη και τής σύγκρουσης. Η Προκοπάκη μās δίνει τά κλειδιά νά ξαναδιαβάσουμε τόν Τσίρκα σέ αυτό τόν διπλό χρόνο τής ανάγνωσης, πού συναιρεί τό παρελθόν μέ τό παρόν προκειμένου νά κατανοήσουμε την «τριλογία του πολέμου» αλλά και τές *Άκυβέρνητες Πολιτείες* του καιρού μας: την εμπειρία τής προσφυγιάς, τής διασποράς, του έκπατρισμού, του κοσμοπολιτισμού, αλλά και τής άποικιοκρατίας, τής καταπίεσης, τής αντίστασης. Από αυτή την άποψη, ό Τσίρκας δέν είναι ένας συγγραφέας πού έρχεται από τά παλιά αλλά είναι ένας συγγραφέας του καιρού μας. Άς ευχαριστήσουμε την επιμελήτρια, πού μέ τόσο κόπο και μεράκι ανάλαμβάνει, γιά άλλη μιά φορά, νά μās τόν «συστήσει».

Λένε πώς «έχουν τές δικές τους τύχες τά βιβλία» ή τριλογία ένωσε την τύχη της μέ τή ζωή και τή γραφή τής Χρύσας Προκοπάκη.

ERIC HOBSBAWM-TERENCE RANGED (Έπιμ.)

Ἡ ἐπινόηση τῆς παράδοσης

Μετάφραση Θανάσης Ἀθανασίου, ἐκδόσεις Θεμέλιο, Ἀθήνα 2004

τῆς Κατερίνας Λαμπρινοῦ

Ο συλλογικός αὐτός τόμος, τήν ἐπιμέλεια τοῦ ὁποίου ἔχουν ὁ Ἐρικ Χομπσμπόμ καί ὁ Τέρενς Ρέιντζερ, ἄν καί μετράει, ἤδη, πάνω ἀπό εἴκοσι χρόνια κυκλοφορίας στή Μεγάλη Βρετανία, μεταφράστηκε καί κυκλοφόρησε πολύ πρόσφατα στήν Ἑλλάδα. Στό βιβλίο αὐτό, ἔργο ἀναφορᾶς, ἐπερωτᾶται ἡ ιστορικότητα λιγότερο ἢ περισσότερο γνωστών παραδόσεων, ἀνιχνεύεται ὁ χρόνος «ἐπινόησής» τους καί διερευνᾶται ἡ διαδικασία καθιέρωσης, τά αἷτια ἐμφάνισής τους καί οἱ σκοποὶ πού αὐτή ἐξυπηρετεῖ.

Δέν χάνονται ὅλες οἱ παραδόσεις στό βάθος τῶν χρόνων, ὅσο καί ἂν αὐτό διεκδικοῦν προκειμένου νά νομιμοποιηθοῦν, κερδίζοντας σέ κύρος καί ἀποδοχή, ὥστε ἐν συνεχείᾳ νά νομιμοποιήσουν ἐξουσιαστικές ἢ κοινωνικές πρακτικές.

Τί συνιστᾶ, ὅμως, «ἐπινοημένη παράδοση»; Δέν πρόκειται γιά μιά ἀδρανή ιστορικοποίηση ἢ γιά τήν ἀπλή ἀναβίωση τοῦ παρελθόντος ἀλλά γιά μιά διαμορφωτική δυναμική πού στόχο ἔχει νά ἐπικυρώσει ἕνα παρόν, παραπέμποντας σέ παλιές καταστάσεις ἢ σέ ἕνα *a posteriori* διαμορφωμένο παρελθόν. Ὁ Χομπσμπόμ τήν ὀρίζει ὡς «ἕνα σύνολο πρακτικῶν οἱ ὁποῖες συνήθως διέπονται φανερά ἢ σιωπηρά ἀπό ἀποδεκτούς κανόνες, μέ τελετουργική ἢ συμβολική φύση, καί οἱ ὁποῖες ἐπιδιώκουν νά ἐνσταλάξουν ὀρισμένες ἀξίες καί κανόνες συμπεριφορᾶς μέσω ἐπανάληψης, γεγονός πού αὐτόματα συνεπάγεται τή συνέχεια μέ τό παρελθόν» (σ. 10). Δύο τά κρατούμενα: ἡ «χρηστική» ἀξία τῆς παράδοσης καί ἡ συμβολική ἐπανάληψη. Ἄς τά δοῦμε συνοπτικά ξεκινώντας ἀπό τό τελευταῖο.

Ἡ παράδοση, ἀντίθετα ἀπό τό ἔθιμο, τό ὁποῖο ἔχει τήν εὐελιξία νά προσαρμόζεται καί νά μεταβάλλεται, εἶναι ἀμετάβλητη καί σταθερή. Ἐκεῖνο πού ἔχει ἐνδιαφέρον, λοιπόν, εἶναι ἡ ἀνάγκη πού δημιουργεῖται μέσα στή συνεχή ἀλλαγὴ γιά τήν ὑπαρξή κάποιων πλευρῶν τοῦ κόσμου πού θά παραμένουν

ἀναλλοίωτες καί σταθερές. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τά ἔξι κείμενα τοῦ βιβλίου ἐξετάζουν παραδόσεις οἱ ὁποῖες καθιερώνονται ἀπό τό δεύτερο μισό τοῦ 18ου ὡς τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα, μιά περίοδο τεράστιων κοινωνικῶν καί πολιτικῶν ἀλλαγῶν πού συνεπάγεται ἡ Γαλλική καί ἡ Βιομηχανική Ἐπανάσταση καί τό πέρασμα ἀπό τή φεουδαρχία στόν καπιταλισμό, μέ τό θρυμματισμό κοινωνικῶν καί ἐξουσιαστικῶν δομῶν καί ἱεραρχιῶν, μέ τήν ἀποκρυστάλλωση τῶν ἐθνικῶν-κρατικῶν σχηματισμῶν, μέ τούς ἰμπεριαλιστικούς ἐπεκτατισμούς τῶν μεγάλων αὐτοκρατοριῶν καί τή δημιουργία νέων κοινωνικῶν ὑποκειμένων. Μέ τούς ραγδαίους μετασχηματισμούς σέ ὅλους τούς τομείς κατέστη ἀναγκαῖα στίς εὐρωπαϊκές καί μὴ εὐρωπαϊκές κοινωνίες ἡ δημιουργία νέων παραδόσεων μέ χρήση παλαιῶν ὑλικῶν, οἱ ὁποῖες, θά νοηματοδοτοῦν, θά ἀπαντοῦν καί θά λειτουργοῦν σέ καινούργιες καταστάσεις πού ἐπιφέρουν νέες κοινωνικές σχέσεις, νέες μορφές συμμετοχῆς ἢ πολιτικῆς ἐξουσίας καί ὑπερηκότητας.

Στίς ὀλιγοσέλιδες, ἀλλά ἄκρως περιεκτικές καί κατατοπιστικές εἰσαγωγικές ἐπισημάνσεις ὁ Χομπσμπόμ ταξινομεῖ τίς ἐπινοημένες παραδόσεις τῆς περιόδου σέ τρεῖς –ἐνίοτε ἐπικαλυπτόμενους– τύπους:

«(α) σ' ἐκείνους πού καθιερώνουν ἢ συμβολίζουν κοινωνική συνοχή ἢ τήν ιδιότητα τοῦ μέλους ὁμάδων, πραγματικῶν ἢ τεχνικῶν κοινοτήτων, (β) σ' ἐκείνους πού καθιερώνουν ἢ νομιμοποιοῦν θεσμούς, κοινωνική θέση ἢ σχέσεις ἐξουσίας, (γ) σ' ἐκείνους τῶν ὁποίων ὁ κύριος σκοπός ἢ κοινωνικοποίηση, ἢ ἐγχάραξη πεποιθήσεων, συστημάτων ἀξιῶν ἢ συμβάσεων συμπεριφορᾶς» (σ. 18).

Συνεπῶς ἡ δημιουργία παραδόσεων στόχο ἔχει τή συνοχή κοινωνιῶν ἢ κοινωνικῶν τάξεων καί ὁμάδων μέσω τῆς συγκρότησης ταυτοτήτων καί τῆς ἐνσωμάτωσης σέ ἕνα σύστημα ἀξιῶν ἀλλά καί τήν ἐσωτερική-κευση δομῶν καί κανόνων μέ στόχο μιά εὐρύτερη συναίνεση καί τελικά τήν ἡγεμόνευση τοῦ κοινωνι-

κοῦ. Ὁ Χομπομπόμ διαχωρίζει σχηματικά τή δημιουργία παραδόσεων σέ επίσημη ἢ πολιτική «σέ κράτη ἢ ἀπό κράτη ἢ ἀπό ὀργανωμένα κοινωνικά καί πολιτικά κινήματα» καί ἀνεπίσημη ἢ κοινωνική «ἀπό κοινωνικές ὁμάδες μὴ ὀργανωμένες τυπικά ὡς τέτοιες ἢ ἀπό ἐκείνους τῶν ὁποίων οἱ σκοποὶ δὲν ἦταν εἰδικά ἢ συνειδητά πολιτικοί, ὅπως λέσχες ἢ ἀδελφότητες μέ ἢ χωρὶς πολιτικές λειτουργίες» (σ. 297).

Στά πέντε κύρια κεφάλαια οἱ ἐρευνητές ἐπικεντρῶνουν τήν προσοχή τους στήν ἐπινόηση παραδόσεων σέ περιοχές πού μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλο τρόπο βρέθηκαν κάτω ἀπὸ τήν ἀγγλική κυριαρχία στά χρόνια τῆς μεγάλης τῆς ἀκμῆς καί στή δημιουργία παραδόσεων, εἴτε ἀπὸ τήν πλευρά τοῦ ἀγγλικοῦ στέμματος στήν προσπάθεια ἐπίτευξης μιᾶς πιὸ ὀμαλῆς διακυβέρνησης καί ἐγκαθίδρυσης δεσμῶν ἀφοσίωσης πρὸς αὐτό, εἴτε ἀπὸ τήν πλευρά ὁμάδων πού θέλησαν νά διατηρήσουν τή διακριτότητά τους, εἴτε μέσω τῆς μετᾶξὺ αὐτῶν ἀλληλεπίδρασης.

Στό πρῶτο κεφάλαιο, γραμμένο ἀπὸ τόν Hugh Trevor-Roper, ἐξετάζεται ἡ δημιουργία τῆς παράδοσης τῶν Ὑψηλῶν τῆς Σκωτίας καί ἡ στερεοτυπική εἰκόνα τοῦ Σκωτσέζου μέ τό κίλτ καί τήν γκάντα παύει νά χάνεται στά βᾶθη ἐνός ἀπροσδιόριστου παρελθόντος. Ἡ καθιέρωση τοῦ κίλτ ἀπὸ ἕναν Ἀγγλο χρονολογεῖται τό 1730 καί ἡ χρήση τοῦ ταρτάν ὡς ὑποδηλωτικῆ καταγωγῆς μόλις τόν 19ο αἰώνα, ἐνῶ ἐκεῖνα περίπου τά χρόνια ἡ γκάντα ἀντικαθιστᾶ τήν κέλτικη λύρα.

Τό ἐπόμενο κεφάλαιο πραγματεύεται τήν ἀναζήτηση τοῦ οὐαλικοῦ παρελθόντος κατὰ τή ρομαντική περίοδο μέ τό ἰδιαίτερο βάρος πού δόθηκε στήν πολιτιστική παραγωγή καί στόν «οὐαλικό» τρόπο διασκέδασης, ἀλλά καί ἔλλειψη ἄλλων στοιχείων στό μακρινό παρελθόν μέ τούς Κέλτες καί τούς Δρυίδες.

Στή συνέχεια ὁ David Cannadine ἐξιτορεῖ τήν ἐξέλιξη τῶν βασιλικῶν τελετουργιῶν ἀπὸ τό 1820, ἐντοπίζοντας στή δεκαετία τοῦ 1870 μιᾶ «τελετουργική ἐπινοητικότητα», ἡ ὁποία καί καθιέρωσε ἕνα εἶδος τελετῶν, πού πολλοί νομίζουν ὅτι ἀνάγεται στήν ἀρχαιότητα. Ὁ Cannadine σκιαγραφεῖ τίς ἀλλαγές στό πλαίσιο καί στήν ἐκτέλεση τῶν τελετουργιῶν, καταδεικνύοντας ὅτι τό νόημα τέτοιων πρακτικῶν σχετίζεται ἄμεσα μέ τίς συνθήκες τῆς κάθε ἐποχῆς καί κοινωνίας.

Τά ἐπόμενα δύο κεφάλαια ἐξετάζουν ἀφ' ἐνός τήν ἐπιβολή νέων μορφῶν ἐκπροσώπησης τῆς ἐξουσίας καί αὐτοκρατορικῆς κυριαρχίας στή δικτωριανή Ἰνδία, δίνοντας ἰδιαίτερο βάρος στήν αὐτοκρατορική συνέλευση τοῦ 1876 (ὁπότε καί ἐγκαινιάσθηκε ὁ τίτλος τῆς Βασίλισσας Βικτωρίας ὡς «Kaiser-i-Hindi»), καί ἡ ὁποία ἔγινε τό πρότυπο γιά κάθε μετέπειτα τελετουργική ἐκδήλωση καί, ἀφ' ἐτέρου, στό κείμενο τοῦ Terence Ranger, τή μεταφορᾶ παραδόσεων «δουτι-

κοῦ τύπου» στήν ἀποικιακή Ἀφρική, ἀλλά καί τή δημιουργία μιᾶς νέας ὑποτιθέμενης ἀφρικανικῆς παράδοσης ἀπὸ τήν ἀποικιοκρατική ἐξουσία.

Γιά τό τέλος μένει μιᾶ ἐπισκόπηση τοῦ Χομπομπόμ τῆς μαζικῆς παραγωγῆς παραδόσεων ἀπὸ τό 1870 ἕως τόν Α΄ παγκόσμιο πόλεμο, σέ μιᾶ περίοδο κατὰ τήν ὁποία, ὅπως λέει, οἱ ἐπινοημένες παραδόσεις «ξεφύτρωναν μέ μεγάλη ἐπιμονή» (σ. 197), ὅπου παρατίθεται πρὸς ἐξέταση μιᾶ εὐρεία γκάμα παραδειγμάτων ἀπὸ τήν ἐπικράτηση μορφῶν ἑορτασμοῦ ὅπως π.χ. τῆς Πρωτομαγιάς ἢ τῆς Ἡμέρας τῆς Βασίλης, ἡ παραγωγή δημόσιων μνημείων, ἡ τελετουργία τῆς σημαίας στά δημόσια σχολεῖα, στοιχεῖα τῆς κουλτούρας τῆς ἐργατικῆς καί τῆς μεσαίας τάξης (π.χ. ἐνδυματολογικά), οἱ ἀδελφότητες τῶν σπουδαστῶν στά πανεπιστήμια, ἡ ἐπινόηση καί ἡ θεομοποίηση ἀθλημάτων. Ὅλα αὐτά βέβαια εἶναι στοιχεῖα πού ἐμπύπτουν στό εὐρύτερο πλαίσιο τῆς συγκρότησης ἐθνῶν-κρατῶν καί τῆς ἀνάγκης νομιμοποίησης «φαντασιακῶν κοινοτήτων» μέ τήν ἀναγωγή τους στό παρελθόν, ἀλλά καί τῆς ἀποκρυστάλλωσης τῶν ἰδιαίτερων χαρακτηριστικῶν τῶν κοινωνικῶν τάξεων, καθεμιά ἀπὸ τίς ὁποῖες ἔβλεπε τόν ἑαυτό της σέ ἀντιπαράθεση μέ τίς ὑπόλοιπες. Ἐχει ἕνα ἐνδιαφέρον νά δεῖ κανεὶς πῶς, γιά παράδειγμα, ἡ συνεχῆς διεύρυνση τῆς μεσαίας τάξης, ἐκεῖνη τήν περίοδο, καί ἡ ἀνάγκη της γιά ταυτοποίηση τήν ὁδήγησε στό νά ἀναγνωρίζεται μέσω ἐθνικῶν συμβόλων.

Τό βιβλίο αὐτό, ὁ Χομπομπόμ ἐπιδιώκει νά γίνει ἕναυσμα καί νά ἐνθαρρύνει περαιτέρω μελέτες, καθὼς ἡ ἐπινόηση καί ἡ καθιέρωση ἐπαναληπτικῶν τελετουργιῶν μέ ἰδεολογικές προεκτάσεις δὲν ἔχει μελετηθεῖ ἐπαρκῶς ἀπὸ τοὺς ἱστορικούς. Τί ὄφελος μπορεῖ νά ἔχουν οἱ ἱστορικοί ἀπὸ τή μελέτη ἐπινοημένων παραδόσεων; Πρόκειται γιά τεκμήρια πού φωτίζουν τή σχέση τοῦ ἀνθρώπου (καί τοῦ ἱστορικοῦ) μέ τό παρελθόν, ἄλλωστε «ὅλες οἱ ἐπινοημένες παραδόσεις χρησιμοποιοῦν τήν ἱστορία ὡς νομιμοποιητικό παράγοντα ἐνεργειῶν καί συγκολλητική οὐσία γιά τή συνοχή ὁμάδων» (σ. 22).

Ὡστόσο, τό βιβλίο δὲν ἀφορᾶ, οὔτε ἀναφέρεται ἀποκλειστικά σέ ἐρευνητές. Ἄν ρίξουμε μιᾶ ματιά στίς ἐφημερίδες, εἴκοσι καί χρόνια μετὰ τήν πρώτη ἐκδόσή του, θά δοῦμε ὅτι μεγάλο μέρος τῆς δημόσιας συζήτησης καταλαμβάνουν θέματα ὅπως, γιά παράδειγμα, οἱ παρελάσεις καί ἡ σημασία τῆς σημαίας ἢ τό νόημα τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων καί τῆς φλόγας τους, προσφάτως ἐπινοημένα ἀλλά αἰώνια, ἱερά καί ἀναντικατάστατα στά μάτια τῆς κοινῆς γνώμης. Τό τί ἀνάγκες καλύπτουν οἱ παραδόσεις πέρα ἀπὸ τόν ἀπλό ἐκκοινωνισμό, ἂν μποροῦν νά ἀντικατασταθοῦν καί μέ τί εἶναι τό θέμα μιᾶς μεγάλης κουβέντας τοῦ παρόντος καί τοῦ μέλλοντος, ἰδιαίτερα στά χρόνια τοῦ παγκοσμιοποιούμενου καπιταλισμοῦ.

ΠΙΕΡ ΜΠΟΥΡΝΤΙΕ

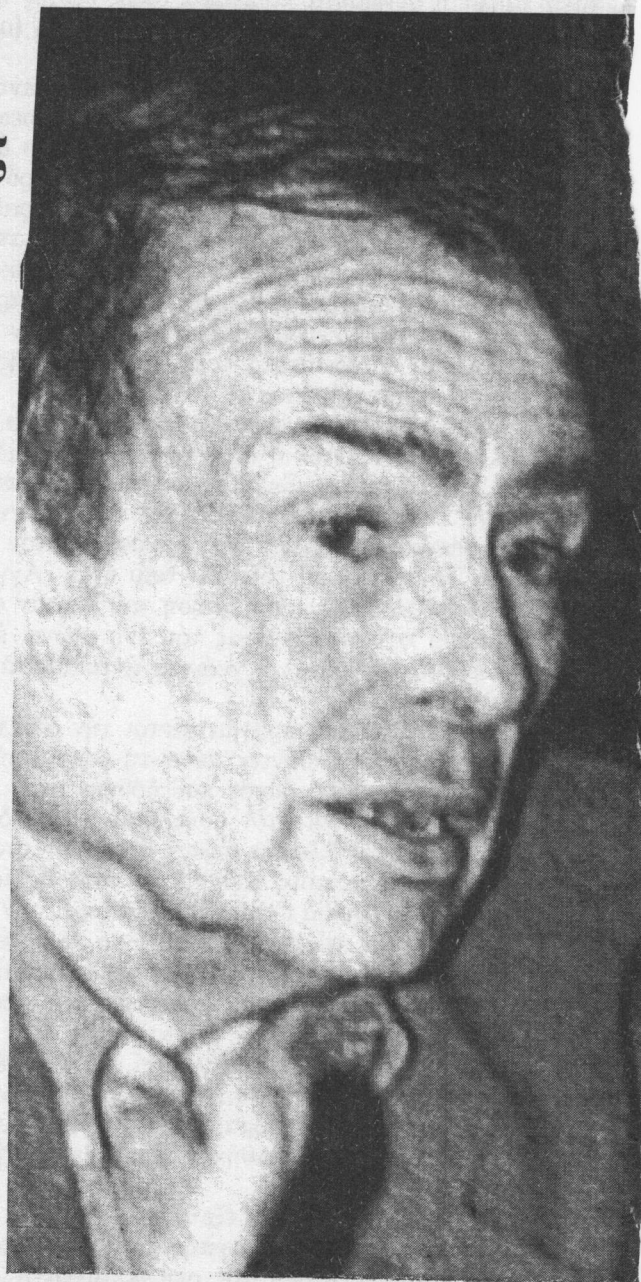
Γιά τήν ἐκπαίδευση τοῦ μέλλοντος

Ἐκδόσεις Νῆσος, Ἀθήνα 2004

τοῦ Νίκου Θεοτοκᾶ

Τρία χρόνια ἀπό τόν θάνατο τοῦ Πιέρ Μπουρντιέ, ἡ δημιουργία, ἡ ἔκδοση καί ἡ παρουσίαση τοῦ τόμου *Γιά τήν ἐκπαίδευση τοῦ μέλλοντος* εἶναι ἀσφαλῶς μιά ἀκόμα εὐκαιρία γιά νά τιμήσουμε τόν σημαντικό αὐτόν στοχαστή, τόν αὐστηρό τεχνίτη τῆς ἐπιστήμης του –τῆς κοινωνιολογίας– καί τόν ἐνεργό διανοούμενο ὁ ὁποῖος, μέ τό ἔργο καί τήν ἀκούραστη δράση του, ζωογόνησε καί συνεχίζει νά ἐμπνέει τόν κριτικό λόγο στήν αὐγή τοῦ 21ου αἰώνα.

Τά περισσότερα ἀπό τά κείμενα πού περιέχονται στόν συγκεκριμένο τόμο γράφτηκαν κατά τήν τελευταία εικοσαετία καί ἀπαντοῦν σέ διαφορετικές μέριμνες τό καθένα. Θησαυρίζονται, βεβαίως, καί κάποιες παλαιότερες παρεμβάσεις οἱ ὁποῖες παραπέμπουν σέ σημαντικές καί ἀκόμα ἐπίκαιρες ἐκπαιδευτικές διακβεύσεις, πού ἀναδείχτηκαν ἤδη ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1960. Σέ κάθε περίπτωση, κι ἐδῶ θά πρέπει νά ἀποδώσουμε τά ὀφειλόμενα στούς ἐπιμελητές τῆς ἔκδοσης Νίκο Παναγιωτόπουλο καί Καίτη Διαμαντάκου, ὅλα αὐτά τά κείμενα συνθέτουν ἕναν ὀξυδερκή καί ριζοσπαστικό προβληματισμό πού μπορεῖ νά τροφοδοτήσῃ μέ τόν προσφορότερο τρόπο τήν προσπάθεια κατανόησης καί θεματοποίησης τῶν μεγάλων προβλημάτων τοῦ καιροῦ μας *γιά τήν ἐκπαίδευση τοῦ μέλλοντος*. Ὁ Ζάν-Κλωντ Πασερόν, στό δικό του κείμενο πού γράφτηκε εἰδικά ὡς «ἐπίμετρο» γιά τή συγκεκριμένη ἔκδοση, ἀναστοχάζεται «σαράντα χρόνια μετά» τίς σημαντικές τομές στήν Κοινωνιολογία τῆς Ἐκπαίδευσης πού ἔφεραν οἱ *Κληρονόμοι* καί ἡ *Ἀναπαραγωγή*, τά δύο αὐτά σημαντικά κείμενα πού παραμένουν ἐπίκαιρα καί πρόσφορα σέ νέες προσεγγί-

σεις. Αὐτή εἶναι, δίχως ἄλλο, μιά προοπτική γιά τήν ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου. Θά μοῦ ἐπιτρέψετε, ὅμως, καίτοι ὁμότεχνος, νά μὴν μιλήσω καθόλου γιά τήν κοινωνιολογική ματιὰ τοῦ Μπουρντιέ, ὅπως κατατίθεται στά συγκεκριμένα κείμενα, ἀλλά γιά τήν πολι-

τική παρέμβαση στην οποία ο ίδιος τὰ ἐνέταξε. Πρόκειται, δηλαδή, κατά τή γνώμη μου γιά κείμενα ἄκρως πολιτικά, διατυπωμένα ἀσφαλῶς μέ τίς πολύ ἀύστηρές ἐπιστημονικές πειθαρχίες καί μέριμνες στίς ὁποῖες μᾶς ἔχει συνηθίσει ὁ λόγος τοῦ συγγραφέα. Κάτι ἀκόμα. Ἀπό τήν εὐρύτατη θεματική τοῦ διβλίου θά περιοριστῶ σχεδόν ἀποκλειστικά σέ ὅσα ἀφοροῦν εἰδικῶς τήν πολιορκία τῶν πανεπιστημιακῶν θεσμῶν καί τόν ἀσφυκτικό ἀποκλεισμό τους, πού ἐπιχειρεῖται σήμερα ἀπό τίς νεοφιλελεύθερες πολιτικές.

Οἱ ἐξελίξεις, λοιπόν, τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας στά εὐρωπαϊκά καί διεθνή ἐκπαιδευτικά πράγματα ἀποτελοῦν τό συγκείμενο, τήν ἀναφορά στό ὁποῖο συνέχει τίς στοχεύσεις καί τήν προβληματική τῶν κειμένων πού θηραυρίζονται στό διβλίο. Τό μόνο πού θέλω νά πῶ, ἐπικαλούμενος αὐτήν τήν κοινοτοπή διαπίστωση, εἶναι ὅτι τὰ κείμενα τοῦ Πιέρ Μπουρντιέ, γραμμένα στή διάρκεια δύο κρίσιμων δεκαετιῶν, ἀποτυπώνουν τόν βηματισμό τῶν μεγάλων πολιτικῶν παρεμβάσεων τοῦ νεοφιλελεύθερου μπλόκ στήν εὐρωπαϊκή ἐκπαιδευτική πραγματικότητα (τό «νεοφιλελεύθερο πραξικόπημα», ὅπως τό ἀποκαλεῖ) ἐνῶ, ταυτόχρονα, ἀναδεικνύουν τή δυναμική ἀλλά καί τὰ ὅρια τῶν δεδομένων ὡς τὰ τώρα ἀπαντήσεων τῆς ἐκπαιδευτικῆς κοινότητας στίς ραγδαῖες παρεμβάσεις πού διάχνουν τό ἔδαφος κάτω ἀπό τὰ πόδια της, πού ἀπορρυθμίζουν πλήρως τοὺς ἐθνικούς καί εὐρωπαϊκούς ἐκπαιδευτικούς θεσμούς καί προδιαγράφουν μιά ὀλέθρια στρατηγική ὑπαγωγῆς τῶν ἐκπαιδευτικῶν θεσμῶν, ὄλων τῶν βαθμίδων, στίς ἄμεσες καί ἀδιαμεσολάβητα ἐκπεφρασμένες ἐπιταγές τοῦ «ἐργοδοτικοῦ ὄνειρου», γιά νά χρησιμοποιήσω τή δική του ἔκφραση πού δέν ἀφήνει κανένα περιθώριο παρερμηνείας. Μέ τὰ δικά του λόγια:

«Υπάρχει μιά ὀρισμένη νεοφιλελεύθερη ἐκπαιδευτική πολιτική ἡ ὁποία συχνά προετοιμάζεται καί διαμορφώνεται λάθρα ἀπό διάφορες ἐπιτροπές [...] καί στόχο ἔχει νά καθυποτάξει τὰ συστήματα ἀνώτατης ἐκπαίδευσης στήν παραγωγή ἐργαζομένων, στήν παραγωγή στελεχῶν πού θά διακρίνονται ἀπό ἐλαστικότητα, ἀπασχολησιμότητα, διαθεσιμότητα, προσαρμοστικότητα καί, γιά νά τό πούμε πιό ἀπλά καί πιό ὠμά, ἀπό δουλικότητα». (σελ. 156-157)

Νά ἐπιμείνουμε, ὅμως, λίγο ἀκόμα στό κείμενο: «Στόχος εἶναι [...] ἡ συρρίκνωση τῆς λειτουργίας τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος στήν τεχνική πλευρά [πού] ἐξασφαλίζει καί ἐκπληρώνει τήν πιό κρυφή σήμερα κοινωνική λειτουργία του, τήν ἀναπαραγωγή δηλαδή τῆς σημαντικότερης διαφορᾶς πού ὑπάρχει μέσα στίς σύγχρονες κοινωνίες, ἐκείνης πού διαχωρίζει τὰ διευθυντι-

κά ἀπό τὰ ἐκτελεστικά στελέχη. Αὐτή ἡ διάκριση, αὐτή ἡ διχοτομία εἶναι κατ' ἐξοχήν ὀλέθρια. Ἐάν διαβάσουμε τὰ κείμενα τοῦ σχεδίου τῆς Μπολόνια. Γιά παράδειγμα, βλέπουμε ὅτι [οἱ δύο κύκλοι σπουδῶν ἀποσκοποῦν] στήν ἀναπαραγωγή μέσα σέ συγκεκριμένες ἐθνικές κοινότητες μᾶς πολιτισμικῆς τομῆς ἀνάμεσα σέ ὅσους θά ἔχουν δικαίωμα στά τρία χρόνια σπουδῶν τοῦ κοινού κορμοῦ [...] καί σέ μιά μεγάλη διεθνή ἐλίτ, ἡ ὁποία θά ὀμιλεῖ τήν ἀγγλική, θά παίξει γκόλφ, θά ἔχει τόν ἴδιο χαρτοφύλακα καί θά εἶναι ἐνωμένη σέ ἓνα πολύ συγκεκριμένο πολιτισμικό σύμπλεγμα». (σελ. 176)

Δεινὴ περιγραφή μᾶς δεινῆς πραγματικότητας, πού ἤδη διαμορφώνεται περιβεβλημένη ἰδεολογικά μέ τόν μύθο ὅτι ἡ προαγωγή της ὑποτάσσεται στήν καταναγκαστική δύναμη ἑνός «φυσικοῦ φαινομένου». Ὁ Μπουρντιέ ἐπιχειρεῖ νά ὑποβάλει ὅλα αὐτά τὰ φαινόμενα στό μέτρο τῆς ὀρθολογικά θεμελιωμένης κριτικῆς καί νά προτείνει μιά ἐναλλακτική στάση ὑπεράσπισης τῶν ἐκπαιδευτικῶν θεσμῶν καί τῶν κοινωνικῶν κατακτήσεων πού τοὺς περιβάλλουν. Ἡ μοιρολατρικῆς ἐπικλήσεις στή λεγόμενη «ἀναγκαιότητα» κυριαρχίας τῆς ἀγορᾶς, οἱ ὁποῖες συνοδεύουν τό νεοφιλελεύθερο πρόγραμμα, ἀντιφάσκει πρὸς στοιχειώδεις καταστατικές ἀξιολογικές προϋποθέσεις τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ καί πανεπιστημιακοῦ ἐπαγγελματισμοῦ, γιά νά θυμίσω τήν πρό εἰκοσαετίας ἐπίσης ρηξικέλευθη προσέγγιση, μέσα ἀπό τίς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ ὁ Πολίτης, ἑνός ἄλλου ἀπόντος, τοῦ Κοσμά Ψυχοπαίδη.

Στό σημερινό νεοφιλελεύθερο περιβάλλον, ἡ ἀνώτατη ἐκπαίδευση πιέζεται μέ ὅλα τὰ μέσα νά προσαρμωστεῖ στίς μέριμνες τῶν ἐπιχειρήσεων καί τοῦ κεφαλαίου. Μέ ἄλλα λόγια, στόχευση τῆς περιφέρειας «δικασίας τῆς Μπολόνια» εἶναι ἡ ριζική μετάλλαξη τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πανεπιστημίου σέ μηχανισμό κατάρτισης πού θά παράγει μαζικά «ἀπασχολήσιμους», ἐφοδιασμένους μέ στοιχειώδεις καί σέ μεγάλο βαθμό προσωρινῶν χαρακτήρα ἐργαλειακές μαθήσεις. Κι ὅλα αὐτά, μέ τήν ψευδελίγραφη χρήση ἐννοιῶν ὅπως: «ἀξιολόγηση», «διά βίου ἐκπαίδευση», «συμπληρωματικότητα τῶν ἐπιστημῶν», «κινητικότητα φοιτητῶν καί διδασκόντων» κ.λπ. Ἐννοῖες πού, στά κείμενα καί τήν πρακτική τῶν νεοφιλελεύθερων ἡγετῶν στρέφονται ἐνάντια στό περιεχόμενο καί στίς ἱστορικές τους ἀναφορές. Ἐν τέλει, ἡ σημερινή εὐρωπαϊκή ἐκπαιδευτική πολιτική δέν ἀποβλέπει παρά στή μετατροπή τῶν μαζικοποιημένων, δημοκρατικά ὀργανωμένων καί ἀκαδημαϊκά προσανατολισμένων πανεπιστημιακῶν θεσμῶν σέ μηχανισμούς παραγωγῆς καί διά βίου ἀνανέωσης τῆς «ἀπασχολησιμότητας» τῶν πολιτῶν καί τῶν νέων τῆς Εὐρώπης. Σέ ἀνταγωνισμό, μάλιστα, πρὸς τίς ἰδιωτικές ἐπιχειρήσεις πού ἐμπορεύονται ὑπηρεσίες κατάρτισης. Μέ αὐτόν τόν τρόπο, ἡ ἀνώτατη ἐκπαίδευση συρρικνώνεται ἐπιλεκτικά σέ

μηχανισμό ρηχής επαγγελματικής κατάρτισης, ύπονομεύοντας τη μακρά παράδοση της ακαδημαϊκής ελευθερίας και αυτοτέλειας των ευρωπαϊκών ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, ενώ η πανεπιστημιακή κοινότητα αποδυναμώνεται από ουσιαστικές αρμοδιότητες στο πεδίο λήψης των αποφάσεων. Όσο για τις κλασικές λειτουργίες των πανεπιστημίων και των έρευνητικών κέντρων, αυτές ύπολογίζεται να περάσουν στα λεγόμενα «κέντρα άριστείας», τά όποια καλούνται να αναπαραγάγουν τις μελλοντικές ευρωπαϊκές έλίτ κατά τό δοκιμασμένο άμερικανικό πρότυπο. «Τό άμερικανικό όνειρο»: Αύτή είναι ή προοπτική της «κοινωνίας της μάθησης» πού επαγγέλλεται ή σημερινή εκπαιδευτική πολιτική της Ε.Ε., τήν όποια ή Κομισιόν και τό Συμβούλιο Υπουργών, παραβιάζοντας κάθε ευρωπαϊκή νομιμότητα, έπιχειρούν να τήν καταστήσουν αναγκαστικό μονόδρομο για όλα τά κράτη μέλη.

Αποτέλεσμα πιέσεων προς αύτήν τήν κατεύθυνση είναι ή όλο και μεγαλύτερη έμπλοκή όρισμένων πανεπιστημίων ή τμημάτων σέ «ευέλκτα» και χαμηλού επίπεδου προγράμματα σπουδών, πού άπευθύνονται σ' ένα έμπορευματοποιημένο περιβάλλον προσφοράς και ζήτησης «ύπηρεσιών κατάρτισης». Κι είναι, δυστυχώς, αλήθεια ότι οι άντιστάσεις κάποιων, τουλάχιστον, πανεπιστημιακών ανθρώπων και διοικήσεων κάμπτονται μέσω της στοχευμένης χρηματοδότησης των Ίδρυμάτων (χρηματοδοτείται ό,τι συμβαδίζει μέ τήν προοπτική της Μπολόνια και καταδικάζεται σέ οικονομική άσφυξία ό,τι άντιστέκεται) και, γιατί να τό κρύβουμε, μέ τήν εξαργύρωση κάθε μετατόπισης από τις άρχές και τις άξίες της έπιστημονικής, έρευνητικής και ούμανιστικής παράδοσης των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων. Καί εδώ μπορούν να καταλογιστούν εύθύνες πού δέν είναι διόλου ώφέλιμο να τις κρύβουμε κάτω από τό χαλί. Τό άντίθετο.

Είναι αλήθεια ότι χάθηκε άδικαιολόγητα πολύς πολύς χρόνος. Καθώς επέμενε ό Μπορντιέ ήδη από τις άρχές της δεκαετίας του 1990, ή εκπαιδευτική κοινότητα μπορούσε και όφειλε να διαμορφώσει και να επιβάλει ένα νέο συλλογικό σχέδιο, θέτοντας ύπό κριτική άμφισβήτηση τούς ίδιους τούς θεσμούς πού άπειλούσε ή κρίση: τό σχολείο, τά τεχνολογικά ιδρύματα, τό πανεπιστήμιο και τά έρευνητικά κέντρα.

Ένα τέτοιο σχέδιο προέβλεπε, για τή Γαλλία επί παραδείγματι, έναν νόμο «πανεπιστημιακού προγραμματισμού» πού θα έξασφάλιζε ακαδημαϊκούς στόχους και δημόσιους πόρους για τή βραχυπρόθεση και μεσοπρόθεση έπίτευξή τους. Τοῦτο τό έγχείρημα προϋπέθετε τή δημιουργία ενός ρηξικέλευθου θεσμού, ενός «Κοινοβουλίου Πανεπιστημιακών», στό όποίο θα άνετίθετο ή συνολική εύθύνη του πανεπιστημιακού προγραμματισμού, ό έκσυγχρονισμός και ή με-

ταρρύθμιση των νομικού πλαισίου, ή διαχείριση των σχέσεων και των συσχετισμών μεταξύ των έπιστημονικών κλάδων, ή διά βίου εκπαίδευση, ή αξιολόγηση των εκπαιδευτικών λειτουργιών και ή συνεργασία των έθνικών και ευρωπαϊκών ιδρυμάτων μέ βάση κριτήρια διεθνούς ισχύος. Αύτή ή προοπτική είχε, ώστόσο, συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Τήν άσκηση της διοίκησης των πανεπιστημίων από έκλεγμένους πανεπιστημιακούς και επαρκές διοικητικό προσωπικό, τή διεύρυνση της δημοκρατίας στα Ίδρύματα, τό σπάσιμο της απόκλισης ανάμεσα στα μεγάλα και τά μικρά ΑΕΙ και τήν πλήρη αναθεώρηση της πολιτικής ή όποια έχει όδηγήσει στην άνεξέλεγκτη χωροταξική διασπορά ακαδημαϊκά ύποβαθμισμένων ΑΕΙ, τήν αύξηση του διδακτικού και έρευνητικού προσωπικού ώστε να καταστεί δυνατή ή άλλαγή των παραδοσιακών τρόπων της από καθέδρας διδασκαλίας, να σπάσουν τά μεγάλα άκροατήρια και να άντικατασταθούν από ομάδες εργασίας μέ κέντρο άναφοράς τά σεμινάρια και τις βιβλιοθήκες. Τέλος, κάθε προσπάθεια έξορθολογισμού των πανεπιστημιακών λειτουργιών θα έπρεπε να έξασφαλίζει τήν εργασιακή ασφάλεια των πανεπιστημιακών, τήν κινητικότητα του προσωπικού και των φοιτητών σέ έθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο και τήν αναχαίτιση της τάσης διάσπασης του εκπαιδευτικού και έρευνητικού σώματος (προσωρινοί διδάσκοντες, μερική άπασχόληση, ελάττωση των εκπαιδευτικών άδειών, σκλήρυνση των ώραρίων κ.λπ.). Υπό τέτοιους όρους θα μπορούσε να καταστεί έφικτή και ή έξασφάλιση των ακαδημαϊκών προϋποθέσεων του έλέγχου και της αξιολόγησης των Πανεπιστημίων, των Τμημάτων και των εκπαιδευτικών λειτουργιών, μέσω του εύκρινους καταμερισμού αρμοδιοτήτων και της ουσιαστικής συμμετοχής των αίρετών έκπροσώπων της πανεπιστημιακής κοινότητας. Η έξασφάλιση, λοιπόν, παρόμοιων προϋποθέσεων στα έθνικά εκπαιδευτικά συστήματα, θα μπορούσε να όδηγήσει στό πρόταγμα ενός πραγματικά ένιαίου ευρωπαϊκού πανεπιστημιακού χώρου και στό σπάσιμο των κληρονομημένων έθνικών φραγμών στην άναγνώριση των ευρωπαϊκών πτυχίων.

Αυτό τό μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα άκυρώθηκε καθώς, προτού συγκροτηθεί και άναμετρηθεί μέ τήν πανεπιστημιακή συντήρηση, ήρθε άντιμέτωπο μέ τις νεοφιλελεύθερες στρατηγικές οι όποιες έκφράστηκαν μέ τόν πιο έπιθετικό τρόπο στις προδιαγραφές της Λευκής Βίβλου και, άργότερα, στις αποφάσεις πού δρομολόγησαν τή λεγόμενη «διαδικασία της Μπολόνια». Έν τέλει, όλα τά κομβικά προβλήματα πού συνέκλιναν στην πρόκληση άνανέωσης των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων ένωματώθηκαν φραστικά στα κείμενα της Κομισιόν, του Παγκοσμίου Όργανισμού Έμπορίου, του ΟΟΣΑ, της Στρογγυλής Τραπέζης των Βιομηχάνων, των Συνόδων των ευρωπαίων Υπουργών Παιδείας. Οι λέξεις και τά προτάγματα μάς έθνικής και ευρωπαϊκής προοπτικής για τόν

ακαδημαϊκό έκσυγχροισμό και τή δημοκρατική μεταρρύθμιση των δημοσίων πανεπιστημίων ανασυντάχθηκαν ως κομβικά σημεία του νεοφιλελεύθερου προγράμματος. Αξιολόγηση της εργαλειακότητας των παρεχόμενων γνώσεων, μανάτζμεντ αντί συλλογικών οργάνων διοίκησης, πολυδιάσπαση του εκπαιδευτικού κλάδου, συρρίκνωση της έρευνας, στοχευμένη χρηματοδότηση για τόν πειθαναγκασμό των ιδρυμάτων να ακολουθήσουν τις νεοφιλελεύθερες προδιαγραφές της εκπαιδευτικής πολιτικής, άναρχη διασπορά των πανεπιστημίων.

Υπό τά νέα αυτά δεδομένα, απαιτείται ένα νέο συλλογικό σχέδιο της πανεπιστημιακής εκπαιδευτικής κοινότητας απέναντι στη νεοφιλελεύθερη ήγεμονία.

Σ' αυτό τό σημείο θά ήθελα νά σταθώ σέ μιά εξαιρετικής σημασίας πολιτική παρατήρηση του συγγραφέα: Ασφαλώς και τό νεοφιλελεύθερο πρόγραμμα της εκπαιδευτικής αναδιάρθρωσης μπορεί νά προκαλέσει κοινές αντιστάσεις διεθνώς ή, έστω, στό επίπεδο της Εύρώπης. Ωστόσο, είναι εξαιρετικά δύσκολο νά επιτευχθεί μιά διεθνής και διεθνιστική, δηλαδή οικουμενική και προοδευτική κοινή προοπτική, καθώς, όπως τό διατυπώνει ο Μπουρντιέ, στην κατεύθυνση αυτή θά πρέπει τά πάντα νά έπινοηθούν έξ άρχης. Κατά συνέπεια, τά συγκεκριμένα μέτωπα απέναντι στη νεοφιλελεύθερη αναδιάρθρωση στην εκπαίδευση και τόν πολιτισμό, δέν μπορούν, ακόμα σήμερα, παρά νά συγκροτούνται έπιχειρησιακά σέ επίπεδο έθνικό. Κι αν εδώ έλλοχεύει, όντως, ο κίνδυνος των αρχαϊσμών ή του έθνικισμού, ως είναι αυτό μιά από τίς κρίσιμες διακυβεύσεις στά έπιμέρους κινήματα του εκπαιδευτικού κόσμου, των μαθητών και των φοιτητών. Άς είναι, δηλαδή, και αυτό ένα πεδίο πολιτισμικής και πολιτικής σύγκρουσης στό έσωτερικό των κοινωνιών, ανάμεσα στη συντήρηση και τόν προοδευτικό και δημοκρατικό έκσυγχροισμό.

Ο λεγόμενος «ένιαϊος εύρωπαϊκός χώρος ανώτατης εκπαίδευσης» πού επιτάσσει ή «διαδικασία της Μπολόνια» είναι ο ψευδεπίγραφος αντίποδας της, άνεργίας και ρεαλιστικής εύρωπαϊκής προοπτικής για τά έθνικά συστήματα εκπαίδευσης, ενός άκυρωμένου σχεδίου πού άφορά τό κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό, τεχνολογικό, άμυντικό και πολιτισμικό πρόταγμα μιάς Ένωμένης Εύρώπης από τόν Άτλαντικό ως τά Ουράλια.

Η «διαδικασία της Μπολόνια» επενδύεται ιδεολογικά στό «άναπότρεπτο» της νέας τάξης πραγμάτων και επενδύοντας μόνο σέ σπαράγματα «άνταγωνιστικών» πρός τίς ΗΠΑ προγραμμάτων οικονομικής επένδυσης. Η νεοφιλελεύθερη έπίθεση μοιάζει νά έχει σπάσει όλα τά μεγάλα μέτωπα. Βρισκόμαστε, λοιπόν, μπροστά στην άνάγκη οργάνωσης των αντιστάσεων. Για τόν Μπουρντιέ, ή συνειδητοποίηση αυτής της

μετατόπισης ύποχρεώνει στην άναθεώρηση των όρων ενός «πραγματικού εύρωπαϊκού πανεπιστημιακού χώρου». Σήμερα πιά, οι συσχετισμοί ύπαγορεύουν κυρίως την αντίσταση των συλλογικών σωμάτων στην νεοφιλελεύθερη μετάλλαξη του πανεπιστημίου, ακόμα κι αν αυτό μοιάζει νά θέτει σέ δεύτερο πλάνο την εύρωπαϊκή προοπτική πού, εν τέλει, συνέχισε νά την ύποστηρίζει ως τόν θάνατό του και πού δέν είχε κανένα όρθολογικά ύπαγορευμένο λόγο για νά την άναρέσει ως στρατηγική σύλληψη.

Νά μου επιτραπεί στό σημείο αυτό μιά παρέκβαση πού δέν άφορά, παρά μόνο έμέσως, τά κείμενα του βιβλίου. Κάνοντας μιά χονδροειδή χρονολόγηση, μπορεί κανείς νά ύποστηρίξει ότι κατατέθηκαν στον τόμο αυτόν κείμενα πού γράφτηκαν πριν και μετά τόν πόλεμο της Γιουγκοσλαβίας. Αύθαιρετη περιοδολόγηση των κειμένων, θά πεί κανείς, από πρώτη ματιά. Θά άντέτεινα, ώστόσο, σέ μιά τέτοια διαστική κρίση (δίχως νά χρειαστεί, έλπίζω, και νά τό τεκμηριώσω μέ άνεκδοτολογικές άναφορές) ότι τό γεγονός του συγκεκριμένου πολέμου υπέβαλε στον Μπουρντιέ μιά ειδική μέριμνα για τούς όρους συγκρότησης άναχωμάτων απέναντι στην δυναμική του ήγεμονικού νεοφιλελευθερισμού, απέναντι δηλαδή στην δυναμική πού έπιχειρεί και, πρακτικά, κατορθώνει νά ένσωματώνει τίς αντιστάσεις των εύρωπαϊων διανοουμένων, των εύρωπαϊων πολιτών, των εύρωπαϊκών έθνικών κυβερνήσεων και των εύρωπαϊκών θεσμών στην διά γυμνού οφθαλμού όρατή ισχύ των Ένωμένων Πολιτειών της Άμερικής.

Νά έπιμείνω στην παρέκβαση. Η ιδεολογική ήγεμονία του νεοφιλελευθερισμού έφταξε έναν αυθαίρετο κώδικα βάσει του οποίου ένσωματώθηκαν στον ΝΑΤΟϊκό λόγο οι άπολύτως εύλογες και άπολύτως θεμιτές αντιδράσεις στις καθολικά έγνωσμένες κτηνωδίες του Μιλόσεβιτς. Έτσι, οι μεταλλαγμένοι σοσιαλδημοκράτες ήγέτες και διανοούμενοι, ή πλειονότητα των τροτσκιστικών οργάνωσης, σημαντικοί παράγοντες των άντικαπιταλιστικών κινήσεων, άρκετά από τά κατάλοιπα των άναρχικών κινήσεων, των αυτόνομων ή των μαοϊκών οργάνωσης της δεκαετίας του '60 κ.λπ., κ.λπ., κ.λπ., συντάχθηκαν όλοι μαζί, έστω και έξ άποτελέσματος, μέ τά σκοπούμενα του «άνθρωπιστικού πολέμου» και των «άνθρωπιστικών βομβαρδισμών». Η έμπειρία, λοιπόν, αυτού του πολέμου υπέβαλε, νομίζω, στον Μπουρντιέ τή μέριμνα νά άφιερωθεί και στον πόλεμο των λέξεων. «Αξιολόγηση» στό στόμα των νεοφιλελεύθερων σημαίνει τήν άπόλυτη καταστροφή. Και ταυτόχρονα, σήμερα, στό στόμα των ύπερασπιστών του δημοσίου πανεπιστημίου ή λέξη «άξιολόγηση» δέν σημαίνει άπολύτως τίποτα, αν δέν υπάρξουν και δέν διασφαλιστούν οι άκαδημαϊκές προϋποθέσεις, οι συλλογικές λειτουργίες, ή έξασφάλιση και ο έξορθολογισμός των δημοσίων πόρων.

Άνασύνταξη της πανεπιστημιακής κοινότητας για

τήν ανασυγκρότηση τοῦ προτάγματος τῶν δημοσίου καί ἀκαδημαϊκοῦ πανεπιστημίου. Κι ὁ δρόμος γι' αὐτήν τήν ανασύνταξη εἶναι πάντα ὁ ἴδιος: Συμμετοχή, συμμετοχή, συμμετοχή. Αὐτό εἶναι τό τρίπτυχο πού προτείνει ὁ Πιέρ Μπουρντιέ γιά τήν ἀπόκρουση τῶν νεοφιλελεύθερων παρεμβάσεων καί τόν προοδευτικό ἐκσυγχρονισμό τῶν ἐκπαιδευτικῶν θεσμῶν.

Μέ τόν κίνδυνο νά γίνω κουραστικός, νά ἐπιμείνω στήν τετριμμένη κατακλείδα. Ἡ ἀντίσταση στήν Μπολόνια καί ἡ υπεράσπιση τῆς ἐκπαίδευσης ὡς δημοσίου ἀγαθοῦ εἶναι ὑπόθεση τῶν ἰδίων τῶν ἐκπαιδευτικῶν, τῶν μαθητῶν, τῶν φοιτητῶν, τῶν συνδικάτων, τῶν κινημάτων πού ἀναπτύσσονται σέ ὅλα τά κοινωνικά πεδία καί τά πολιτικά μέτωπα. Βρισκόμαστε, προφανῶς, μπροστά σέ σημαντικές ἀλλαγές καί ἐξελίξεις πού ἀπαιτοῦν ὑπευθυνότητα, ἐνδελεχή ἐνημέρωση, σύνεση, αὐτοκριτική καί ἀναστοχαστική ἐτοιμότητα ἀλλά καί ἐμμονή στή μορφωτική λειτουργία τοῦ σχολείου καί στίς ἀρχές τοῦ δημοσίου καί ἀκαδημαϊκοῦ πανεπιστημίου. Ἄν αὐτές οἱ ἀξίες συνεχίσουν νά ἐμπνέουν τήν ἐκπαιδευτική κοινότητα, τότε θά εἶναι σέ θέση νά ἀντιμετωπίζει κριτικά καί τεκμηριωμένα τόσο τήν παντοδυναμία τῶν «δυνάμεων τῆς ἀγορᾶς» πού τήν πολιορκοῦν ὅσο καί τούς ἀρχαϊσμούς ἢ τά κακῶς κείμενα πού τῆς κληροδότησε ἕνα παρελθόν συχνά προβληματικό ἢ καί νοσηρό. Σέ κάθε περίπτωση, καί πέρα ἀπό τά μέτωπα τῆς ἐκάστοτε ἀντιπαράθεσης, ἂν κάτι στήν πρόξηση μπορεῖ νά ἀκυρώσει τή νεοφιλελεύθερη προοπτική, αὐτό εἶναι ἡ ἐμμονή τῶν ἐκπαιδευτικῶν καί τῶν ἐρευνητῶν νά ἐπιτελοῦν τό μορφωτικό τους ἔργο, νά θεραπεύουν τίς ἐπιστῆμες καί τήν ἔρευνα μέ κάθε θυσία καί κόστος. Ναί, ἡ γνώση γιά τή γνώση. Τά λοιπά ἔπονται. Αὐτή ἡ ἐμμονή ἀποτελεῖ περιουσία τῶν κοινῶν καί συγκροτεῖ τό μόνο σταθερό ἐπιστημονικό καί ἠθικό ἀνάχωμα γιά τήν υπεράσπιση καί τήν προαγωγή τῶν εὐρωπαϊκῶν κατακτήσεων στή σφαῖρα τῆς ἐκπαίδευσης.

Τά δοκίμια τοῦ τόμου τοῦ Π. Μπουρντιέ:

1. «Μερικές κατευθύνσεις γιά μία πολιτική ἐκδημοσιοῦ» (1968), μετάφρ. Μαριάνθη Μπέλα. 2) «Κάλεσμα γιά τήν ὀργάνωση μιᾶς γενικῆς συνέλευσης γιά τήν ἐκπαίδευση καί τήν ἔρευνα» (1968), μετάφρ. Χριστίνα Καρατσουλαίτη. 3) Ἔκθεση στό Collège de France, «Προτάσεις γιά τήν ἐκπαίδευση τοῦ μέλλοντος» (1984), μετάφρ. Σπύρος Πάνταρος. 4) Π. Μπουρντιέ καί Φρανσουά Γκρό «Αρχές γιά νά σκεφθοῦμε τά περιεχόμενα τῆς ἐκπαίδευσης», μετάφρ. στό περ. Ὁ Πολίτης, τεῦχ. 48, 1998. 5) «Διαγνώσεις καί προτάσεις θεραπείας γιά τό πανεπιστήμιο», μετάφρ. Ν. Παναγιωτόπουλος. 6) «Ἐκπαίδευση στό στόχαστρο τῆς ἀγορᾶς» (συζήτηση στό Πάντειο, 2001). 7) «Ἡ ἐξέγερση τοῦ πνεύματος» (1986), μετάφρ.

- 8) «Κοινωνική ἐπιστήμη καί πολιτική δράση» (1984), μετάφρ. Καίτη Διαμαντάκου. 9) Ἐπίμετρο τοῦ Ζάν-Κλώντ Πασερόν, «Σάραντα χρόνια μετά. Τί μένει ἀπό τούς κληρονόμους καί τήν Ἀναπαραγωγή», μετάφρ. Κική Καψαμπέλη (2004).